

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

УДК 343.541:343.23

КРОХМАЛЬ НАТАЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА

ДИСЕРТАЦІЯ

**КВАЛІФІКАЦІЯ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

26 – Цивільна безпека
262 – Правоохоронна діяльність

Подається на здобуття наукового ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Н. В. Крохмаль**

Науковий керівник: Собко Ганна Миколаївна, доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Крохмаль Н. В. Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 – Правоохоронна діяльність – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному вирішенню актуальної наукової проблеми, що полягає у формуванні сучасної теоретико-правової концепції кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, визначенні особливостей їх кримінально-правової характеристики, виявленні проблем правозастосовної діяльності та розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України і практики його застосування.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що насильницько-статеві кримінальні правопорушення належать до найбільш суспільно небезпечних посягань, оскільки завдають істотної шкоди фізичному, психічному та моральному стану особи, посягають на її честь, гідність, статеву свободу та статеву недоторканість. Сучасний стан злочинності, розвиток інформаційних технологій, поширення нових форм сексуальної експлуатації, використання мережі Інтернет для вчинення кримінальних правопорушень сексуального характеру, а також наслідки збройної агресії проти України суттєво актуалізували проблематику кримінально-правової протидії сексуальному насильству.

Особливого значення дослідження набуває в умовах реформування кримінального законодавства України та його гармонізації із міжнародними стандартами захисту прав людини. Імплементация положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, а також розвиток практики Європейського суду з

прав людини зумовили необхідність перегляду традиційних підходів до розуміння сексуального насильства, добровільної згоди, статевої автономії особи та критеріїв кримінально-правової оцінки відповідних діянь. У зв'язку з цим особливої ваги набуває проблема правильної кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, від якої залежить реалізація принципів законності, справедливості та невідворотності кримінальної відповідальності.

У дисертації досліджено історичний розвиток нормативних підстав кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи. Проведений аналіз дозволив встановити закономірності становлення інституту кримінально-правової охорони статевої свободи від найдавніших пам'яток права до сучасного кримінального законодавства України. Визначено, що історична еволюція законодавства характеризувалася поступовим переходом від охорони сімейних та морально-релігійних цінностей до забезпечення права особи на сексуальне самовизначення, свободу волевиявлення та захист від будь-яких форм сексуального насильства.

Проаналізовано міжнародно-правові акти та законодавство зарубіжних держав, які регламентують відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Встановлено, що сучасні європейські підходи ґрунтуються на концепції добровільної згоди як основного критерію відмежування правомірної сексуальної поведінки від кримінально караних діянь. Доведено необхідність подальшої адаптації українського кримінального законодавства до міжнародних стандартів, насамперед у частині вдосконалення окремих законодавчих конструкцій та забезпечення однакового підходу до тлумачення категорії добровільної згоди.

Значну увагу приділено дослідженню поняття та значення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Обґрунтовано, що кваліфікація виступає не лише юридичною оцінкою суспільно небезпечного діяння, а й важливим інструментом реалізації кримінально-правової політики держави. Визначено, що правильна кваліфікація забезпечує дотримання прав

людини, індивідуалізацію кримінальної відповідальності, правильне призначення покарання та формування єдиної судової практики.

У роботі категорію «насильницько-статеві кримінальні правопорушення» використано як аналітичний, а не законодавчий інструмент. Її ядро утворюють діяння, у яких сексуальне посягання пов'язане з відсутністю вільного волевиявлення, фізичним, психічним чи психологічним примусом, використанням безпорадного або залежного стану потерпілої особи. Склади, конструкція яких не передбачає обов'язкової ознаки насильства чи примусу, зокрема ст. 155 КК України, досліджуються як суміжні та включаються до аналізу лише настільки, наскільки це необхідно для їх правильного відмежування від власне насильницько-статевих посягань.

Здійснено комплексний аналіз об'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Визначено особливості безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони, розкрито зміст статевої свободи та статевої недоторканості як самостійних соціальних цінностей. Проаналізовано різні форми фізичного та психічного насильства, способи вчинення кримінальних правопорушень, особливості використання безпорадного стану потерпілої особи, а також вплив зазначених ознак на кримінально-правову кваліфікацію. Встановлено, що окремі законодавчі положення потребують додаткового уточнення з метою забезпечення їх однакового застосування.

Досліджено особливості суб'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Визначено характер вини, мотивів і цілей винної особи, розкрито їх значення для правильної кримінально-правової оцінки діяння. Значну увагу приділено аналізу психічного ставлення винного до вчиненого та встановленню критеріїв усвідомлення відсутності добровільної згоди потерпілої особи. Обґрунтовано, що правильне встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення має вирішальне значення для забезпечення об'єктивності кримінального провадження.

Особливе місце у роботі займає дослідження проблем розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень. Проаналізовано особливості

відмежування зґвалтування від сексуального насильства, примушування до вступу в статевий зв'язок, розбещення неповнолітніх, вчинення дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, та інших суміжних складів. Визначено систему критеріїв, яка дозволяє мінімізувати помилки правозастосування та забезпечити однаковість судової практики.

На підставі аналізу судової практики встановлено, що найбільші труднощі виникають під час визначення характеру насильства, доведення відсутності добровільної згоди, розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень, а також застосування правил сукупності та конкуренції кримінально-правових норм. Виявлено типові помилки органів досудового розслідування та суду, пов'язані з неправильною оцінкою фактичних обставин справи, неповним встановленням суб'єктивних ознак діяння та помилковим визначенням кваліфікуючих ознак.

У роботі досліджено особливості кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Визначено критерії відмежування готування до кримінального правопорушення від замаху та закінченого складу кримінального правопорушення. Доведено, що правильне встановлення стадії вчинення кримінального правопорушення має безпосередній вплив на межі кримінальної відповідальності та індивідуалізацію покарання.

Проаналізовано питання кримінально-правової оцінки групових насильницько-статевих дій та співучасті у їх вчиненні. Розкрито особливості кваліфікації дій виконавців, організаторів, підбурювачів та пособників, а також визначено критерії встановлення спільності умислу під час вчинення кримінального правопорушення у співучасті. Запропоновано підходи до вдосконалення практики застосування відповідних кримінально-правових норм.

Окремий блок дослідження присвячено питанням кваліфікації кримінальних правопорушень за правилами повторності та сукупності. Визначено критерії відмежування повторності від продовжуваного кримінального правопорушення, а також особливості застосування правил

реальної та ідеальної сукупності. Доведено необхідність забезпечення однакового підходу до застосування відповідних положень кримінального законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень проблем кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, виконаних з урахуванням новітніх змін кримінального законодавства, міжнародних стандартів захисту прав людини, практики Верховного Суду та сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом і цифровізацією суспільних відносин.

У межах дослідження вперше запропоновано спеціалізоване визначення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, сформовано систему критеріїв розмежування власне насильницько-статевих, суміжних і контекстуально пов'язаних складів, а також визначено напрями вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Удосконалено наукові підходи до визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, критерії оцінки добровільної згоди потерпілої особи, а також правила кримінально-правової кваліфікації діянь, пов'язаних із використанням безпорадного стану, психологічного примусу та інших форм насильницького впливу.

Подальшого розвитку набули положення щодо ролі міжнародних стандартів у формуванні кримінально-правової політики держави, особливостей кримінально-правової протидії сексуальному насильству в умовах воєнного стану, а також напрямів підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів і судів у справах цієї категорії.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості їх використання у правотворчій діяльності при вдосконаленні положень Кримінального кодексу України, у практиці органів досудового розслідування, прокуратури та суду, під час підготовки методичних рекомендацій щодо кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, а також у

навчальному процесі закладів вищої освіти під час викладання дисциплін кримінально-правового циклу.

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень, класифікація кримінальних правопорушень, насильницько-статеві кримінальні правопорушення, статева свобода, статева недоторканість, сексуальне насильство, зґвалтування, добровільна згода, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, правоохоронна діяльність, статеві кримінальні правопорушення, захист прав людини, кримінологічна віктимологія, віктимна поведінка, жертва злочину.

ABSTRACT

Krokhmal N.V. Qualification of Violent Sexual Criminal Offenses in Law Enforcement Activity. – Qualifying scientific work as a manuscript.

A dissertation submitted for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 262 “Law Enforcement Activity”. – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2026.

The dissertation is devoted to a comprehensive solution of an important scientific problem consisting in the development of a modern theoretical and legal concept of the qualification of violent sexual criminal offenses, determination of the peculiarities of their criminal-law characteristics, identification of problems in law enforcement practice, and elaboration of scientifically substantiated proposals aimed at improving the criminal legislation of Ukraine and the practice of its application.

The relevance of the research topic is determined by the fact that violent sexual criminal offenses belong to the most socially dangerous forms of criminal conduct, as they cause substantial physical, psychological, and moral harm to individuals and infringe upon their honor, dignity, sexual freedom, and sexual integrity. The current state of crime, the rapid development of information technologies, the emergence of new forms of sexual exploitation, the use of the Internet for committing sexual offenses, as well as the consequences of the armed aggression against Ukraine, have significantly intensified the need for effective criminal-law counteraction to sexual violence.

The study acquires particular significance in the context of the ongoing reform of Ukrainian criminal legislation and its harmonization with international human rights standards. The implementation of the provisions of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (the Istanbul Convention), together with the evolving case law of the European Court of Human Rights, has necessitated a reconsideration of traditional approaches to the understanding of sexual violence, voluntary consent, sexual autonomy, and the criteria for the criminal-law assessment of relevant acts. Consequently, the issue of the proper qualification of violent sexual criminal offenses has become especially important, as it

directly affects the implementation of the principles of legality, justice, and inevitability of criminal liability.

The dissertation examines the historical development of the legal foundations of criminal liability for encroachments upon sexual freedom and sexual integrity. The conducted analysis made it possible to identify the regularities of the formation and evolution of criminal-law protection of sexual freedom from the earliest legal sources to contemporary Ukrainian criminal legislation. It has been established that the historical evolution of legal regulation was characterized by a gradual transition from the protection of family and religious-moral values to the protection of an individual's right to sexual self-determination, freedom of expression of will, and protection against all forms of sexual violence.

International legal instruments and the legislation of foreign states regulating liability for criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity have been analyzed. It has been established that contemporary European approaches are based on the concept of voluntary consent as the principal criterion for distinguishing lawful sexual behavior from criminally punishable acts. The necessity of further adaptation of Ukrainian criminal legislation to international standards has been substantiated, particularly with regard to improving legislative provisions and ensuring a uniform interpretation of the concept of voluntary consent.

Considerable attention is paid to the study of the concept and significance of the qualification of violent sexual criminal offenses. It is substantiated that qualification is not merely a legal assessment of a socially dangerous act but also an important instrument for the implementation of the criminal policy of the state. It has been determined that proper qualification ensures the protection of human rights, the individualization of criminal liability, the correct imposition of punishment, and the development of consistent judicial practice.

The dissertation formulates an authorial approach to understanding violent sexual criminal offenses as a set of criminally punishable acts that encroach upon sexual freedom or sexual integrity through the use of physical, mental, psychological, or other forms of coercion, or through exploitation of the victim's helpless condition. It is

argued that the scope of the research cannot be limited exclusively to criminal offenses provided for in Chapter IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, since certain manifestations of violent sexual conduct are also reflected in other sections of criminal legislation.

A comprehensive analysis of the objective elements of violent sexual criminal offenses has been carried out. The peculiarities of the direct object of criminal-law protection have been identified, and the content of sexual freedom and sexual integrity as independent social values has been revealed. Various forms of physical and psychological violence, methods of committing criminal offenses, peculiarities of exploiting the victim's helpless condition, and the influence of these characteristics on criminal-law qualification have been analyzed. It has been established that certain legislative provisions require further clarification in order to ensure their uniform application.

The dissertation also examines the subjective elements of violent sexual criminal offenses. The nature of guilt, motives, and purposes of the offender has been determined, and their significance for the proper criminal-law assessment of conduct has been revealed. Particular attention is devoted to the analysis of the offender's mental attitude toward the committed act and to the establishment of criteria for awareness of the absence of voluntary consent on the part of the victim. It is substantiated that the correct determination of the subjective side of a criminal offense is essential for ensuring objectivity in criminal proceedings.

A special place in the study is occupied by the analysis of problems related to distinguishing between related criminal offenses. The dissertation examines the peculiarities of differentiating rape from sexual violence, coercion into sexual intercourse, corruption of minors, sexual acts involving a person under the age of sixteen, and other related offenses. A system of criteria is proposed that minimizes law enforcement errors and contributes to the uniformity of judicial practice.

Based on an analysis of judicial practice, it has been established that the greatest difficulties arise in determining the nature of violence, proving the absence of voluntary consent, distinguishing related criminal offenses, and applying the rules

governing multiplicity of offenses and the concurrence of criminal-law provisions. Typical mistakes committed by pre-trial investigation bodies and courts have been identified, including incorrect assessment of factual circumstances, incomplete establishment of subjective elements, and erroneous determination of qualifying characteristics.

The dissertation investigates the peculiarities of the qualification of incomplete criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity. Criteria for distinguishing preparation for a criminal offense from an attempt and a completed offense have been established. It is demonstrated that the correct determination of the stage of criminal conduct directly influences the limits of criminal liability and the individualization of punishment.

Issues relating to the criminal-law assessment of group violent sexual acts and complicity in their commission have also been analyzed. The study reveals the peculiarities of qualifying the actions of perpetrators, organizers, instigators, and accomplices, and identifies criteria for establishing a common criminal intent in cases of complicity. Approaches aimed at improving the practice of applying relevant criminal-law provisions are proposed.

A separate part of the research is devoted to the qualification of criminal offenses under the rules of repetition and aggregation of offenses. Criteria for distinguishing repetition from a continuing criminal offense have been established, and the peculiarities of applying the rules of real and ideal aggregation have been examined. The necessity of ensuring a uniform approach to the application of these criminal-law provisions has been substantiated.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the dissertation represents one of the first comprehensive monographic studies in Ukraine devoted to the qualification of violent sexual criminal offenses, conducted with due regard to recent amendments to criminal legislation, international human rights standards, the case law of the Supreme Court, and contemporary challenges associated with martial law and the digitalization of social relations.

Within the framework of the study, an original definition of the qualification of violent sexual criminal offenses has been proposed for the first time. A system of criteria for distinguishing related criminal offenses has been developed, the necessity of an expanded understanding of the category of violent sexual criminal offenses has been substantiated, and promising directions for improving the criminal legislation of Ukraine have been identified.

Scientific approaches to determining the objective and subjective elements of criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity have been improved, as have the criteria for assessing voluntary consent and the rules governing the criminal-law qualification of acts involving exploitation of a helpless condition, psychological coercion, and other forms of violent influence.

Further development has been given to the provisions concerning the role of international standards in shaping criminal-law policy, the peculiarities of combating sexual violence under martial law, and the directions for increasing the effectiveness of law enforcement agencies and courts in cases of this category.

The practical significance of the research results lies in the possibility of their application in legislative activities aimed at improving the provisions of the Criminal Code of Ukraine, in the practical activities of pre-trial investigation bodies, prosecutors, and courts, in the preparation of methodological recommendations on the qualification of violent sexual criminal offenses, and in the educational process during the teaching of criminal-law disciplines at higher education institutions.

Keywords: qualification of criminal offenses, classification of criminal offenses, sexual offenses involving violence, sexual freedom, sexual integrity, sexual violence, rape, voluntary consent, criminal liability, criminal law qualification, law enforcement activity, sexual offenses, protection of human rights, criminological victimology, victim behavior, crime victim.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Крохмаль Н. В. Об'єкт кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право»*. 2025. № 10 (51). С. 127–135. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10\(51\)-127-135](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-127-135).

2. Крохмаль Н. В. Кваліфікація незакінчених статевих кримінальних правопорушень. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 11 (51). С. 1060–1071. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-1060-1071](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1060-1071).

3. Крохмаль Н. В. Нормативізація кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 10 (64). С. 944–954. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-944-954](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-944-954).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

4. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи неповнолітніх з використанням інтернету. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Одеса, 24 листоп. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 109–112.

5. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Стан законодавчої регламентації насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XVI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Одеса, 29 берез. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 241–245.

6. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Психічне насильство як один із видів насильства над дітьми. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану :*

матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 листоп. 2024 р. Одеса :
ОДУВС, 2024. С. 115–118.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ I ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ ДІЙ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ	30
1.1 Розвиток нормативних підстав кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень	30
1.2 Досвід зарубіжних країн щодо кваліфікації дій насильницько-статевого характеру.	45
1.3 Поняття, межі та значення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності	61
Висновки до розділу I	75
РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ТА ОЗНАК СКЛАДІВ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРАВООХОРОНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	78
2.1 Значення об'єктивних ознак при кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень	78
2.2 Особливості суб'єктивних ознак при кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень	107
Висновки до розділу II	128
РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРВООХОРОНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	136
3.1 Стан кваліфікації кримінальних правопорушень, які вчиняються із застосуванням насильства щодо статевої свободи та статевої недоторканості	136
3.2 Кваліфікація незакінчених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	157
3.3 Групові насильницько-статеві дії сексуального характеру та співучасть у їх вчиненні	178
3.4 Кваліфікація статевих кримінальних правопорушень за правилами повторності та сукупності	198
Висновки до розділу III	233
ВИСНОВКИ	238
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	246
ДОДАТКИ	271

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Останні роки були для України вкрай несприятливими щодо зростання рівня насильницько-статевої злочинності, що є серйозною загрозою не тільки для особистості, але також для суспільства і держави. Враховуючи сучасну кримінологічну ситуацію, зумовлену веденням воєнних дій державою-агресором проти України, а також систематичним зростанням кількості випадків сексуального насильства, можна стверджувати, що останніми роками хвиля кримінального насильства і терору охопила українське суспільство.

У Конституції України задекларовано пріоритет норм міжнародного права, а отже, закріплені основні принципи низки міжнародних нормативно-правових актів. Зокрема, у ст. 3 Основного Закону визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Але, незважаючи на це, кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання насильницько-статевим кримінальним правопорушенням, незважаючи на позитивний вплив від зміни підходу до визначення сутності та змісту кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, які було інтегровано в Закон України від 06.12.2017 № 2227-VIII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами», залишаються недостатньо ефективними та призвели до низки практичних проблем, зокрема тих, що пов'язані з особливостями кваліфікації та розмежування статевих кримінальних правопорушень.

Крім того, події 2022–2025 років, що пов'язані з бойовими діями на території України, спричинили зростання кількості насильницько-статевих

кримінальних правопорушень, які вчиняли окупанти в зоні бойових дій, починаючи з перших днів війни. Ніхто належним чином не контролював зростання або кількості насильницько-статевих кримінальних правопорушень, оскільки в умовах бойових дій усі були зосереджені на відбитті атак ворога, а не на зменшенні кількості насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Ще однією особливістю зростання кількості насильницько-статевих кримінальних правопорушень є те, що морально-психологічний стан суспільства знижується.

Насильство як складне соціально-правове явище характеризується високим рівнем суспільної небезпечності, багатоманітністю форм прояву та стійкою тенденцією до трансформації під впливом сучасних соціальних, політичних і воєнних викликів. У цьому контексті особливого значення набувають насильницько-статеві кримінальні правопорушення, які посягають на фундаментальні права людини, зокрема статеву свободу, статеву недоторканість, життя, здоров'я, честь та гідність особи.

Визначення предметних меж дослідження кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень не може обмежуватися виключно аналізом кримінальних правопорушень, передбачених розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». Комплексний характер відповідних посягань зумовлює необхідність звернення також до норм інших розділів Особливої частини КК України, зокрема положень розділу II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), розділу XII «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності» (статті 300, 303 КК України), а також розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 438 КК України), у межах яких насильницько-статеві діяння можуть виступати способом вчинення кримінального правопорушення, кваліфікуючою ознакою або самостійною формою кримінально протиправної поведінки.

Водночас не всі кримінальні правопорушення, передбачені розділом IV Особливої частини КК України, можуть бути беззастережно віднесені до власне насильницько-статевих. Зокрема, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, не містить обов'язкової ознаки насильства чи примусу. Тому в межах дослідження доцільно розрізняти: 1) власне насильницько-статеві кримінальні правопорушення, у яких порушення статевої свободи пов'язане з відсутністю добровільної згоди, примусом або використанням безпорадного чи залежного стану; 2) суміжні статеві кримінальні правопорушення, необхідні для відмежування за віком потерпілої особи, характером дій і спрямованістю умислу; 3) контекстуально пов'язані склади, у яких сексуальне посягання є способом, кваліфікуючою ознакою або проявом кримінального правопорушення, передбаченого іншим розділом КК України.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості обґрунтовано визнаються суспільно небезпечними посяганнями. Крім безпосередньої фізичної та психічної шкоди, вони можуть спричиняти віддалені наслідки для статевого й морального розвитку особи, її соціалізації, сімейних відносин і психічного здоров'я. Саме тому відповідні діяння залишаються предметом постійної уваги правотворчих і правозастосовних органів та наукової спільноти.

Міжнародне співтовариство серйозно стурбоване зростанням злочинного насильства в багатьох країнах. Дев'ятий конгрес ООН (Каїр, 1995 г.) присвятив цій проблемі спеціальний семінар - практикум «Попередження злочинності із застосуванням насильства», підготувавши до його проведення «Міжнародний огляд про причини насильства». У цих та інших міжнародних документах вказується, що насильство, будучи злочинним діянням, становить взаємозалежний процес, який протікає на індивідуальному рівні, на рівні суспільства і вельми поширений на світовій арені.

З метою майбутніх досягнень системного впливу на протиправні прояви насильства у сфері статевих кримінальних правопорушень, вибір стратегії боротьби з насильницько-статевою злочинністю залежить від низки моментів,

серед яких велике значення мають ступінь законодавчої і теоретичної розробленості ознаки сексуального насильства в кримінальних правопорушеннях, наявність в кримінально-правовій доктрині чіткого визначення статевих насильницьких кримінальних правопорушень та їх видів.

Проблематика класифікації та кримінальної відповідальності за насильницько-статеві кримінальні правопорушення в усі часи привертала увагу правників. Значний внесок у розробку цієї проблематики здійснено й представниками науки кримінального права та кримінології у різний час, зокрема, у наукових працях В. В. Тіщенко, А. Ф. Зелінського, М. Коржанського, А. І. Бойцова, В. К. Грищука, О. М. Джужи, К. Бартола, А. А. Герцензона, В. Василевича, Л. Д. Гаухмана, Н. І. Ветрова, С. М. Іншакова, Т. Гоббса, М. С. Андріяшевської, І. О. Бандурки, О. М. Бандурки, А. Б. Благої, С. С. Вітвіцького, В. В. Вітвіцької, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, А. О. Данилевського, А. О. Джужи, О. О. Дудорова, М. В. Корнієнка, С. С. Косенко, А. М. Орлеана, О. В. Синєокого, Є. С. Назимка, А. А. Нєбітова, Т. І. Пономарьової, М. В. Сенаторова, Д. М. Тичини, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна та ін.

Разом із тим проблеми кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах сучасного реформування кримінального законодавства залишаються недостатньо розробленими як на теоретичному, так і на нормативному рівнях.

Актуальність цієї роботи обумовлена також тим, що в чинному КК України в цілому збережений підхід до виділення і конструювання норм, що передбачають відповідальність за насильницько-статеві кримінальні правопорушення. Проте низку дуже важливих питань вирішено інакше, ніж раніше, і тому вимагає нового теоретичного осмислення та законодавчого реагування.

Актуальність дослідження підтверджується статистичними показниками. У 2023 році було обліковано 947 кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, у 2024 році – 872, у 2025 році – 921. Кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом,

становила відповідно 654, 573 та 649. Наведена різниця характеризує рух зареєстрованих проваджень на окремих процесуальних етапах, однак сама по собі не доводить причин зменшення чи зростання показників. Висновки про латентність, складність доказування, кадрові або організаційні чинники потребують окремого емпіричного обґрунтування.

Структура таких кримінальних правопорушень також підтверджує підвищену суспільну небезпечність досліджуваної проблематики: найбільшу частку становить зґвалтування – 53,9 %, розбещення неповнолітніх – 22,6 %, сексуальне насильство – 12,6 %, дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, – 9,8 %. Наведені дані свідчать про стійку поширеність посягань на статеву свободу та статеву недоторканість, особливо щодо дітей і неповнолітніх, що обумовлює необхідність подальшого наукового дослідження проблем їх правильної кримінально-правової кваліфікації.

Аналіз слідчої та судової практики у справах проти статевої свободи та статевої недоторканості особи показує, що труднощі в кваліфікації цих діянь головним чином полягають в кримінально-правовій оцінці насильства.

Не втрачає своєї актуальності питання щодо розмежування статевих кримінальних правопорушень між собою та їх відмежування від інших насильницьких загально-кримінальних правопорушень. Теоретичний і практичний інтерес становить вироблення приватних правил кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

Зазначені проблеми підтверджуються також результатами експертного опитування 157 працівників прокуратури та органів досудового розслідування. Опитування використовувалося для виявлення типових практичних труднощів і професійних оцінок, а не як статистично репрезентативна модель усієї правоохоронної системи України. Усі респонденти вказали на посягання досліджуваних діянь на статеву свободу та статеву недоторканість; 94,9 % пов'язали їх із посяганням на тілесну недоторканність, 77,1 % – із загрозою психічній безпеці потерпілої особи, а 71,3 % підтримали необхідність диференційованого посилення кримінально-правової охорони найбільш

небезпечних форм таких посягань. Отримані результати інтерпретуються як узагальнена експертна думка конкретної вибірки.

Викладені обставини визначили вибір теми і основних напрямків наукової роботи.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є комплексне теоретико-правове осмислення проблем кримінально-правової кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності, виявлення закономірностей розвитку законодавчого регулювання та правозастосовної практики у цій сфері, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України та підвищення ефективності кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Досягнення **мети** дослідження зумовило постановку і послідовне вирішення наступних завдань:

- дослідження розвитку нормативних підстав кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, встановлення історико-правових передумов формування сучасного законодавчого підходу до їх криміналізації та визначення тенденцій еволюції кримінально-правового регулювання у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості;

- аналіз досвіду зарубіжних держав щодо кримінально-правової оцінки насильницько-статевих діянь з метою визначення можливостей імплементації ефективних правових механізмів у національне законодавство та гармонізації його з міжнародними стандартами;

- з'ясування сутності, змісту та значення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень як інструменту забезпечення законності та обґрунтованості кримінально-правового реагування, а також формування теоретичних підходів до визначення критеріїв правильної кваліфікації;

- здійснення юридичного аналізу об'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень, включаючи способи вчинення, форми

насильства, характер посягання, наслідки та інші юридично значущі обставини, з метою встановлення їх значення для правильної правової оцінки діяння;

- дослідження особливостей суб'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень, зокрема форм вини, мотивів, цілей, а також психічного ставлення особи до вчиненого та ролі добровільної згоди потерпілої особи у кримінально-правовій кваліфікації;

- сформулювати кримінально-правову класифікацію насильницько-статевих кримінальних правопорушень за юридично значущими ознаками їх кваліфікації;

- аналіз сучасного стану кваліфікації кримінальних правопорушень, що вчиняються із застосуванням насильства щодо статевої свободи та статевої недоторканості, виявлення типових проблем правозастосовної практики та визначення шляхів їх вирішення;

- дослідження особливостей кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, з'ясування критеріїв відмежування готування та замаху від закінченого кримінального правопорушення;

- розгляд проблем кваліфікації групових насильницько-статевих дій сексуального характеру та співучасті у їх вчиненні, визначення особливостей кримінально-правової оцінки ролі кожного співучасника;

- дослідження питань кваліфікації статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності, встановлення критеріїв відмежування сукупності кримінальних правопорушень від конкуренції кримінально-правових норм;

- формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, спрямованих на підвищення ефективності кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також удосконалення практики кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що формуються у сфері кримінально-правового забезпечення охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи від насильницьких сексуальних посягань, а також

пов'язаних із ними кримінальних правопорушень, передбачених різними розділами Особливої частини КК України.

Предметом дослідження є кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності.

Методологію дисертаційного дослідження на філософському рівні становлять положення діалектичного методу пізнання, зокрема закони єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, а також принципи історизму, системності та об'єктивності. Їх застосування дало змогу сформулювати загальну концепцію дослідження, простежити еволюцію кримінально-правового регулювання відповідальності за насильницько-статеві кримінальні правопорушення та визначити закономірності розвитку законодавства у цій сфері (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3).

На загальнонауковому рівні використано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, абстрагування, узагальнення та моделювання. Застосування цих методів дозволило дослідити теоретичні підходи до розуміння кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, сформулювати авторські висновки щодо їх сутності та значення, а також виробити пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 3.1–3.4).

Метод порівняння використовувався під час аналізу міжнародних стандартів і досвіду зарубіжних держав щодо криміналізації та кваліфікації насильницько-статевих діянь, що дозволило визначити напрями гармонізації національного законодавства з європейськими підходами (підрозділ 1.2).

На спеціально-науковому рівні застосовано такі методи:

- історико-правовий метод – для дослідження становлення та розвитку нормативних підстав кримінальної відповідальності за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи, аналізу еволюції законодавства від історичних джерел до сучасного КК України (підрозділ 1.1);

- формально-юридичний (догматичний) метод – при тлумаченні норм кримінального законодавства, визначенні змісту складів кримінальних

правопорушень, аналізі об'єктивних і суб'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1–3.4);

- системно-структурний метод – для дослідження місця норм про злочини проти статевої свободи у системі кримінального права, встановлення взаємозв'язків між окремими складами кримінального правопорушення, а також розмежування суміжних правопорушень (підрозділи 1.3, 2.1, 3.4);

- порівняльно-правовий метод – з метою зіставлення положень кримінального законодавства України з нормами міжнародного права та законодавством інших держав, що дозволило сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення (підрозділ 1.2, 3.1);

- логіко-юридичний метод – при формулюванні понять, визначенні критеріїв кваліфікації, аналізі конкуренції норм та правил їх застосування (підрозділи 1.3, 2.1–2.2, 3.4);

- метод правового моделювання – при розробленні пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових норм та практики їх застосування (розділ 3, Висновки);

- аналіз судової та слідчої практики – для виявлення типових помилок у кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень і визначення проблем правозастосування (підрозділи 3.1–3.4).

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні статистичні дані за 2019–2025 роки, матеріали судової практики, правові позиції Верховного Суду, матеріали правозастосовної діяльності органів досудового розслідування, а також результати експертного опитування 157 працівників прокуратури та органів досудового розслідування. Опитування застосовано для виявлення професійних оцінок і типових проблем кваліфікації; його результати не екстраполюються на всю сукупність працівників правоохоронних органів і мають оцінюватися разом з нормативними, статистичними та правозастосовними матеріалами.

Нормативну основу дослідження складають Конституція України, Кримінальний кодекс України, кримінальне процесуальне законодавство,

міжнародні конвенції у сфері захисту прав людини, акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти, що регулюють питання кримінальної відповідальності за насильницько-статеві кримінальні правопорушення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у межах наукової діяльності кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ і відповідає її профільним напрямам щодо вдосконалення кримінально-правового забезпечення правоохоронної діяльності, захисту прав людини та протидії насильницьким кримінальним правопорушенням. Обраний напрям узгоджується із завданнями розвитку кримінального законодавства України, правозастосовної практики органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, положення новизни, висновки та пропозиції, викладені в дисертації, одержані здобувачкою особисто. У публікаціях, підготовлених у співавторстві, Н. В. Крохмаль самостійно сформулювала постановку відповідних проблем, опрацювала кримінальне законодавство, міжнародні стандарти й матеріали судової практики, здійснила кримінально-правовий аналіз та підготувала авторські висновки щодо кваліфікації досліджуваних діянь. Ідеї та положення співавторів, використані у дисертації, належним чином відмежовані та мають відповідні посилання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному кримінально-правовому дослідженні теоретичних і практичних проблем кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, визначенні особливостей їх кримінально-правової характеристики та формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства і практики його застосування.

вперше:

- сформульовано авторську аналітичну модель досліджуваної системи, яка розмежовує власне насильницько-статеві, суміжні та

контекстуально пов'язані кримінальні правопорушення з урахуванням цифровізації суспільства та умов збройного конфлікту;

- запропоновано визначення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності як здійснюваної уповноваженим суб'єктом інтелектуально-правової діяльності зі встановлення відповідності фактичних обставин кримінального провадження ознакам конкретного складу кримінального правопорушення, що передбачає обов'язкову оцінку реальної свободи волевиявлення і добровільної згоди, характеру сексуальних дій, наявності чи відсутності проникнення, форми насильницького або примусового впливу, віку та стану потерпілої особи, стадії вчинення, співучасті, повторності, сукупності та можливого контекстуального зв'язку зі збройним конфліктом;

- обґрунтовано підхід до систематизації кваліфікуючих ознак таких кримінальних правопорушень із виокремленням їх за характером насильства, способом вчинення та ступенем суспільної небезпеки;

- визначено комплекс кримінально-правових критеріїв розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи;

- сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства України, зокрема обґрунтовано доцільність віднесення діянь, передбачених частинами 1 і 2 ст. 154 КК України, до злочинів, а не кримінальних проступків; авторську редакцію ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» наведено у Додатку Е;

удосконалено:

- наукові підходи до визначення об'єктивних та суб'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень з урахуванням сучасної судової практики;

- теоретичні положення щодо змісту об'єкта кримінально-правової охорони у справах про посягання на статеву свободу та статеву недоторканість;

- підходи до кваліфікації діянь, пов'язаних із використанням безпорадного стану потерпілої особи, психологічного примусу та інших форм впливу;

- наукове обґрунтування критеріїв відмежування кримінально караних діянь від суміжних правопорушень та правомірної поведінки;

- рекомендації щодо застосування кримінально-правових норм у випадках конкуренції норм та сукупності кримінальних правопорушень.

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо ролі міжнародних стандартів у формуванні національної кримінально-правової політики у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи;

- наукові підходи до аналізу зарубіжного досвіду криміналізації та протидії насильницько-статевим кримінальним правопорушенням;

- теоретичні засади вдосконалення кримінально-правових механізмів запобігання таким правопорушенням;

- положення щодо підвищення ефективності правозастосовної діяльності правоохоронних органів і судів у справах цієї категорії;

- наукові висновки щодо необхідності комплексного підходу до протидії насильницько-статевим кримінальним правопорушенням із урахуванням кримінально-правових, кримінологічних та соціальних аспектів.

Викладені обставини визначили вибір теми і основних напрямків наукової роботи

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній сфері – для подальшого розвитку теоретико-правових засад кримінально-правової кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, удосконалення наукових підходів до дослідження проблем захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також для проведення подальших кримінально-правових і кримінологічних досліджень у

зазначеній сфері (*акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 25.11.2025 р.*);

– правотворчій діяльності – як наукова основа для вдосконалення положень кримінального законодавства України щодо відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, уточнення ознак складів кримінальних правопорушень, усунення прогалин і колізій у нормативному регулюванні;

– правозастосовній діяльності – у практиці органів досудового розслідування, прокуратури та суду під час правильної кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, розмежування суміжних складів, вирішення питань конкуренції кримінально-правових норм та застосування правил сукупності кримінальних правопорушень (*акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 27.07.2026 р.*);

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінологія», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», «Правоохоронна діяльність», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій і навчально-методичних матеріалів для закладів вищої освіти системи МВС України (*акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 25.11.2025 р.*).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження, окремі теоретичні висновки та практичні рекомендації були оприлюднені й обговорені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності» (Одеса, 2023); «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (Одеса, 2024); «Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану» (Одеса, 2024).

Публікації. Результати дослідження отримали позитивні відгуки наукової спільноти та були враховані при подальшому опрацюванні проблематики кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 299 сторінок. Список використаних джерел включає 210 найменувань та розміщений на 24 сторінках; додатки викладено на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ ДІЙ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Розвиток нормативних підстав кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи з найдавніших часів підлягали нормативному врегулюванню шляхом закріплення у правових актах відповідних заборон і санкцій. Розвиток суспільних відносин супроводжувався поступовим удосконаленням інституту кримінальної відповідальності за діяння проти статевої свободи, що знайшло відображення у кодифікованих джерелах права різних історичних епох.

Закони Хаммурапі (параграфи 129–130) уперше встановили кримінально-правові наслідки як за добровільні статеві зносини (перелюбство), так і за насильницькі дії (зґвалтування), передбачивши смертну кару. Аналогічно, у Законах Ману окремими статтями (ст. 352, 359, 364) регламентувалася кримінальна відповідальність за посягання на чужу дружину та примус до статевих зносин [1, С. 66–70].

У Київській Русі регулювання статевих кримінальних правопорушень здійснювалося переважно церковним законодавством. У Статуті князя Володимира (ст. 9) та Статуті князя Ярослава визначалися заборони статевих зносин між родичами, зґвалтування (ст. 3), «блуд» із монахинею (ст. 20), скотолозтво (ст. 21), а також криміналізувалися відносини з жінками іншої віри (ст. 51). Ці норми передбачали як церковноправову, так і кримінальну відповідальність, диференційовану за соціальним статусом потерпілої.

У Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. було нормативно закріплено кримінальну відповідальність за зґвалтування (розд. VII, ст. 6), що каралося смертною карою незалежно від статусу винного. Соборне уложення 1649 р. також передбачало смертну кару для військовослужбовців, винних у зґвалтуванні (розд. VII, ст. 30).

У XVIII–XIX ст. нормативне регулювання статевих кримінальних правопорушень набуло більшої деталізації. Так, Артикул військовий Петра I 1715 р. (гл. 20, артикули 165–177) визначав відповідальність за різні види протиправних статевих відносин, включаючи зґвалтування, перелюб, скотолозтво, мужолозтво, передбачаючи смертну кару. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (гл. 23) була систематизована відповідальність за перелюб, зґвалтування, мужолозтво та інші статеві правопорушення [2, С. 321–330]

Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. закріпило самостійну главу «Про злочини проти честі та цнотливості жінок», де диференціювалася відповідальність залежно від віку потерпілої, способу вчинення та обставин діяння. Законодавець визнавав самостійними об'єктами кримінально-правової охорони статеву свободу і статеву недоторканість, виділяючи кваліфіковані склади кримінальних правопорушень (залежність потерпілої від винного, спричинення смерті, використання безпорадного стану тощо).

Таким чином, історія нормативного врегулювання посягань на статеву свободу та недоторканість свідчить про поступову еволюцію: від загальних заборон і смертної кари до диференційованої кримінально-правової охорони, заснованої на врахуванні віку, статусу та залежності потерпілої, що заклало підґрунтя сучасного розуміння цих діянь як окремої категорії кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Нормативізація кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи простежується ще в Укладенні про покарання кримінальні і виправні 1885 р., яке чітко розмежовувало поняття «зґвалтування» та «розтління». Так, посягання щодо «жінки чи дівчини, яка досягла 14 років, проти її волі» кваліфікувалося як зґвалтування, тоді як «злягання з дівцею, яка не досягла 14 років, шляхом використання її невинності та незнання» визнавалося розтлінням (ст. ст. 1524, 1525). Хоча закон не містив загального визначення розтління, у ст. 152-4 воно поділялося на два види: 1)

«просте», без застосування насильства, що каралося каторгою від 4 до 10 років;
 2) «кваліфіковане», яке мало місце у випадку застосування насильства або використання винним свого службового становища, влади чи особливих повноважень відносно потерпілої. Водночас діяння особи, яка вчинила насильницьке злягання з дівчиною, що не досягла 14-річного віку, хоча й була позбавлена невинності, підпадало під ст. 1525 та розглядалося як зґвалтування [3, С. 1–464].

Так, у Кримінальному уложенні 1903 р. у спеціальній главі, присвяченій статевим кримінальним правопорушенням, містилася ст. 515, яка передбачала відповідальність за «перелюб» з особою будь-якої статі, що перебуває під владою винного (ч. 1) [4, С. 178–182] наразі ст. 154 чинного КК України, щодо примушування до вступу в статевий зв'язок; за допомогою насильства або загрози потерпілому чи члену його сім'ї (ч. 2), у чинному законодавстві представлена статтею 152 КК України «зґвалтування»; з розбещенням, але без плотських зносин (ч. 3), чинне законодавство передбачає відповідальність у ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх» та у ст. 156¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей» [5, ст. 515, 154, 156, 513, 155, 514] а вступ до статевого зв'язку з дитиною віком до 16 років винна особа несла відповідальність, навіть якщо ці дії було вчинено за згодою потерпілого (ч. 1 ст. 513), відповідна норма існує і зараз у ст. 155 КК «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку». За статеві зносини з особою, яка досягла 16-річного віку та не досягла 21 року, без її згоди покарання було передбачено ст. 514, інтерпретація у такій редакції зараз відс [6, С. 191–203].

Подальший етап нормативізації знайшов відображення у Кримінальному уложенні 1903 р., яке істотно розширило коло злочинних діянь та вперше законодавчо класифікувало їх у дві групи:

1. злочини, безпосередньо пов'язані із задоволенням статевої пристрасті винним («любодеяние», «любострастные действия», мужолозтво – сучасні аналоги: зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру, мужолозтво);

2. злочини, що створювали умови для статевих стосунків, які осуджувалися суспільством (звідництво, утримання притонів, схиляння до розпусти).

Норми 1903 р. зберегли й кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, що дозволяло відображати у процесі кваліфікації шкоду як статевій свободі та недоторканості, так і нормальному фізичному, психічному й моральному розвитку неповнолітніх. Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулася законодавча інституціоналізація охорони статевої свободи та недоторканості особи, а також правове закріплення норм, спрямованих на захист здоров'я населення і суспільної моральності [7, С. 197–204]

Вже після Жовтневої революції 1917 р. правове регулювання ускладнилося, однак у першому Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. спостерігається подальша нормативізація: у структурі Розділу V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості» законодавець виокремив розділ «Злочини у сфері статевих відносин», до якого включив як насильницькі посягання (зґвалтування), так і ненасильницькі (статеві зносини з особами, що не досягли статевої зрілості, розбещення малолітніх). Додатково передбачалась відповідальність за діяння, спрямовані проти сексуальної моралі (звідництво, утримання місць розпусти, вербування жінок для проституції) [8, С. 1–136].

При цьому перший різновид утворювали склади ненасильницького (ст. 166–168 «Статеве зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості», а в пізнішій редакції додатково – «Статеве зносини з особами, які не досягли статевої зрілості, пов'язане з розбещенням або із задоволенням статевої пристрасті у збочених формах», «Розбещення малолітніх чи неповнолітніх, вчинене шляхом розпусних дій») та насильницького задоволення статевої пристрасті (ст. 169 «Зґвалтування», під яким розумілося «статевий зносини із застосуванням фізичного чи психічного насильства чи шляхом використання безпорадного стану потерпілого», а під кваліфікованим виглядом – самогубство потерпілого). Просте зґвалтування каралося позбавленням волі на строк не нижче 3 років, кваліфіковане – не нижче 5 років [9, С. 477].

Кримінальний кодекс УССР 1926 р. не передбачав спеціального розділу про статеві злочини. Однак у гол. 6 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості» містилися статті, аналогічні статтям КК УССР 1922 про відповідальність за статеві злочини (ст. 151-155). Під зґвалтуванням відповідно до ст. 153 цього кодексу розумілося «статевий знос із застосуванням фізичного насильства, загроз, залякування або з використанням шляхом обману, безпорадного стану потерпілої особи».

1. Кваліфікуючими ознаками зґвалтування були: самогубство потерпілого, недосягнення їм статевої зрілості та зґвалтування декількома особами (ч. 2 ст. 153). Просте зґвалтування каралося позбавленням волі на строк до 5 років, кваліфіковане – до 8 років [10, С. 160–167].

Подальша кодифікація у КК УСРР 1927 р. змінила систематику норм: спеціальний розділ було вилучено, а статті про статеві злочини інтегровано до загального розділу «Злочини проти життя, здоров'я, волі та гідності особи». При цьому змістовне наповнення норм зберігало ідею комплексної охорони статевої свободи та недоторканості, водночас поступово інтегруючи їх у ширший контекст охорони особистих прав.

Таким чином, процес нормативізації у сфері статевих кримінальних правопорушень від середини ХІХ до початку ХХ ст. характеризується:

- поступовим виокремленням статевої свободи та недоторканості як самостійних об'єктів кримінально-правової охорони;
- формуванням системи кваліфікуючих ознак кримінального правопорушення;
- інтеграцією норм, що захищали не лише особистість, а й суспільну моральність;
- закріпленням у законі відмінностей між насильницькими та ненасильницькими посяганнями.

З позицій нормативізації наступним кроком розвитку кримінально-правового регулювання у сфері протидії статевим злочинам стало прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р. У цьому акті вже була виокремлена

система кримінального правопорушення у сфері статевих відносин, закріплена у розділі IV глави V «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особистості». Кодекс уперше комплексно кодифікував як ненасильницькі посягання (наприклад, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості – ст. 166, розпусні дії щодо малолітніх – ст. 168, задоволення статевої пристрасті у збочених формах – ст. 167), так і насильницькі злочини (зґвалтування – ст. 169). При цьому законодавець визначив зґвалтування як «статеві зносини із застосуванням фізичного чи психічного насильства або шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи», що становило суттєвий крок у формуванні нормативної дефініції [9, С. 477].

Подальша нормативізація відбулася із прийняттям КК УСРР 1926 р., який зберіг попередню систему статевих кримінальних правопорушень (ст. 151–152), проте змінив формулювання складу зґвалтування. У ст. 153 воно було визначене вже як «статевий зносин із застосуванням фізичного насильства, загроз чи залякування», що відображало тенденцію до розширення кваліфікуючих ознак. До обтяжливих обставин законодавець відніс вчинення злочину групою осіб, щодо потерпілої, яка не досягла статевої зрілості, або доведення її до самогубства. У цей період у правозастосовній практиці виникали дискусії щодо кваліфікації насильницького мужолозтва, яке до 1934 р. пропонувалося розглядати в межах складу зґвалтування.

Принципово новим етапом стала Постанова ЦВК СРСР від 7 березня 1934 р. «Про кримінальну відповідальність за мужолозтво», якою було запроваджено самостійний склад злочину [11, ст. 153]. Внаслідок цього КК УСРР 1927 р. було доповнено ст. 165-1, що передбачала відповідальність за добровільні статеві зносини між чоловіками, а також кваліфікований склад – при використанні залежного стану, насильства, отриманні винагороди, професійному чи публічному характері таких дій [12, С. 160–167].

Подальший розвиток нормативізації статевих кримінальних правопорушень відбувся із прийняттям Кримінального кодексу УРСР 1960 р. Хоча цей акт не містив окремої глави про злочини проти статевої свободи та статевої

недоторканості, відповідні норми були зосереджені у главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи». Кодекс закріпив такі склади: зґвалтування (ст. 117), примушування жінки до статевого зв'язку (ст. 119), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 120), розбещення неповнолітніх (ст. 121), мужолозтво (ст. 122). Остання норма, як і в редакції 1927 р., розрізняла основний та кваліфікований склад, останній охоплював випадки застосування насильства чи вчинення дій щодо неповнолітнього [13, ст. 117, 119–122]

Важливим етапом у становленні кримінально-правового регулювання відповідальності за зґвалтування став Указ Президії Верховної Ради СРСР від 4 січня 1949 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за зґвалтування», яким було посилено санкції та конкретизовано кваліфікуючі ознаки цього злочину, зокрема виділено випадки, що спричинили особливо тяжкі наслідки.

Подальший розвиток відбувся із прийняттям Указу Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня 1954 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за умисне вбивство», яким передбачалася можливість застосування смертної кари за вбивство, поєднане зі зґвалтуванням.

Суттєвим кроком у напрямі систематизації стало ухвалення «Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» від 25 грудня 1958 р. Цей акт підвищив загальний вік кримінальної відповідальності до 16 років, проте закріпив можливість притягнення до відповідальності з 14 років за тяжкі злочини, серед яких прямо називалося зґвалтування.

Особливого значення для нормативізації інституту статевих кримінальних правопорушень набуло прийняття КК УРСР 1960 р., який у гл. III «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та гідності особи» закріпив систему норм, що передбачали відповідальність за зґвалтування (ст. 117), примушування жінки до статевого зв'язку (ст. 118), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 119), а також розпусні дії щодо неповнолітніх (ст. 121). У редакції ст. 117 КК УРСР було встановлено як основний склад зґвалтування (ч. 1 – статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, загрози або з використанням

безпорадного стану потерпілої), так і кваліфіковані види (ч. 2 – зґвалтування із загрозою вбивства чи тяжкого тілесного ушкодження, або вчинене особою, яка раніше вчинила цей злочин; ч. 3 – зґвалтування, вчинене групою осіб, особливо небезпечним рецидивістом, таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки, або щодо неповнолітньої) [13, ст. 117, 119–122]

Враховуючи тенденцію до ускладнення криміногенних проявів, Указ Президії Верховної Ради СРСР від 15 лютого 1962 р. «Про посилення кримінальної відповідальності за зґвалтування» [2, С. 321–330] ще більше розширив коло кваліфікуючих ознак, посиливши покарання за зґвалтування групою осіб, неповнолітньої чи малолітньої (до 14 років), а також за діяння, вчинене небезпечним рецидивістом або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки. Санкції передбачали позбавлення волі від 8 до 15 років, із можливістю заслання або навіть смертної кари.

Розвиток нормативізації було закріплено на рівні закону: Закон УРСР від 25 липня 1962 р. «Про внесення доповнень та змін до Кримінального кодексу УРСР» виклав ст. 117 у новій редакції, деталізувавши санкції та структуру складу. При цьому ч. 1 залишилася тотожною початковій редакції, тоді як у кваліфікованих складах (ч. 2 і ч. 3) уточнено розподіл обставин, а термін «малолітня» було замінено на «неповнолітня». Водночас законодавець конкретизував строки позбавлення волі та заслання [14, С. 390–394].

Разом із тим, попри поступову кодифікацію та розширення кваліфікуючих ознак, у кримінальному законодавстві залишалися прогалини: інші форми насильницького задоволення статевої пристрасті, відмінні від зґвалтування, не були прямо врегульовані. Це зумовлювало суперечки у судовій практиці та наукові дискусії щодо їхньої кваліфікації.

З погляду нормативізації стаття, що встановлювала кримінальну відповідальність за мужолозтво, проіснувала понад тридцять років і зазнала суттєвих змін лише після проголошення незалежності України. Так, Законом України від 12 грудня 1991 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» [15, С. 154]

добровільне мужолозтво було декриміналізовано. Водночас оновлена ст. 122 КК передбачала кримінальну відповідальність лише за мужолозтво, вчинене із застосуванням фізичного насильства, погрози чи використанням безпорадного стану потерпілого, а як кваліфіковані склади виокремлювалися діяння, вчинені групою осіб, щодо неповнолітнього або особою, яка раніше вчинила такий злочин.

У цей же період зберігалися інші статеві злочини, зокрема ст. 118 КК УРСР (примушування до статевого зв'язку неприродним способом) та ч. 2–4 ст. 117 КК УРСР, які встановлювали додаткові кваліфікуючі ознаки зґвалтування: вчинення рецидивістом, групою осіб, особливо небезпечним рецидивістом або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки.

Наступним етапом нормативізації стало прийняття Кримінального кодексу України 2001 р., який систематизував регулювання та виокремив новий розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». На момент ухвалення він охоплював п'ять складів кримінального правопорушення: зґвалтування (ст. 152), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154), статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155) та розбещення неповнолітніх (ст. 156). Логіка побудови розділу ґрунтувалася на критеріях насильницького чи ненасильницького характеру посягання: перші статті присвячувалися насильницьким злочинам (152–154), а наступні – ненасильницьким (155–156). Водночас законодавець відмовився від криміналізації добровільних статевих відносин між чоловіками, що відображало пом'якшення державного контролю над інтимною сферою. Новелою стало й розширення кола потерпілих від зґвалтування, вперше включивши осіб чоловічої статі, а також зміна конструкції складу зґвалтування: звуження переліку способів впливу на волю потерпілої особи.

Подальша еволюція була зумовлена міжнародно-правовими зобов'язаннями України. Так, із прийняттям Закону України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України» з

метою імплементації Стамбульської конвенції у кримінальне законодавство внесено зміни, які закріпили нове визначення зґвалтування (ч. 1 ст. 152) як «вчинення дій сексуального характеру із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи без її добровільної згоди». Одночасно запроваджено окрему норму про сексуальне насильство (ст. 153), яка охоплювала будь-які інші насильницькі дії сексуального характеру без добровільної згоди, а також оновлене регулювання примушування до статевого зв'язку (ст. 154).

Важливим кроком стала імплементація положень Ланцаротської конвенції, що була реалізована через Закон України від 12 лютого 2021 р. № 1256-IX. Ним ст. 155 КК було викладено у новій редакції, а Кодекс доповнено ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей», що свідчило про розширення системи кримінально-правових засобів захисту дітей від сексуальної експлуатації та насильства [16, С. 23].

Повинні звернути увагу на те, що найважливіший вплив на відповідальність як української так і зарубіжної відповідальності справили ратифіковані конвенції у сфері захисту прав жінок щодо статевої недоторканості та статевої свободи до них належать наступні:

Конвенція «Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів» (відкрита для підписання та ратифікації резолюції 1763 А (XVII) Генеральної Асамблеї ООН від 7 листопада 1962 р.), яка зобов'язала держави, що ратифікували її, вжити всіх належних заходів до скасування застарілих звичаїв та законів, що належать до шлюбу та сім'ї, шляхом забезпечення повної свободи вибору чоловіка, повного скасування дитячих шлюбів і укладених до досягнення статевої зрілості попередніх договорів про шлюби, встановлення належної відповідальності та запровадження реєстру актів цивільного стану [17, С. 1, 3].

Ця конвенція спрямована на запобігання сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дівчаток і жінок, якої вони зазнають у недобровільні шлюби [18, ст. 6, 16] Конвенція ООН «Конвенція про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок» (*Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women, CEDAW*) – прийняті від 19 грудня 1979 року. Описується як міжнародний «білль про права» для жінок. Договір укладений 3 вересня 1981 року і ратифікований 189 державами, яка полягає у закріпленні принципу рівноправності чоловіків і жінок у всіх сферах життєдіяльності, у тому числі у забезпеченні та захисті прав на статеву недоторканість та статеву свободу. Одним із основних положень цієї конвенції є вказівка на пряме зобов'язання держав-учасниць вживати всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, для припинення всіх видів торгівлі жінками та експлуатації їх проституції [19].

Декларація «Основних принципів правосуддя для жертв кримінального правопорушення та зловживання владою» Резолюція 48/15 Генеральної Асамблеї ООН «Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження», в якій розглядається саме поняття «жертва», а також сформульовані рекомендації надання реституції, компенсацій та соціальної допомоги постраждалим [20, без пагінації] Декларація ООН «Про усунення насильства проти жінок» (*Declaration on the Elimination of Violence Against Women*) (прийнята резолюцією 48/104 Генеральної Асамблеї від 20 грудня 1993 р.), яка запропонувала перше офіційне визначення насильства, вчиненого на статевому ґрунті, під яким розуміються: будь-який акт насильства, вчинений на підставі статевої ознаки, що завдає або здатний заподіяти фізичний, статевий чи психологічний збитки та страждання жінкам, а також загрози вчинення таких актів, примус або довільне позбавлення волі [21, С. 1–4]

Конвенція «Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами», в якій розкриваються поняття насильства, а також сутність угоди Ради Європи про запобігання насильству проти жінок, домашнього насильства та боротьби з ним. Про це свідчить і повна назва документа Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашнього насильства та боротьби з цими явищами [22, С. 36, 43].

В Україні як і в більшості західних країнах юридична композиція складу зґвалтування така, що визначає потерпілих як жінки так і чоловіків (наприклад, в Австралії, Болівії, Бутані, Великобританії, Венесуелі, Німеччини, Камбоджі, Коста-Ріці, Німеччині, Сальвадорі, Сент-Люсії, Словенії, Уругваї, Франції, Еквадорі). Така конструкція стала загальною. частіше за останні роки рівноправності та отримала назву «гендерно-нейтральною» [23, С. 29–40].

Ці зміни відбулися ще при прийнятті закону України про кримінальну відповідальність в 2001 році на підставі проаналізованих конвенції, та як зазначалась вище на відміну від радянських часів жертвою зґвалтування визначався як чоловік так і жінка. Проте ратифікація Стамбульської конвенції розширила зір на відносини сім'ї у сфері як домашнього насильства так і відношення до зґвалтуванні у сім'ї (коли особи є одружені). При цьому відношення стосуються не тільки офіційно зареєстрованих осіб, а й тих які знаходяться у цивільному браці та колишні співмешканці.

У новій статті 126¹ під домашнім насильством розуміються умисні систематичні вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або *психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи*». Всі ці вислови, які зазначені курсивом мають більше психічного навантаження аніж фізичного. Крім того звернемося до практики Верховного Суду, відносно ст. 126¹ та ч. 1 ст. 67 КК, яку доповнено п. 6¹ і згідно зі ст. 1 Закону України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (далі – Закон № 2229-VIII) та до п. «б» ст. 3 Конвенція Ради Європи про запобігання насильству відносно осіб жіночої статі від домашнього насильства та протидії таким явищам.

Про запобігання та протидію домашньому насильству Із змінами і доповненнями, внесеними [24, С. 1], в якій під домашнім насильством розуміються акти як фізичне, сексуальне, психологічне або економічне

наси́льство, які вчиняються в межах сімейних відносин або за місцем проживання чи між колишніми чи існуючим подружжями, при чому не впливає співмешкання правопорушника й жертви (проживає правопорушник разом із жертвою в одному місці чи ні).

Крім того хотілось би зазначити, що законодавець сформулював цей склад кримінального правопорушення як формальний і відповідно не передбачені наслідки вчинення такого суспільно-небезпечного діяння: ні погіршення емоційного стану, а ні тяжкі наслідки. Відповідно викликає питання, чи взагалі є суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення?

Реформування статей 152–156-1 КК України істотно змінило підходи до кваліфікації посягань на статеву свободу та статеву недоторканість. Розмежування зґвалтування і сексуального насильства нині здійснюється насамперед за ознакою проникнення, а ключовим критерієм кримінально-правової оцінки є відсутність добровільної згоди. Зміни, пов'язані з імплементацією Стамбульської та Ланцаротської конвенцій, також посилили захист дітей і поширили кримінально-правове реагування на діяння, учинені з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Подальший аналіз зосереджено не на відтворенні законодавчих текстів, а на проблемах їх практичного застосування та розмежування суміжних складів.

З історичної точки зору варто наголосити, що поняття «добровільності» у сучасному правовому дискурсі спирається на мовну й культурну традицію. Так, у *Великому тлумачному словнику сучасної української мови* термін «добровільний» визначено як такий, що випливає з власного бажання, вільного волевиявлення та позбавлений будь-якого примусу чи насильницького впливу [26, С. 123]. Отже, на рівні мовної норми добровільна згода історично передбачає відсутність як фізичного, так і психічного насильства, що набуває особливого значення у кримінально-правових ціннісних трансформаціях останніх десятиліть.

Перехід до сучасного розуміння добровільності згоди значною мірою обумовлений імплементацією міжнародних стандартів. Важливо пам'ятати, що

Україна підписала Стамбульську конвенцію ще у 2011 році, проте її ратифікація відбулася лише у 2022 р. [27, С. 1], що відображає тривалий період внутрішньополітичних дискусій і поступової зміни суспільних уявлень про непорушність статевої автономії особи.

Стаття 36 Конвенції закріплює сучасний, еволюційно сформований підхід до розуміння сексуального насильства, визначаючи його через *відсутність згоди* та детально описуючи форми сексуального проникнення, що визнаються протиправними незалежно від обставин їх вчинення. Водночас у Конвенції підкреслюється, що згода може вважатися чинною лише тоді, коли вона базується на вільному, невимушеному волевиявленні особи [28, ст. 36; п. 191–194]. У цьому положенні простежується історична тенденція: перехід від фокусування на засобах насильства до пріоритету автономії та недоторканості людини.

Сучасна дефініція «зґвалтування», закріплена в українському кримінальному законодавстві, майже дослівно відтворює формулювання Стамбульської конвенції [5, С. 1, 14–17, 27–28, 33], що свідчить про певний нормативний розрив. Замість поступової адаптації законодавства до міжнародних стандартів, притаманної більшості європейських правових систем, українська правотворча практика нерідко вдається до прямого текстуального запозичення. Такий підхід має давні корені в радянській і пострадянській правотворчій традиції, коли імпорт норм розглядався як швидкий спосіб модернізації правової системи, а не як результат глибинної трансформації правових інститутів.

Історичний досвід засвідчує, що механічне перенесення положень міжнародних договорів та актів, зокрема тих, що створювалися у зовсім іншому культурно-правовому контексті, нерідко призводить до колізій, непослідовності та зниження ефективності кримінально-правового регулювання. Запозичення норм без врахування історичних, культурних і ціннісних засад національної правової системи може створювати ризики підміни усталених правових принципів зовнішньо привнесеними моделями.

Саме тому наукова спільнота закономірно реагує на подібні запозичення критичними зауваженнями. Вони ґрунтуються на усвідомленні, що гармонізація законодавства має бути поетапною й історично виваженою, спрямованою на органічне вписання міжнародних стандартів у національну правову традицію, а не на швидке формальне приведення норм у відповідність. Така позиція відображає закономірний розвиток українського кримінального права, що прагне поєднати історичну тяглість праворозуміння із сучасними міжнародними вимогами щодо захисту прав людини.

Таким чином, розвиток нормативізації у сфері статевих кримінальних правопорушень пройшов шлях від радянського кримінального законодавства з криміналізацією добровільних гомосексуальних стосунків – до сучасної системи, яка орієнтується на стандарти Ради Європи, ґрунтується на принципі добровільної згоди та спеціально спрямована на захист статевої свободи й недоторканості особи.

Узагальнюючи, можна констатувати, що розвиток норм про кримінальну відповідальність за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість в Україні має послідовний характер і відображає поступову інституціоналізацію та систематизацію законодавства. Найбільш інтенсивні зміни відбулися у XX – на початку XXI ст., а сучасний етап позначений імплементацією положень Стамбульської та Ланцаротської конвенцій, утвердженням концепції добровільної згоди та наближенням національного законодавства до європейських стандартів захисту прав людини.

Таким чином, історію виникнення та розвитку українського та зарубіжного кримінального законодавства про відповідальність за зґвалтування в залежності від його ролі у захисті прав жінок та чоловіків на статеву недоторканість і статеву свободу можна поділити на такі періоди:

– період Стародавнього світу та Середньовіччя, що охарактеризувався тим, що норми про кримінальну відповідальність за зґвалтування враховували соціальне становище та належна поведінка жертви при призначенні покарання

винному та не враховували статеву свободу як об'єкт кримінально-правової охорони;

– період кінця XVII – початку XX ст., що ознаменувався появою в російському та зарубіжному кримінальному законодавстві норм, що визнають та захищають права жінок на статеву свободу та сексуальне гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих за юридичної оцінки дії гвалтівника як злочинного;

– період новітнього часу, що охарактеризувався прийняттям Організацією Об'єднаних Націй міжнародних угод, що закріпили основні принципи відповідальності за скоєння кримінального правопорушення проти статевої недоторканості та статевої свободи особистості, а також захисту жінок від злочинних зазіхань цього виду, що реалізуються в кримінальних законодавствах країн-учасниць цих угод.

1.2. Досвід зарубіжних країн щодо кваліфікації дій насильницько-статевого характеру

У ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю [30, С. 3]. Водночас практика зарубіжних країн свідчить, що кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості становлять одну з найбільш поширених форм порушення прав людини, адже свобода від будь-якого насильства є фундаментальним елементом системи захисту прав особи. У більшості європейських держав ключовим критерієм у кваліфікації таких діянь виступає принцип вільного волевиявлення особи щодо вступу у сексуальні відносини, вибору партнера та форми інтимного контакту. Будь-який примус або тиск у цій сфері розглядається як грубе порушення прав людини.

На жаль, у національному законодавстві України не закріплено визначення поняття «насильницького злочину». Але спроби дати дефініцію цьому явищу на законодавчому рівні були неодноразово. Однією з останніх спроб став проєкт

Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень», поданий Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України 17 липня 2020 року. Цей проєкт розроблено відповідно до Європейської конвенції про компенсацію збитків жертвам насильницьких кримінального правопорушення від 24 листопада 1983 року, учасником якої є Україна. Метою цього проєкту Закону є підвищення гарантій прав потерпілих від насильницьких кримінальних правопорушень та їх близьких родичів і членів сім'ї шляхом надання їм державної соціальної допомоги у вигляді відшкодування шкоди. Подібне відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінального правопорушення передбачено законодавством європейських держав, таких як Чехія, Нідерланди, Данія, Фінляндія, Швейцарія, Люксембург, Бельгія, Франція, Німеччина, Австрія, Іспанія, Естонія.

Хотілося б зазначити, що дослідження питання статистичних даних про насильницьку злочинність в інших країнах також є досить складним завданням. Це зумовлюється тим, що у зарубіжних країнах здебільшого відсутня загальна статистика насильницької злочинності або до цієї статистичної звітності відносять вузьке коло кримінального правопорушення. Але є і винятки. Наприклад, у США Міністерство юстиції веде дві бази даних для обліку злочинності: Національний огляд злочинності та віктимізації (NCFS ведеться Бюро юстиції) та Єдиний звіт про злочинність (UCR ведеться Федеральним бюро розслідувань). NCFS відносить до насильницьких кримінального правопорушення: вбивство; зґвалтування та сексуальне насильство; розбій і пограбування; напади (поділяють на: 1) напад з обтяжуючими обставинами, що призвели до травм, або напад зі зброєю; 2) простий напад без травм чи з травмами і госпіталізацією до двох днів); погрози (залякування). Особливість звіту NCFS полягає у тому, що він містить соціологічну інформацію, отриману при опитуванні домогосподарств (наприклад, дані за 2019 рік сформовано на підставі опитування 151 076 домогосподарств). Ці дані можуть мати соціологічну похибку, а також містити інформацію як про зареєстровані, так і про незареєстровані поліцією злочини. За даними NCFS кількість жертв від

насильницьких кримінального правопорушення у США у 2019 році порівняно з 2016 роком виросла на 215 430 жертв (2019 – 2 013 220 жертв, 2016 – 1 797 790) [31, С. 1–4]

На відміну від NCFS, дані UCR базуються на фактичній кількості кримінального правопорушення, повідомлених правоохоронними органами. Також, UCR не містить інформації про прості напади (напади або спроби нападів без зброї, що призводять до легких травм) та сексуальні погрози. Звіт UCR включає інформацію про такі види кримінального правопорушення: вбивства, зґвалтування, розбої та пограбування, напади з обтяжуючими обставинами. Що цікаво, так це те, що до нападів з обтяжуючими обставинами включаються всі злочини, спосіб вчинення яких був поєднаний із насильством і в результаті особам було завдано тілесні ушкодження (крім тих, що потребують госпіталізації до двох днів). Статистика злочинності у звіті UCR базується на даних, отриманих від 14 993 зі 18 671 правоохоронних органів країни. За даними UCR, рівень насильницької злочинності у США у 2019 році на 3,9 % нижче рівня 2016 року (2019 рік – 1 203 808, 2016 рік – 1 250 162 [32, розд. «Violent Crime»]). Порівнюючи існуючі у США дві офіційні системи збору статистичної інформації про насильницькі злочини, можна зробити висновок про те, що оскільки NCFS та UCR використовують різні методології, дані є взаємодоповнюючими та не обов'язково співпадаючими. У кримінальній статистиці Німеччини (Polizeiliche Kriminalstatistik) є спеціальний розділ, в якому відображається інформація про насильницькі злочини. До таких кримінального правопорушення віднесено умисні вбивства, вбивства на замовлення, тяжкі тілесні ушкодження, що призвели до смерті; зґвалтування, сексуальний примус та сексуальне насильство, в тому числі те, що призвело до смерті; пограбування; нанесення тілесних пошкоджень і каліцтв; захоплення заручників; викрадення людей з метою вимагання. Відповідно до даних Polizeiliche Kriminalstatistik, у 2019 році було скоєно 181 054 насильницьких злочини, що на 6,9 % менше, ніж у 2016 році (193 542 злочин [33]). Порядок формування статистичних даних про насильницькі злочини, скоєні у Великій Британії, також досить цікавий. Він схожий на порядок

формування статистичних даних про рівень злочинності у США. Формування інформації про рівень злочинності здійснюється насамперед на основі двох наборів статистичних даних про злочинність: Огляду злочинності Англії та Уельсу (CSEW) та даних про злочини, зафіксовані поліцією. Кожне джерело має різні переваги та недоліки, але в сукупності вони дають більш повну картину злочинності, ніж можна було б отримати з кожного окремо. Статистика насильницьких кримінального правопорушення від CSEW представлена під загальною категорією «Насильство» і поділяється на насильство з травмами – тяжкі та легкі травми (47 %); насильство без травм, коли жертву б'ють кулаками, ногами або поштовхами без травм (53 %). CSEW охоплює як злочини, про які повідомляється в поліцію, так і ті, про які не повідомляється. Відповідно до наявної статистичної інформації у 2019 році (квітень 2019 – березень 2020) жертвами насильницьких кримінального правопорушення стали 1,24 млн осіб, що на 15,6 % менше відповідного періоду 2016–2017 р [34, табл. A1–A5] [34, табл. A1–A5]. Іншим основним джерелом, який містить статистичну інформацію про кількість насильницьких кримінального правопорушення, є Перелік кримінального правопорушення, що підлягає повідомленню (NOL).

Цей перелік формується 43 територіальними підрозділами поліції та Британською транспортною поліцією. Підхід щодо формування даних про насильницькі злочини досить складний. Відповідні дані містять широкий спектр правопорушень: вбивства (наприклад, умисні вбивства, з необережності, на замовлення); дії які спричинили смерть чи тяжке тілесне ушкодження (наприклад, отруєння, каліцтво, пов'язані з расою чи релігією, під час керування автомобілем); дії які спричинили інші травми (наприклад, аборт, жорстокість до дітей, викрадення); насильство без травм (домагання, сталкінг, релігійні переслідування, погрози). За квітень 2019 – березень 2020 років поліцією було зафіксовано 4 509 100 насильницьких кримінального правопорушення, що на 16 % більше відповідного періоду 2016–2017 років [34]. У Швеції та Франції кримінальна статистика не виокремлює групу насильницьких кримінального правопорушення. Структура кримінальної статистики прив'язана до розділів і

статей кримінальних кодексів, які діють у цих країнах. Як вже було зазначено вище, в офіційній статистичній звітності України не сформовано окремих даних, які б характеризували стан насильницької злочинності в нашій державі. У зв'язку з цим з метою дослідження стану та тенденцій насильницької злочинності вітчизняні вчені за власним розсудом відносять до цієї категорії ті чи інші злочини.

Досвід держав – членів Європейського Союзу переконливо засвідчує необхідність постійної модернізації кримінального законодавства з урахуванням сучасних соціально-правових реалій. Українська правова система, адаптуючись до стандартів ЄС, також потребує подальшого вдосконалення в цій сфері. Саме використання порівняльно-правового методу дозволяє виявляти як позитивні, так і проблемні аспекти правового регулювання, що може стати підґрунтям для підвищення ефективності вітчизняного законодавства.

Для порівняльно-правового аналізу обрано Францію, Федеративну Республіку Німеччина, Республіку Польща, Сполучені Штати Америки та окремі інші держави за такими критеріями: належність до різних моделей правового регулювання; спосіб закріплення добровільної згоди; диференціація відповідальності за дії з проникненням і без проникнення; особливості захисту дітей; наявність механізмів реагування на психологічний примус і цифрові форми посягань. Зарубіжні рішення оцінюються не для механічного запозичення, а з погляду їх сумісності зі структурою КК України, принципом правової визначеності, національною доктриною та практикою правозастосування.

Проте ще в Стародавньому Римі згідно з переданням римська жінка Лукреція (ок 500 г до н.е.), яка відома своєю красою та доброчинністю. Жінка римського патрація Тарквинія Коллатина та донька консула Спурия Лукреція Триципитина.

Тоді Коллатін запропонував зробити досвід: усім разом поїхати додому і подивитися, чим займаються їхні дружини.

Схопилися на коней і за кілька годин опинилися в Римі. Царських невісток вони застали бенкетуючими зі своїми приятельками. Тоді поїхали до Колації, Сабінське містечко, де був будинок Коллатіна. Лукреція, як і лишило добродійній римській матроні, пізньої ночі сиділа оточена служницями і пряла вовну. Таким чином, переможцем у суперечці вийшов Колатін. Однак краса та цнотливість Лукреції запалили злочинну пристрасть у серці Секста Тарквінія. Через кілька днів він, без відома Коллатіна, у супроводі вирушив до Лукреції. Вона привітно прийняла його, і по обіді гостя відвели у підготовлене для нього приміщення. Вночі син царя Рима Тарквінія Гордого, Секст Тарквіній, був захоплений красою Лукреції та, погрожуючи їй зброєю, зґвалтував. Лукреція розповіла про все своєму чоловікові та заколола себе на його очах. Ця подія сприяла початку бунту, який очолив Луцій Юній Брут, та призвела до повалення царської влади у Римі і до встановлення республіки. З приводу цього протягом віків римської історії Лукреція була вельми шанована.

Однак у римському праві спочатку зґвалтування розглядалося не як кримінальне правопорушення проти статевої недоторканості та статевої свободи, а як вид насильства над особистістю взагалі та підпадало під поняття *vis* (просте фізичне насильство). І лише пізніше в Законах Юлія про покарання за прелюбодіяння (18 р. до н.е.), присвячених статевим кримінальним правопорушенням *stuprum* (лат. – безчестя) [33, С. 613] сексуальне насильство щодо незайманої, що порушувало її *rudicitia* (лат. - цнотливість), стало розглядатися як зазіхання на її особисті *libertas* (лат. - права), при цьому жертва мала шукати захисту у свого батька, під чиєю владою вона перебувала [37, без пагінації].

У Фівах існував звичай при якому кожна жінка, перед тим як вийти заміж повинна позбутися незайманості шляхом обряду у храмі з особами чоловічої статі з інших країн незалежно від її бажання [35, С. 648].

Один із найзначніших релігійних мислителів ісламу Газалі (1058–1111 pp.) у книзі «Рада царям» стверджував, що саме жінка є провокатором статевих кримінальних правопорушень. Так у середньовічному мусульманському праві

згвалтування каралося закиданням камінням, проте відповідальність наступала тільки у випадку, якщо жертва своєю поведінкою не спровокувала гвалтівника і пред'явила чотирьох свідків того, що сталося, або ж посягаючий визнав свою провину.

Щоб подібного не відбувалося, в арабських і близькосхідних гаремах для охорони жінок використовували євнухів, які були двох типів: повні, ще

у дитинстві позбавлені статевих органів, і неповні, позбавлені лише яєчок. Перший тип вважався самим надійним, другий - ні, оскільки у його представників на початку юнацького дозрівання могли прокидатися сексуальні бажання. Фактично, принцип був дуже простий. Чоловік, позбавлений зовнішніх статевих органів, позбавлявся разом з ними і можливості отримати вигоду з тих можливостей, які надавала йому служба в гаремі.

У Нормандії та Англії в епоху Вільгельма Завойовника (1066–1087 рр.) людини, яка згвалтувала дівчину з вищого кола, піддавали кастрації і виколуванню очей. Однак провину встановлювали на поєдинку; якщо жертва не мала заступника, готового ризикнути власним життям, борючись із людиною, обвинуваченим у насильстві, вона не мала можливості обґрунтувати свої претензії. Наприкінці XIII в. в англійське законодавство про згвалтуванні вноситься дві додаткові зміни: скасовано різне ставлення до посягання на незаймана і заміжніх жінок, а також застосовувана раніше кара у формі неодмінного одруження на жертві насильства [36, С. 464].

Кримінальне укладання Карла V «Кароліна», видане у 1532 р., містило статтю 119, у якій згвалтування розглядалося як самостійний склад злочину. Покаранням за дане діяння було позбавлення життя, проте при замаху на згвалтування, якщо потерпіла змогла чинити опір, злочинець міг бути підданий іншому виду покарання відповідно до обставин зазіхання та соціальним становищем особи, що її вчинила. Уложення не передбачало відповідальності за згвалтування чоловіком своєї законної дружини, оскільки статеві зносини в даному випадку були обов'язками, тому статева свобода заміжньої жінки не вважалася об'єктом аналізованого злочину.

Існує практика міжнародного законодавчого закріплення насильницької статевої злочинності. Так, зокрема, Кримінальний кодекс Королівства Іспанії розмежовує кримінальні правопорушення із посяганням на статеву свободу разом із сексуальним проникненням та без цієї умови. У цьому Кримінальному кодексі виділено окремі групи статевих посягань, а саме: Розділ I. Про сексуальні напади (ст.ст. 178–180); Розділ II. Про сексуальне насильство (ст.ст. 181–182); Розділ II BIS. Про сексуальне насильство і напад на неповнолітніх до шістнадцяти років (ст.ст. 183–183 quater); Розділ III. Про сексуальні домагання (ст. 184); ексібіціонізм і сексуальна провокація (Розділ IV ст.ст. 185– 186); злочини, пов'язані з проституцією та сексуальною експлуатацією і корупцією неповнолітніх (Розділ V ст.ст. 187–190) [42, С. 95–102], [37].

Звернення до положень Кримінального кодексу Французької Республіки дає змогу виявити низку суттєвих як семантико-правових, так і концептуальних відмінностей у підходах до кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи.

По-перше, французький законодавець на нормативному рівні структурує відповідні кримінальні правопорушення у дві групи: зґвалтування та інші кримінальні правопорушення сексуального характеру, не пов'язані безпосередньо зі зґвалтуванням. Вони об'єднані спільною родовою категорією «сексуальна агресія» або «сексуальне насильство». Так, у КК Франції передбачено спеціальний розділ III «Сексуальне насильство» (Section 3: *Du viol, de l'inceste et des autres agressions sexuelles*). Відповідно до ст. 222-22 сексуальним насильством визнається будь-яке діяння сексуального характеру, вчинене із застосуванням насильства, примусу, погрози чи несподівано (*surprise*), або ж – у передбачених законом випадках – повнолітньою особою. Зґвалтування чи інші форми сексуального насильства можуть бути визнані такими незалежно від характеру відносин між потерпілим та винним, у тому числі за наявності шлюбних зв'язків [43].

Згідно зі ст. 222-22-1 КК Франції, насильство може бути як фізичним, так і психологічним. Особливої ваги законодавець надає випадкам, коли потерпілим

є неповнолітній. У такому разі психологічне насильство або «несподіванка» можуть кваліфікуватися як зловживання віковою різницею чи фактичною владою дорослого над дитиною. Для потерпілих віком до 15 років навіть погроза чи несподіванка визнаються формою використання вразливості [43, ст. 222-22-1]. Таким чином, французьке кримінальне право містить детальні дефініції ключових понять, що дозволяє забезпечити уніфікованість застосування норм.

На відміну від французької моделі, КК України переважно використовує описово-дефінітивний спосіб конструювання конкретних складів кримінальних правопорушень без попереднього нормативного визначення родових понять. Французький досвід у частині систематизації сексуальних посягань, нормативного врахування психологічного примусу та використання вразливості потерпілої особи може бути врахований під час удосконалення національного законодавства і формування єдиної правозастосовної практики.

Окремі положення французького кримінального законодавства також мають практичне значення для вдосконалення українського права:

1. Ст. 222-22-2 передбачає кримінальну відповідальність за примушування особи до вчинення сексуальних дій щодо третьої особи або до дій сексуального характеру щодо себе. В українському праві подібні дії не криміналізовані, що створює прогалину, адже такі випадки відомі слідчій практиці та становлять суспільну небезпеку.

2. Ст. 222-22-3 встановлює відповідальність за інцестуальні кримінальні правопорушення (зґвалтування чи сексуальне насильство щодо близьких родичів та подружжя), що фактично кореспондує зі ст. 152 і 153 КК України.

3. Ст. 222-23 визначає поняття зґвалтування як будь-який акт сексуального проникнення (у тому числі орально-статевий), вчинений шляхом насильства, примусу, погрози чи несподіванки. Особливістю є те, що замах на цей злочин карається так само, як і його закінчена форма. Такий підхід можна пояснити превентивними міркуваннями, однак він викликає сумніви щодо справедливості покарання, адже фактична відсутність розмежування стадій

злочину не дає змоги адекватно індивідуалізувати кримінальну відповідальність [43].

У цілому, французький підхід демонструє інший рівень деталізації та концептуальної побудови кримінально-правових норм. Попри певні відмінності, окремі його елементи можуть бути корисними для вдосконалення українського законодавства, зокрема задля посилення захисту прав потерпілих та забезпечення єдності у правозастосуванні.

У Республіці Польща кримінальні правопорушення проти статевої свободи та моральності систематизовано у розділі XXV Кримінального кодексу. Така побудова поєднує охорону сексуального самовизначення особи із захистом суспільної моральності та є близькою до традиційної континентальної моделі кримінально-правового регулювання [44, С. 197, 201].

Стаття 197 КК Польщі визначає зґвалтування як «примушування іншої особи до статевого зносин шляхом насильства, погрози чи обману». У цьому аспекті польський підхід ближчий до класичної моделі, ніж до сучасних «консенсуальних» підходів, що переважають у законодавстві інших країн ЄС [44, С. 197].

Водночас у польському праві наявна широка система кваліфікованих складів: якщо злочин вчинено з особливою жорстокістю, проти неповнолітнього, із використанням безпорадного стану чи у групі. Криміналізовано й інцестуальні злочини (ст. 201 КК Польщі), що кореспондує з французьким досвідом.

Примітно, що польська правова система, близька до української з історико-правової точки зору, не містить прямої дефініції згоди як ключового критерію, зосереджуючись переважно на формах примусу. Це свідчить про збереження більш традиційного підходу, який, однак, піддається критиці в контексті гармонізації із сучасними стандартами ЄС.

Кримінально-правове регулювання статевих кримінальних правопорушень у Сполучених Штатах Америки має специфічний характер, зумовлений федеративним устроєм та наявністю окремих кримінальних кодексів у кожному зі штатів поряд із федеральним законодавством. Незважаючи на відмінності,

простежується низка загальних тенденцій, що відображають еволюцію підходів до криміналізації посягань на статеву свободу та статеву недоторканість.

По-перше, у США відбувся поступовий відхід від вузького трактування зґвалтування, яке традиційно розумілося як насильницький статевий акт чоловіка щодо жінки. Нині більшість юрисдикцій визначають зґвалтування як будь-який акт сексуального проникнення, вчинений без добровільної згоди, незалежно від статі потерпілого чи винного [45, С. 866] Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, зокрема положенням Стамбульської конвенції, та сприяє більш комплексній охороні прав людини.

По-друге, у законодавстві штатів отримали закріплення різні форми сексуального насильства, які не обмежуються лише зґвалтуванням. Поряд із традиційними категоріями існують склади «sexual assault», «sexual abuse», «indecent assault», що передбачають відповідальність за небажані дії сексуального характеру, навіть за відсутності фізичного проникнення. Тим самим забезпечується кримінально-правова охорона ширшого кола суспільних відносин, пов'язаних із тілесною автономією особи.

По-третє, законодавство США приділяє значну увагу захисту дітей. У більшості штатів діють норми про «statutory rape», які встановлюють кримінальну відповідальність за вступ у сексуальні відносини з неповнолітніми особами, навіть за їх формальної згоди. При цьому встановлюються конкретні вікові межі, що можуть варіюватися залежно від юрисдикції, а також враховується різниця у віці між потерпілим та винним.

По-четверте, у США чітко простежується тенденція до врахування психологічних форм насильства. У низці штатів прямо закріплено, що згода, отримана під впливом обману, психологічного тиску чи зловживання владою, не вважається добровільною. Такий підхід посилює гарантії прав потерпілих та розширює коло кримінально караних діянь.

Таким чином, досвід США демонструє складну й водночас гнучку модель криміналізації посягань на статеву свободу та недоторканість, яка поєднує у собі розмаїття законодавчих рішень штатів із загальною тенденцією до утвердження

принципу вільної та усвідомленої згоди як визначального критерію правомірності сексуальних відносин.

Кримінально-правове регулювання сексуальних правопорушень у Сполучених Штатах характеризується диференційованістю, що впливає з федеративної структури: нормативна база формується переважно на рівні окремих штатів, тоді як федеральні норми охоплюють специфічні сфери (наприклад, злочини, пов'язані з торгівлею людьми або дитячою порнографією). Як наслідок, у межах однієї країни функціонують різні визначення категорій «rape», «sexual assault», «sexual battery» та різні підходи до віку згоди й елементів складу злочину.

У ході останніх десятиліть у США спостерігається явна тенденція до зміщення акценту від формального критерію «фізичного примусу» до критерію добровільної та усвідомленої згоди (consent). У низці юрисдикцій поступово впроваджуються норми, що вимагають позитивного підтвердження згоди (т. зв. *affirmative consent*), хоча цей підхід залишається предметом науково-правової та конституційно-процесуальної дискусії щодо тлумачення елементів провини та розподілу процесуального навантаження.

Однією з помітних рис американської моделі є диференціація ступенів тяжкості статевих кримінальних правопорушень (degrees), що дозволяє більш точно індивідуалізувати відповідальність залежно від кваліфікуючих обставин (використання зброї, групове вчинення, становище безпорадності потерпілого, вік жертви тощо). Окрім того, у США фундується практика суворого охоплення неповнолітніх через інститути *statutory rape* та широкий діапазон вікових меж згоди, що різняться між штатами.

Федерально-адміністративний інструментарій США також включає комплексні механізми моніторингу осіб, засуджених за сексуальні кримінальні правопорушення – національні системи реєстрації та повідомлення (Sex Offender Registration and Notification), встановлені, зокрема, у рамках Adam Walsh Act / SORNA, які забезпечують стандартизовану реєстрацію й публічний/адміністративний контроль за такими особами. Цей інструмент має

виражений превентивний ефект, але одночасно породжує питання щодо співвідношення превенції і захисту прав людини [46].

У порівнянні з американською моделлю сучасне українське кримінальне законодавство формально оперує критерієм «без добровільної згоди», закріпленим у відповідних диспозиціях (зокрема ст. 152 – «Зґвалтування», ст. 153 – «Сексуальне насильство» КК України), а також конкретизує особливий захист неповнолітніх (вік згоди – 16 років; окремі склади кваліфікуються безвідносно до згоди у випадках осіб до 14 років). Попри це українські норми мають менш системну й термінологічно уніфіковану побудову в порівнянні з окремими американськими підходами, особливо в частині процедурної та доктринальної інтерпретації поняття «згоди» [47].

На підставі цієї експрес-експертизи для вдосконалення українського регулювання можливими напрямками реформ є:

1. Ясніше й доктринально сформульоване визначення згоди, яке б ураховувало не лише відсутність фізичного опору, а й випадки психологічного примусу, обману, зловживання владою чи використання вразливого стану потерпілого; це сприяло б уніфікації підходів судової практики та підвищенню захисту потерпілих.

2. Введення або вдосконалення ступеневої системи кваліфікації (аналогічно до американської практики *degrees*) як інструменту індивідуалізації покарання залежно від характеру та наслідків злочину.

3. Перегляд підходів до спеціальних складів, зокрема криміналізації примушування до вчинення дій сексуального характеру щодо себе (яке у деяких юрисдикціях розглядається окремо) та чіткіше нормативне виділення інцестуальних складів.

4. Обережний підхід до запозичення механізмів реєстрації, які у США виконують превентивну функцію (SORNA/Adam Walsh), але вимагають балансування з гарантіями захисту прав засуджених і процедуральними запобіжниками.

Кримінально-правове регулювання сексуальних кримінальних правопорушень у США має специфіку федеративної системи: більшість положень визначається на рівні штатів, тоді як федеральні норми застосовуються у випадках міжштатних або особливо тяжких кримінальних правопорушень. Основними категоріями є *rape*, *sexual assault* та *sexual battery*, а також спеціальні склади, що стосуються неповнолітніх, наприклад, *statutory rape*. Федеральна регламентація включає норми щодо міжштатної торгівлі людьми, дитячої порнографії та систему реєстрації сексуальних злочинців (*Sex Offender Registration and Notification Act*, *SORNA*, в межах *Adam Walsh Act*).

У більшості штатів центральним елементом кваліфікації злочину є відсутність добровільної згоди (*lack of consent*). Додатково, у таких юрисдикціях, як Каліфорнія (*California Penal Code §261.6*) та Нью-Йорк (*New York Penal Law §130*), запроваджено принцип *affirmative consent* («yes means yes»), що вимагає активного підтвердження згоди. Підкреслюється, що згода, отримана під примусом, обманом або у стані вразливості, не вважається добровільною. Таке формулювання розширює правову охорону фізичної та психологічної автономії особи.

Американські штати застосовують диференціацію кримінальних правопорушень за ступенями (*first degree*, *second degree*, *third degree*), що дозволяє враховувати кваліфікуючі обставини: застосування зброї, групове вчинення, особливо тяжкі наслідки, безпорадний стан потерпілого або значну різницю у віці між учасниками. Аналогічні підходи у федеральних нормах закріплені у *Federal Criminal Code*, Title 18, §2241–§2246.

Вік згоди у США визначається штатними нормами та варіюється від 16 до 18 років. Склади *statutory rape* передбачають кримінальну відповідальність незалежно від формальної згоди неповнолітнього, при цьому враховується різниця у віці між винним та потерпілим. Наприклад, *California Penal Code §261.5* встановлює кримінальну відповідальність за сексуальні контакти з особами віком до 18 років, якщо різниця у віці перевищує 3 роки.

Система SORNA (Sex Offender Registration and Notification Act) забезпечує національну реєстрацію осіб, засуджених за сексуальні кримінальні правопорушення, та контроль над їх місцем проживання. Цей механізм спрямований на превенцію повторних кримінальних правопорушень і публічне інформування, проте потребує балансу між забезпеченням безпеки суспільства та дотриманням прав засуджених.

В Україні кримінальне законодавство передбачає покарання за зґвалтування та сексуальне насильство (ст. 152, 153 КК України), використовуючи критерій «без добровільної згоди», та спеціальний захист неповнолітніх (до 14 років – безвідносно до згоди). Водночас українські норми не диференціюють кримінальні правопорушення за ступенями та мають обмежений доктринальний розподіл понять «згода», «примус» та «психологічне насильство». На відміну від США, відсутні комплексні превентивні адміністративні інструменти національного рівня, подібні до SORNA.

1. Уніфікація поняття згоди, яка враховувала б психологічний примус, обман та вразливий стан потерпілого, сприятиме підвищенню ефективності правозастосування та рівності громадян перед законом.
2. Впровадження диференційованої системи кваліфікації дозволить індивідуалізувати покарання та враховувати кваліфікуючі ознаки злочину.
3. Оцінка доцільності механізмів моніторингу сексуальних злочинців, аналогічних SORNA, із забезпеченням процесуальних гарантій.
4. Уточнення вікових критеріїв та впровадження норм, які враховують різницю у віці між потерпілим та винним.

Досвід США демонструє ефективність моделі криміналізації статевих посягань, орієнтованої на доктрину добровільної згоди, з одночасним застосуванням багаторівневої кваліфікації та превентивних адміністративних механізмів. Перенесення цих підходів в український правовий контекст вимагає адаптації до національної правової системи, врахування процесуальних гарантій та стандартів міжнародного права людини.

У Німеччині кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості особи закріплена у розділі 13 КК ФРН «Злочини проти статевої свободи» (*Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung*). Вже сама назва підкреслює базовий концепт – захист сексуального самовизначення особи як ключового правового блага.

Після реформ 2016 року, відомих як принцип «Nein heißt Nein» («Ні означає ні»), у §177 КК Німеччини закріплено, що будь-які сексуальні дії, вчинені без добровільної згоди, є кримінально караними. Це положення наблизило німецьке право до європейських стандартів та рекомендацій Стамбульської конвенції. Важливо, що згоди вимагається у позитивному, а не лише негативному сенсі (відсутність фізичного опору не розцінюється як згода).

Окрему увагу законодавець приділяє кваліфікованим складам кримінального правопорушення – якщо дії вчинені групою осіб, із застосуванням зброї, проти неповнолітнього або особи у стані безпорадності. Така модель забезпечує багаторівневий захист потерпілих.

Особливістю німецького підходу є концептуальна ясність: центральним є критерій згоди, а не способу примусу. Це суттєво відрізняється від українського підходу, де домінує конструкція «вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи», але з деталізацією форм насильства. Німецька ж модель більш універсальна та узгоджується з сучасними міжнародними стандартами.

Німецьке кримінальне право (Strafgesetzbuch, §§177–184) класифікує злочини проти статевої свободи через поєднання примусу, обману та відсутності згоди. Центральним поняттям є *sexuelle Nötigung* (сексуальне примушення), що охоплює як фізичний, так і психологічний примус.

Особливістю німецької системи є диференціація складників злочину залежно від тяжкості та наслідків: різні санкції передбачені для зґвалтування дорослого, сексуального насильства проти неповнолітнього та інцесту. Встановлено суворіші покарання для випадків, коли потерпілий перебував у стані безпорадності або у віковій групі до 14 років (§176, §177 StGB). Також

законодавець відходить від традиційного розмежування «замах – закінчений злочин», акцентуючи на превентивному ефекті застосування покарання.

Порівняльний аналіз засвідчує такі закономірності:

1. Франція та Німеччина демонструють високий рівень системності у кваліфікації кримінального правопорушення проти статевої свободи, з чітким виділенням загальних концептуальних принципів (*сексуальне насильство, добровільна згода, психологічний примус*).

2. Польща та Україна більше орієнтовані на описово-дефінітивні склади кримінальних правопорушень із менш вираженим доктринальним обґрунтуванням категорії «згода».

3. Захист неповнолітніх у всіх трьох країнах ґрунтується на вікових критеріях та спеціальних складах, проте Франція та Німеччина надають більш широкий спектр правових засобів для врахування психологічного насильства та стану безпорадності потерпілого.

Досвід Франції, Німеччини та Польщі свідчить про необхідність комплексного підходу до криміналізації кримінальних правопорушень проти статевої свободи: інтеграції доктрини добровільної згоди, врахування психологічного примусу, ступеневої кваліфікації кримінального правопорушення та чіткої нормативної регламентації захисту неповнолітніх. Українське законодавство може скористатися цими напрацюваннями для підвищення уніфікації правозастосування, ефективності захисту потерпілих та забезпечення принципу верховенства права.

1.3. Поняття, межі та значення кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній діяльності

Кваліфікація кримінальних правопорушень посідає центральне місце в механізмі реалізації кримінального закону, оскільки саме через неї загальні нормативні приписи співвідносяться з конкретною життєвою ситуацією. Вона забезпечує перехід від установлених фактичних обставин до юридично

визначеного висновку про наявність або відсутність у діянні ознак певного складу кримінального правопорушення. У цьому значенні кваліфікація є не одноразовою технічною операцією, а складною інтелектуально-правовою діяльністю, що поєднує аналіз фактичної основи, тлумачення кримінально-правової норми, вибір належної нормативної моделі та процесуальне закріплення отриманого результату [53, С. 160; 60, С. 30–37].

У загальній теорії кримінального права кваліфікація традиційно розглядається як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України. Такий підхід підкреслює двоєдину природу кваліфікації: з одного боку, вона є пізнавальним процесом, у межах якого фактичні дані осмислюються крізь призму кримінального закону; з іншого – її результат набуває офіційного значення лише після закріплення у відповідному процесуальному рішенні. Тому правильність кваліфікації визначається не лише вибором статті, а й повнотою відображення всіх юридично значущих ознак діяння [53, С. 90–93; 54, С.494; 60, С. 30–37].

Специфіка кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень зумовлена особливим характером об'єкта кримінально-правової охорони, високою чутливістю відповідної категорії проваджень, складністю встановлення добровільності волевиявлення потерпілої особи та необхідністю відмежування низки близьких за зовнішніми проявами складів. Помилка у встановленні характеру сексуальних дій, наявності проникнення, віку потерпілої особи, форми примусу або спрямованості умислу може призвести до істотної зміни правової оцінки. Саме тому загальні правила кваліфікації у цій сфері повинні конкретизуватися з урахуванням змісту статевої свободи, статевої недоторканості та сексуальної автономії особи [48, С. 126–143; 49, С. 105–108; 56, С. 120–123; 57, С. 128; 58, С. 128].

Зміст кваліфікації не вичерпується буквальним порівнянням опису події з текстом диспозиції відповідної статті. Будь-яка кримінально-правова норма є узагальненою нормативною моделлю, тоді як реальна подія характеризується

індивідуальним поєднанням обставин, поведінки учасників, способів впливу, наслідків і соціального контексту. Тому кваліфікаційна діяльність передбачає послідовне виділення з фактичного матеріалу саме тих ознак, які мають кримінально-правове значення, відмежування їх від другорядних відомостей та подальше співвіднесення з конструкцією складу кримінального правопорушення. У справах про сексуальне насильство така інтелектуальна операція потребує особливої точності та обережності [49, С. 105–108; 56, С. 58–60; 61, С. 14–16].

Поняття кваліфікації доцільно розглядати у двох взаємопов'язаних значеннях. У динамічному значенні це процес правового пізнання, що розпочинається з первинної оцінки відомостей про подію та може продовжуватися протягом усього кримінального провадження. У статичному значенні кваліфікація є сформульованим юридичним висновком, у якому зазначаються конкретна стаття, частина статті, а за необхідності – положення Загальної частини КК України про стадії, співучасть, повторність або сукупність. Розмежування цих значень дозволяє пояснити, чому первинна правова оцінка може уточнюватися, не втрачаючи своєї функції орієнтира для подальшого розслідування.

У межах офіційної кваліфікації слід розрізняти попередню, проміжну та остаточну правову оцінку. Попередня кваліфікація здійснюється на початковому етапі, коли обсяг фактичних даних є обмеженим і правовий висновок має орієнтовний характер. Проміжна кваліфікація формується після встановлення основних обставин події, особи правопорушника, характеру вини, способу впливу та інших ознак складу. Остаточна кваліфікація відображається в обвинувальному акті, позиції прокурора і судовому рішенні. Такий поділ не означає довільності правової оцінки, а відображає закономірне поглиблення фактичної основи провадження.

Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень має здійснюватися виключно в межах принципу законності. Уповноважений суб'єкт не може доповнювати диспозицію кримінально-правової норми ознаками, яких

у ній немає, або поширювати кримінальну відповідальність за аналогією. Водночас буквальне тлумачення не повинно перетворюватися на формалізм, за якого ігноруються системні зв'язки між нормами, міжнародні стандарти захисту прав людини та усталені правові позиції судів. Законність у цьому разі передбачає точне застосування чинної норми з урахуванням її змісту, мети та місця в системі кримінального законодавства [47, С. 1, 14–17, 26–30, 32–33, 70, 115; 53, С. 158–160; 59].

Кваліфікацію необхідно відмежовувати від криміналізації. Криміналізація є правотворчим процесом, у межах якого законодавець визнає певне суспільно небезпечне діяння кримінальним правопорушенням і формулює його нормативні ознаки. Кваліфікація, навпаки, здійснюється на підставі вже чинного закону та спрямована на визначення того, чи охоплюється конкретна поведінка встановленою законодавцем заборонаю. Наукові пропозиції щодо зміни статей 152–156-1 КК України належать до сфери вдосконалення законодавства, тоді як практичне рішення у конкретному провадженні повинно ґрунтуватися на редакції закону, чинній на час вчинення діяння.

Так само кваліфікація не тотожна тлумаченню кримінального закону. Тлумачення спрямоване на з'ясування дійсного змісту правової норми, її понять, меж і системних зв'язків. Воно є необхідною передумовою кваліфікації, однак не замінює встановлення відповідності між нормою та фактичними обставинами. Наприклад, з'ясування змісту понять «добровільна згода», «дії сексуального характеру», «проникнення», «безпорадний стан» або «примушування» є тлумаченням, тоді як висновок про те, що конкретні встановлені дії охоплюються ознаками певної статті КК України, є результатом кваліфікації [56, С. 120–122; 61, С. 22–29; 92, С. 186–188; 93, С. 92–101; 94, С. 224–229; 95, С. 4–15; 96].

Необхідним є також розмежування кваліфікації та кримінально-процесуального доказування. Кваліфікація визначає юридичну модель події і, відповідно, коло ознак, що підлягають установленню. Доказування формує фактичну основу для висновку про наявність або відсутність цих ознак за

допомогою належних, допустимих і достовірних доказів. Тому слідчі дії, експертизи, огляд цифрових носіїв, допити та інші процесуальні засоби не входять до поняття кваліфікації, але забезпечують її обґрунтованість. Неприпустимою є як правова оцінка без достатньої фактичної основи, так і накопичення доказів без чіткого розуміння їх юридичного значення.

Поза межами кваліфікації перебуває моральна або побутова оцінка поведінки учасників події. У провадженнях щодо посягань на статеву свободу особливо небезпечними є стереотипні припущення, пов'язані зі способом життя потерпілої особи, її попередніми стосунками з підозрюваним, характером одягу, поведінкою після події або відсутністю негайного звернення до правоохоронного органу. Такі обставини можуть досліджуватися лише настільки, наскільки вони мають безпосереднє юридичне значення. Кваліфікація повинна ґрунтуватися не на моральному осуді чи схваленні, а на законодавчо визначених ознаках діяння та об'єктивній оцінці доказів.

Об'єктом кваліфікаційного пізнання є фактично вчинене діяння в єдності його об'єктивних і суб'єктивних характеристик. Предметом кваліфікації виступають юридично значущі ознаки цього діяння, які співвідносяться з ознаками відповідного складу кримінального правопорушення. У досліджуваній сфері особливого значення набуває правильне визначення безпосереднього об'єкта посягання. Статева свобода відображає здатність особи самостійно визначати свою поведінку у сфері сексуальних відносин, тоді як статевая недоторканість забезпечує абсолютний захист осіб, які в силу віку або стану не можуть реалізувати таку свободу [48, С. 141–143; 51, С. 234–239; 57, С. 128; 58, С. 128; 71, С. 127–135].

Чітке розмежування статевої свободи і статевої недоторканості впливає на вибір кримінально-правової норми. Якщо посягання спрямоване проти вільного волевиявлення особи, ключового значення набувають відсутність добровільної згоди, примус, використання залежності чи безпорадного стану. Якщо потерпіла особа не досягла встановленого законом віку, її фактична згода не завжди має юридичне значення, а кваліфікація ґрунтується насамперед на віковому критерії

та характері дій. Неврахування цієї відмінності створює ризик неправильної конкуренції між статтями 152, 153, 155 і 156 КК України [56, С. 178–180; 57, С. 128; 58, С. 128; 61, С. 22–29; 93, С. 92–101, 110–112].

Суб'єктами офіційної кваліфікації є уповноважені учасники кримінального провадження, які приймають процесуальні рішення щодо правової оцінки діяння. На різних етапах такими суб'єктами виступають слідчий, дізнавач, прокурор і суд. Кожний із них діє в межах визначених повноважень, але застосовує єдині матеріально-правові критерії. Правова оцінка слідчого не має наперед визначати позицію прокурора або суду, проте повинна бути достатньо обґрунтованою для законного спрямування розслідування. Суд, зі свого боку, здійснює незалежну остаточну оцінку встановлених обставин у межах пред'явленого обвинувачення.

Поряд з офіційною існує доктринальна кваліфікація, яка здійснюється науковцями, викладачами, експертами та авторами науково-практичних коментарів. Вона не породжує безпосередніх процесуальних наслідків, однак впливає на розвиток правозастосовних підходів, формування методичних рекомендацій і вдосконалення законодавства. Саме доктринальний аналіз дозволяє виявляти прогалини, колізії та неоднозначність нормативних конструкцій, пропонувати критерії розмежування суміжних складів. Водночас науковий висновок не може механічно замінювати рішення уповноваженого суб'єкта у конкретному кримінальному провадженні [49, С. 105–108; 56, С. 30–60; 57, С. 128; 61, С. 4–16].

За результатом співвіднесення фактичних обставин із законом кваліфікація може бути правильною, неповною, надмірною або помилковою. Неповна кваліфікація має місце, коли частина кримінально-правових ознак або самостійних правопорушень не отримує належної оцінки. Надмірна кваліфікація полягає у безпідставному застосуванні додаткової норми або кваліфікуючої ознаки, уже охопленої основним складом. Помилкова кваліфікація виникає при виборі неналежної норми. Для досліджуваної категорії типовими ризиками є неправильне відмежування зґвалтування від сексуального насильства,

сексуального насильства від розбещення неповнолітніх, а повторності – від продовжуваного правопорушення [49, С. 105–108; 56, С. 250–320; 59; 61, С. 79–83; 92, С. 186–188; 96].

Правильна кваліфікація повинна відповідати принципу точності. Це означає необхідність зазначення не лише статті КК України, а й відповідної частини, пункту, кваліфікуючих ознак та, за потреби, норм Загальної частини. Точність передбачає узгодженість між словесним формулюванням обвинувачення і цифровим позначенням правової норми. Якщо в описі фактичних обставин зазначається певна форма насильства, особливий вік потерпілої особи, повторність, вчинення групою або тяжкі наслідки, ці обставини мають бути правильно співвіднесені з законодавчою конструкцією відповідного кваліфікованого складу.

Принцип повноти вимагає кримінально-правової оцінки всіх самостійних діянь і всіх юридично значущих наслідків, які не охоплюються одним складом. Разом із тим повнота не означає необмеженого множення норм. Якщо фізичне або психічне насильство є способом учинення статевого кримінального правопорушення та повністю охоплюється його складом, додаткова кваліфікація не потрібна. Якщо ж застосоване насильство спричинило наслідки, що виходять за межі відповідної статті, або утворює самостійне посягання з іншим об'єктом, питання про сукупність повинно вирішуватися окремо [56, С. 58–60; 59; 60, С. 480; 61, С. 4–16; 79].

Принцип об'єктивності вимагає врахування як обставин, що підтверджують ознаки кримінального правопорушення, так і відомостей, які їх спростовують або змінюють правову оцінку. Уповноважений суб'єкт не повинен підганяти фактичний матеріал під початково обрану версію. У справах про сексуальне насильство особливо важливо не ототожнювати потерпілоорієнтований підхід із презумпцією винуватості підозрюваного. Захист потерпілої особи від повторної травматизації має поєднуватися з неупередженим дослідженням доказів, дотриманням права на захист і стандартів справедливого кримінального провадження.

Принцип системності передбачає застосування кримінально-правової норми у взаємозв'язку з положеннями Загальної та Особливої частин КК України, нормами суміжних інститутів і правилами подолання конкуренції. Неможливо правильно кваліфікувати діяння лише шляхом ізольованого прочитання окремої диспозиції. Наприклад, установлення повторності потребує врахування загальних положень про множинність, кваліфікація незакінченого діяння – правил про готування та замах, а оцінка поведінки кількох осіб – положень про форми співучасті. Системність також вимагає узгодження матеріально-правового висновку з фактичним описом обвинувачення.

Спеціалізація загального поняття кваліфікації щодо насильницько-статевих кримінальних правопорушень насамперед пов'язана з категорією добровільної згоди. Чинна модель кримінально-правової охорони виходить із того, що сексуальна взаємодія є правомірною лише за наявності вільного, усвідомленого та конкретного волевиявлення особи. Згода повинна стосуватися саме тих дій, які фактично здійснюються, і зберігатися протягом усього періоду взаємодії. Попередні інтимні стосунки, шлюб, спільне проживання або згода на іншу форму сексуальної поведінки не створюють загальної чи безумовної згоди на будь-які подальші дії [22, С. 36, 43; С 191–194; 28, С. 36, 94, С. 224–229].

Відсутність добровільної згоди не може встановлюватися за єдиною універсальною зовнішньою ознакою. Вона визначається на підставі сукупності обставин до, під час і після події: характеру комунікації між особами, можливості припинити взаємодію, наявності страху, погроз, ізоляції, фізичної переваги, залежності, стану сп'яніння, хвороби, сну, втрати свідомості або іншої уразливості. Відсутність активного опору не дорівнює згоді, оскільки поведінка потерпілої особи може бути зумовлена страхом, станом заціпеніння, усвідомленням безрезультатності спротиву або прагненням мінімізувати заподіяну шкоду [59, С. 4–17].

Для кваліфікації важливо відрізнити відсутність згоди від її юридичної недійсності. В окремих випадках потерпіла особа може зовні висловлювати прихильність до певних дій, однак в силу віку, безпорадного стану, психічного

розладу, застосованого обману щодо характеру дій або іншої встановленої законом обставини таке волевиявлення не може визнаватися вільним та усвідомленим. При цьому необхідно уникати автоматичного поширення однакової моделі на всі склади. Значення віку, стану та фактичної згоди визначається конструкцією конкретної статті КК України і правилами її відмежування від суміжних норм [57, С. 128; 58, С. 128; 61, С. 22–29].

Наступним спеціальним критерієм є характер дій сексуального характеру. Для розмежування статей 152 і 153 КК України визначальним є наявність або відсутність проникнення в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета. При цьому кримінально-правове значення має не побутове або моральне сприйняття поведінки, а її відповідність законодавчо визначеним ознакам. Необхідно точно встановлювати спосіб, спрямованість і фактичний зміст дій, оскільки неправильне трактування проникнення може призвести до застосування неналежної статті або частини статті [49, С. 105–108; 56, С. 178–180; 92, С. 186–188; 95, С. 4–15;].

Під час відмежування сексуального насильства від розбещення неповнолітніх слід враховувати не лише контактний чи безконтактний характер поведінки, а й об'єктивну спрямованість дій, їх зміст, вік потерпілої особи, спосіб залучення дитини та характер впливу на її статевий і моральний розвиток. Формальне правило, за яким будь-який фізичний контакт автоматично розглядається як сексуальне насильство, а відсутність контакту – як розбещення, не завжди дає правильний результат. Кваліфікація потребує комплексного встановлення всіх ознак відповідних складів і перевірки, чи не охоплюється поведінка більш спеціальною нормою [61, С. 79–83; 91, С. 111–112, 167].

Форма насильницького впливу має самостійне значення для встановлення механізму посягання, хоча після законодавчої переорієнтації на відсутність добровільної згоди фізичне насильство не є обов'язковою ознакою кожного складу. Фізичне насильство може проявлятися у застосуванні сили, заподіянні болю, обмеженні рухів або іншому фізичному подоланні волі. Психічне і психологічне насильство охоплює погрози, залякування, шантаж,

маніпулятивний вплив, використання залежності чи обстановки, що позбавляє особу реальної можливості вільного вибору [50, С. 769; 69, С. 9; 70, С. 129–137].

Разом із тим поняття насильства не повинно тлумачитися настільки широко, щоб охоплювати будь-який небажаний вплив або емоційний дискомфорт. Для кримінально-правової оцінки необхідно встановити об'єктивну здатність відповідного способу впливати на волевиявлення потерпілої особи, його зв'язок із сексуальними діями та усвідомлення цього зв'язку винним. Межі психічного чи психологічного примусу визначаються не лише суб'єктивним переживанням потерпілої особи, а й фактичними обставинами, характером погрози, залежності, співвідношенням сил, поведінкою правопорушника та іншими доказами [50, С. 769; 69, С. 9; 80, С. 140].

Безпорадний стан потерпілої особи повинен оцінюватися як фактична нездатність розуміти характер сексуальних дій, висловлювати волю або чинити усвідомлений опір. Причинами такого стану можуть бути малолітній вік, сон, непритомність, тяжкий фізичний стан, психічний розлад, сильне сп'яніння чи інші обставини. Водночас сам факт уживання алкоголю, наявності інвалідності або психічного захворювання не дозволяє автоматично констатувати безпорадність. Необхідно встановити ступінь впливу конкретного стану на здатність особи усвідомлювати ситуацію та вільно формувати своє волевиявлення [56, С. 250–252; 61, С. 29–33].

Суб'єктивна сторона досліджуваних кримінальних правопорушень характеризується умисною формою вини. Для правильної кваліфікації недостатньо встановити лише об'єктивну відсутність добровільної згоди; необхідно дослідити психічне ставлення винного до відповідних обставин. Особа повинна усвідомлювати фактичний характер сексуальних дій та відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи або свідомо допускати таку відсутність. При оцінці цього усвідомлення враховуються зміст комунікації, поведінка сторін, застосовані засоби впливу, очевидність стану потерпілої особи та інші обставини, доступні сприйняттю винного [53, С. 65–90; 81, С. 16–33].

Вік потерпілої особи є одним із ключових критеріїв розмежування статевих кримінальних правопорушень. Його необхідно встановлювати на момент учинення відповідних дій, а ставлення винного до віку оцінювати з урахуванням законодавчої конструкції конкретного складу та фактичних обставин. У провадженнях щодо дітей неприпустимо механічно переносити правила, розроблені для посягань на статеву свободу повнолітньої особи. Особливий правовий режим охорони дитини зумовлений її віковою незрілістю, підвищеною уразливістю та необхідністю забезпечення статевої недоторканості [16, С. 18, 23, 30–36; 57, С. 128; 58, С. 128; 93, С. 92–101, 110–112].

Авторська категорія «насильницько-статеві кримінальні правопорушення» має доктринально-аналітичне значення і не підміняє законодавчу назву розділу IV Особливої частини КК України. Її використання дозволяє об'єднати для наукового аналізу діяння, в яких посягання на статеву свободу або статеву недоторканість здійснюється без вільного волевиявлення, шляхом примусу, використання безпорадності, залежності чи іншої уразливості. Водночас межі цієї категорії повинні бути визначені достатньо чітко, щоб не ототожнювати всі статеві кримінальні правопорушення з насильницькими незалежно від особливостей їх законодавчої конструкції.

За функціональним значенням для кваліфікації доцільно виділяти три групи складів. Першу становлять основні насильницько-статеві кримінальні правопорушення, в яких відсутність добровільної згоди, примус або використання безпорадного стану формує зміст посягання. Другу групу утворюють суміжні статеві склади, які потребують відмежування за віком потерпілої особи, характером дій, способом впливу та спрямованістю умислу. Третю групу становлять контекстуально пов'язані правопорушення, у яких сексуальне насильство виступає способом, кваліфікуючою ознакою або проявом іншого посягання.

До основної групи належать насамперед діяння, передбачені статтями 152 і 153 КК України, а також примушування до здійснення акту сексуального характеру за статтею 154 КК України з урахуванням особливостей її конструкції.

Статті 155, 156 і 156-1 КК України доцільно розглядати як суміжні або спеціально пов'язані склади, оскільки їх кримінально-правова природа визначається не завжди прямим застосуванням насильства, а віком потерпілої особи, характером сексуальної поведінки, способом залучення дитини чи використання її уразливості. Такий підхід усуває внутрішню суперечність між широкою науковою категорією та буквальними ознаками окремих статей.

Контекстуальна група охоплює випадки, коли сексуальне насильство поєднується з посяганням на життя і здоров'я, торгівлею людьми, примушуванням, експлуатацією, воєнними злочинами або іншими кримінальними правопорушеннями. Віднесення діяння до цієї групи не означає автоматичної кваліфікації за сукупністю. Необхідно встановити, чи охоплюються відповідні дії одним складом, чи спрямовані вони на кілька самостійних об'єктів, чи передбачає спеціальна норма повну кримінально-правову оцінку вчиненого. Саме функціональний підхід дозволяє уникнути як неповної, так і надмірної кваліфікації.

Процес кваліфікації доцільно розпочинати з формування достовірної фактичної моделі події. Необхідно відокремити встановлені обставини від припущень і версій, визначити учасників, послідовність дій, характер комунікації, спосіб впливу та наслідки. У справах про статеві посягання фактична модель повинна охоплювати не лише безпосередні сексуальні дії, а й обставини висловлення, відкликання або неможливості висловлення згоди.

Наступним кроком є встановлення об'єкта посягання та конкретного характеру сексуальної поведінки. З'ясовується, чи спрямовано діяння проти статевої свободи або статевої недоторканості, чи мало місце проникнення, контактні або безконтактні дії, а також чи виходить заподіяна шкода за межі одного складу. Такий аналіз орієнтує вибір між статтями 152–156-1 КК України та суміжними нормами [48, С. 126–143; 49, С. 105–108; 56, С. 120–180; 71, С. 127–135].

Окремо встановлюється добровільність волевиявлення потерпілої особи. Оцінюються конкретність і свобода згоди, можливість її відкликання, наявність

сили, погроз, шантажу, залежності, страху, ізоляції або безпорадного стану. Висновок не може ґрунтуватися лише на фізичному опорі чи його відсутності; значення має вся сукупність обставин та те, як вони могли бути усвідомлені винною особою [22, С. 36, 94, С. 224–229].

Подальша перевірка охоплює ознаки потерпілої та винної осіб: вік, фізичний і психічний стан, залежність, безпорадність, вік кримінальної відповідальності, осудність і спеціальний статус. У групових випадках визначаються роль кожного учасника, спільність умислу і межі усвідомлення спільного плану. Формального посилення на знайомство, службові відносини чи присутність на місці події для відповідної кваліфікації недостатньо [57, С. 128; 73, С. 96–99; 76, С. 13; 77, С. 191–194].

Після цього встановлюються суб'єктивна сторона і стадія вчинення. Необхідно з'ясувати, чи усвідомлювала особа характер сексуальних дій та відсутність вільного волевиявлення, а також чи розпочала безпосереднє виконання об'єктивної сторони. Намір, підготовчі дії та створення умов не слід автоматично визнавати замахом; момент закінчення визначається конструкцією конкретного складу кримінального правопорушення.

Наступний блок становлять співучасть, повторність, продовжуване правопорушення, сукупність і конкуренція норм. Кожний епізод перевіряється на самотійність умислу, завершеність і часові межі. При застосуванні сукупності необхідно з'ясувати, чи охоплюються насильство та наслідки основним складом, чи вони утворюють самотійне посягання. Це запобігає як неповній, так і надмірній правовій оцінці.

Якщо діяння вчинене в умовах збройного конфлікту, перевіряється його контекстуальний зв'язок із таким конфліктом: статус осіб, обстановка, використання воєнної влади, контролю, затримання або окупації та усвідомлення цих обставин. Сам факт воєнного стану не є достатнім для застосування норм про воєнні злочини; за відсутності відповідного зв'язку діяння оцінюється за загальнокримінальними нормами [66, С. 6–7; 82, С. 33–36; 85].

Завершальним етапом є вибір конкретної статті, частини та, за необхідності, положень Загальної частини КК України. Перевіряється відповідність між фактичним описом і всіма ознаками складу, відсутність подвійного врахування однієї обставини та наявність спеціальної норми. Результат повинен бути логічно викладений і закріплений у належній процесуальній формі, залишаючись відкритим для мотивованого уточнення при встановленні нових обставин.

Процесуальне закріплення кваліфікації повинно забезпечувати єдність фактичної та юридичної складових обвинувачення. Первинна оцінка орієнтує розслідування, проміжна конкретизує підозру, а остаточна визначає межі судового розгляду. Зміна кваліфікації є допустимою, якщо вона зумовлена новими доказами або виправленням правової помилки, однак має бути своєчасною, мотивованою та такою, що не порушує право особи знати сутність обвинувачення.

Доказове забезпечення кваліфікації має комплексний характер. Жодний окремий доказ не може наперед визнаватися обов'язковим або вирішальним для всіх випадків. Відсутність тілесних ушкоджень, біологічних слідів чи негайного звернення не спростовує подію автоматично. Висновок формується з урахуванням взаємної узгодженості показань, медичних, психологічних, цифрових, речових та інших даних, отриманих і перевірених у встановленому порядку.

Потерпілоорієнтований підхід передбачає повагу до гідності, конфіденційність, мінімізацію повторних допитів, врахування віку й травматичного стану та залучення спеціалістів. У провадженнях щодо дітей особливо важливими є коректне формулювання запитань і недопущення навіювання. Такий підхід підвищує якість фактичної основи, але не скасовує об'єктивної перевірки доказів, презумпції невинуватості та права на захист [93, С. 92–101, 110–112].

Цифрове середовище створює нові способи підготовки, вчинення та документування статевих кримінальних правопорушень. Листування, фото-, відеоматеріали, геолокація та дані електронних пристроїв можуть

підтверджувати характер комунікації, погрози, маніпулятивне залучення дитини або усвідомлення її віку. Водночас цифрові відомості повинні оцінюватися з погляду автентичності, повноти контексту та можливості редагування; ізольований фрагмент переписки не може підміняти аналіз усієї взаємодії.

Типові помилки пов'язані з вимогою активного фізичного опору, надмірно широким тлумаченням психологічного примусу, неправильним визначенням моменту закінчення та подвійним урахуванням насильства за сукупністю. Їх усунення потребує перевірки всіх елементів складу, психічного ставлення винного та обсягу поведінки, охопленого основною нормою. Моральна оцінка події або прагнення посилити відповідальність не можуть замінювати точне застосування кримінального закону.

Наслідки неправильної кваліфікації стосуються підслідності, предмета доказування, обсягу підозри й обвинувачення, строків давності, можливих санкцій та прав учасників. У практичній діяльності кваліфікація визначає юридичну програму розслідування і забезпечує узгоджену роботу слідчого, прокурора, спеціаліста та суду. Для перевірки повноти аналізу доцільно використовувати структуровану матрицю основних ознак, яка не замінює професійного правового мислення.

Проведене дослідження дозволяє визначити кваліфікацію насильницько-статевих кримінальних правопорушень як здійснювану уповноваженим суб'єктом інтелектуально-правову діяльність зі встановлення відповідності фактичних обставин сексуального посягання ознакам конкретного складу, що охоплює визначення об'єкта, характеру сексуальних дій, добровільності волевиявлення, форм примусу чи використання уразливості, ознак осіб, стадії, співучасті, множинності та контексту з подальшим процесуальним закріпленням результату.

Отже, межі кваліфікації визначаються предметом кримінально-правової оцінки, компетенцією суб'єкта, чинною редакцією закону та встановленими обставинами. Вона не охоплює правотворчу криміналізацію, моральну оцінку, кримінологічне пояснення або процесуальні засоби доказування, хоча взаємодіє

з ними. Правильна кваліфікація забезпечує точне визначення меж відповідальності, визначеність обвинувачення, належний захист потерпілої особи та формування єдиної правозастосовної практики [49, С. 105–108; 56, С. 30–60; 57, С. 128; 60, С. 30–37; 61, С. 4–16; 94, С. 224–229; 95, С. 4–15].

Висновки до розділу I

Проведене дослідження теоретико-правових, історико-правових та порівняльно-правових засад кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень дає підстави сформулювати такі висновки.

1. Встановлено, що розвиток кримінального законодавства у сфері охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи має послідовний еволюційний характер і відображає трансформацію підходів до кримінально-правової оцінки сексуального насильства. Якщо у Стародавньому світі та Середньовіччі відповідні діяння розглядалися переважно як посягання на моральність, сімейний порядок чи соціальний статус потерпілої особи, то сучасне кримінальне право визнає статеву свободу, статеву недоторканість та сексуальну автономію особи самостійними об'єктами кримінально-правової охорони. Така трансформація безпосередньо вплинула на формування сучасних підходів до кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

2. Доведено, що сучасний розвиток кримінального законодавства України здійснюється під впливом міжнародних стандартів захисту прав людини, зокрема положень Стамбульської та Ланцаротської конвенцій, а також практики ЄСПЛ. Це зумовлює поступовий перехід від традиційної моделі кваліфікації, побудованої переважно на категоріях фізичного насильства та примусу, до моделі, центральним елементом якої виступає відсутність добровільної згоди потерпілої особи.

3. Порівняльно-правовий аналіз законодавства Франції, Німеччини, Польщі, США, Великої Британії, Канади та інших держав дозволив встановити, що у більшості сучасних правових систем основним критерієм кваліфікації сексуальних посягань визнається саме відсутність добровільного волевиявлення особи. При цьому зарубіжне законодавство значно ширше враховує

психологічний примус, стан безпорадності, обман, використання залежності чи вразливого стану потерпілої особи. Такі підходи спрямовані на забезпечення більш ефективної кримінально-правової кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень та уніфікацію правозастосовної практики.

4. Встановлено, що українське кримінальне законодавство потребує подальшого вдосконалення у частині нормативного визначення критеріїв добровільної згоди, а також чіткого розмежування фізичного, психічного та психологічного насильства як способів вчинення насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Наявні законодавчі конструкції окремих складів кримінальних правопорушень не завжди забезпечують однозначність кримінально-правової кваліфікації, що негативно впливає на єдність судової практики.

5. У результаті дослідження поняття насильницько-статевих кримінальних правопорушень встановлено відсутність єдиного наукового підходу до визначення категорій «насильницький злочин», «статева злочинність», «сексуальне насильство» та «насильницько-статеве кримінальне правопорушення». З урахуванням наукових підходів і положень чинного законодавства запропоновано розглядати насильницько-статеві кримінальні правопорушення як умисні суспільно небезпечні діяння, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи шляхом застосування фізичного, психічного чи психологічного насильства, погрози його застосування або використання безпорадного стану потерпілої особи.

6. Обґрунтовано, що фізичне та психічне насильство у структурі складів насильницько-статевих кримінальних правопорушень виступають не факультативними елементами, а способами вчинення кримінального правопорушення, які мають самостійне значення для правильної кваліфікації діяння. Відповідно, встановлення характеру насильства, способу його застосування, реальності погрози та ступеня впливу на волевиявлення потерпілої особи є обов'язковими умовами правильної кримінально-правової оцінки.

7. Встановлено, що сучасний підхід до кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень не повинен ґрунтуватися виключно на факті фізичного опору потерпілої особи. Відповідно до практики ЄСПЛ та сучасних міжнародних стандартів, відсутність активного опору не може автоматично тлумачитися як наявність добровільної згоди. Визначальним критерієм кваліфікації має виступати реальна можливість вільного та усвідомленого волевиявлення особи.

8. Таким чином, кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень є складним комплексним кримінально-правовим процесом, який потребує системного врахування об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, сучасних міжнародних стандартів, практики ЄСПЛ та особливостей механізму посягання на статеву свободу і статеву недоторканість особи. Ефективність такої кваліфікації безпосередньо впливає на забезпечення принципу верховенства права, захист прав потерпілих та реалізацію завдань кримінального законодавства України.

РОЗДІЛ 2. ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ ТА ОЗНАК СКЛАДІВ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Значення об'єктивних ознак при кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень

У попередньому підрозділі було встановлено, що наукова цінність будь-якого поняття чи категорії полягає у визначенні вичерпного переліку ознак, які його характеризують. Саме через розкриття системи таких ознак стає можливим формулювання науково обґрунтованого визначення поняття. У контексті кримінально-правового розуміння насильства його фактичні ознаки охоплюють як суб'єктивні, так і об'єктивні елементи.

Поява дихотомії «об'єктивного» та «суб'єктивного» зумовлена необхідністю розмежування пізнаваного об'єкта та його відображення у свідомості людини, що має на меті встановлення ступеня відповідності уявлень про реальність фактичним обставинам дійсності.

Спектр наукових позицій є достатньо широким, проте кожен із підходів має свої сильні та слабкі сторони. Найбільш поширена концепція «суспільних відносин» також піддавалася критиці. Зокрема, професор В. П. Ємельянов слушно зауважує, що суспільні відносини у контексті вчення про склад кримінального правопорушення є «архаїчною, ідеологічно зумовленою категорією, яка не має нічого спільного з явищами реальної дійсності, на які посягає кримінальне правопорушення». На його думку, об'єктом кримінального правопорушення є саме конкретні явища дійсності (життя, здоров'я, права та свободи особи, довкілля, громадська безпека, мир і безпека людства тощо), яким протиправне діяння завдає шкоди або створює загрозу її спричинення. Важливою ознакою такого об'єкта є його перебування під охороною кримінального закону.

Ця позиція видається обґрунтованою, оскільки відходить від абстрактних конструкцій та орієнтує дослідження на реальні цінності, яким завдається шкода. Водночас вона може бути поглиблена шляхом подальшої конкретизації.

Загальним об'єктом кримінального правопорушення традиційно визнається вся сукупність цінностей і благ, які охороняються кримінальним законом і на які може бути скоєно злочинне посягання. На думку більшості фахівців у галузі кримінального права, зміст загального об'єкта кримінального правопорушення регламентується у ч. 1 ст. 1 КК України [5, С. 1]. Загальний об'єкт – це ціле, на частину якого посягає кримінальне правопорушення. Кримінальне правопорушення проти статевої недоторканості та статевої свободи особи з точки зору загального об'єкта належить до діянь, що порушують права і свободи людини.

Родовий об'єкт – це група однотипних (однорідних або близьких за змістом) благ, які з огляду на це охороняються єдиним комплексом кримінально-правових норм.

Видовий об'єкт – частина родового об'єкта, що об'єднує вужчі групи благ.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є певне благо (інтерес), ушкодження якого становить соціальну сутність цього кримінального правопорушення та з метою охорони якого видано кримінально-правову норму або групу кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за його вчинення.

Дотримуючись цієї схеми, розглянемо, як питання про об'єкт кримінального правопорушення проти статевої недоторканості та статевої свободи особи вирішується у літературі.

Щодо родового об'єкта статевих кримінальних правопорушень думки вчених по суті збігаються в тому, що ним є особистість як комплекс властивих їй благ та суспільних відносин

Як слушно зазначає Ю. В. Орлов, під соціальним благом слід розуміти «конвенційно бажану складову (процес, явище) суспільного життя, яка виражає і зумовлює можливість безпечного і вільного індивідуального та колективного

розвитку. Конвенційність означає інтерсуб'єктність (а відтак і об'єктивність), що ґрунтується на соціальному договорі». Відповідно, статус соціальних благ можуть набувати лише ті явища та процеси суспільного життя, щодо позитивної значущості яких існує згода більшості членів суспільства. У правовій площині ця згода відображається у положеннях основних законів держави, зокрема Конституції України та Кримінального кодексу України, які можна розглядати як своєрідні акти суспільного договору [86, С. 80; 47, С. 56].

Таким чином, концепція об'єкта кримінального правопорушення як соціального блага має глибокі історичні витoki, філософську обґрунтованість і значний потенціал для подальшого розвитку в умовах сучасного кримінального права [58, С. 143].

Виходячи з наведених вище положень, не можна погодитися з позицією І. М. Леган, яка вважає, що «під статевою свободою варто розуміти право повнолітньої психічно здорової особи самостійно обирати собі партнера для статевих стосунків, не допускаючи при цьому будь-якого примусу. Статева недоторканість же – це абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, яка з різних причин не наділена статевою свободою (психічна хвороба, малолітня особа)» [49, С. 105].

У кримінально-правовій доктрині зазначені категорії мають широке застосування, зокрема при аналізі ознак кримінального правопорушення та тлумаченні інших законодавчих конструкцій. Традиційно всі ознаки складу кримінального правопорушення поділяють на об'єктивні та суб'єктивні. Водночас, як слушно зауважує Г. М. Собко, такий поділ має відносний характер, адже в реальній дійсності матеріальні й нематеріальні елементи кримінального правопорушення перебувають у тісній взаємодії, взаємопроникненні та утворюють певну єдність. Злиття об'єктивного і суб'єктивного є природним для людської поведінки, у тому числі й кримінальної, що закономірно знаходить відображення у правових формах її нормативного вираження. Саме ця взаємопов'язаність зумовлює складність визначення меж та змісту об'єктивного і суб'єктивного в структурі кримінального правопорушення [50, С. 116–117].

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу об'єкта кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості та статевої свободи особи, необхідно визначити поняття об'єкта кримінального правопорушення в цілому. Це пояснюється тим, що саме від загального розуміння об'єкта кримінального правопорушення, якого дотримується дослідник, залежить інтерпретація об'єкта конкретного складу кримінального правопорушення. Найбільш поширеним у науковій доктрині залишається підхід, відповідно до якого об'єкт кримінального правопорушення розглядається як суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, яким кримінальним правопорушенням завдається шкода або створюється реальна загроза її заподія [46], [51, С. 234–239].

Поняття «устрій статевих відносин» тлумачиться в науковій літературі неоднозначно. У вузькому сенсі воно розуміється як порядок гетеросексуальних і гомосексуальних форм добровільних статевих відносин між повнолітніми особами, що визнається суспільною мораллю; в іншому підході – як природний спосіб задоволення статевої потреби, тобто виключно між представниками двох статей, які за своїм віком і психічним станом усвідомлюють значення та наслідки такого спілкування.

Неоднаковим є й тлумачення понять «статева свобода» та «статева недоторканість» як об'єктів кримінальних правопорушень сексуального характеру.

Однак найбільше різних інтерпретацій виникає при спробі визначення об'єкта статевих кримінальних правопорушень проти неповнолітніх, оскільки статева сфера неповнолітніх більш делікатна, складна і вразлива, ніж дорослих, з останніми справа зрозуміліша, тому всі вчені практично одностайні, що об'єктом сексуальних посягатель.

Проведений аналіз показує, що перелік благ, запропонованих у кримінально-правовій літературі на роль об'єкта статевих кримінальних правопорушень проти неповнолітніх, є різноманітним: 1) статева недоторканість; 2) нормальний розвиток неповнолітніх; 3) статева недоторканість та нормальний розвиток неповнолітніх; 4) нормальний статевий

розвиток неповнолітніх; 5) статевая недоторканість і нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток неповнолітніх осіб; 6) моральне і фізичне здоров'я малолітніх і неповнолітніх, їх статевая свобода і статевая непричетність.

Серед додаткових об'єктів статевих кримінальних правопорушень називають життя та здоров'я потерпілих, їх тілесну недоторканність. Після здійснення зґвалтування та інших сексуальних дій насильницького характеру у жертв часто виникають посттравматичні стресові реакції, психічні розлади. Як додатковий об'єкт аналізованих кримінального правопорушення щодо неповнолітніх вказують нормальний статевий розвиток, що включає: правильний фізичний розвиток статевої системи; формування моральних поглядів неповнолітнього у сфері статевих відносин; умови, створені суспільством, у яких цей розвиток та формування протікає.

Статевая недоторканість як об'єкт кримінального правопорушення сексуального характеру в доктрині кримінального права визначається: як абсолютна правова заборона сексуального спілкування з неповнолітніми особами, які не досягли статевої зрілості або шлюбного віку; як частина статевої свободи особи, яка реалізується у двох напрямках: в абсолютному – як право кожної особи на невступ до будь-яких сексуальних стосунків без особистого усвідомленого бажання чи дозволу, і нормативному – як презюмована та гарантована правовими нормами незаперечна заборона вступати в будь-які сексуальні відносини з особами, не досягла; правова заборона на вступ у сексуальні стосунки з особами, які не досягли 16-річного віку та статевої зрілості, чинна незалежно від того, насильницькими чи добровільними є такі сексуальні стосунки; як стан об'єктивної сексуальної захищеності неповнолітнього, який не досяг 16-річного віку, яка забезпечує умови його здорового фізичного, психічного та морального розвитку.

Так, статевая недоторканість у кримінально-правовій науці визначається як:

- абсолютна правова заборона вступу у сексуальні відносини з неповнолітніми, які не досягли статевої зрілості або шлюбного віку;
- частина статевої свободи особи, що реалізується у двох аспектах:

а) в абсолютному – як право кожної особи не вступати у будь-які сексуальні стосунки без власного усвідомленого бажання або згоди;

б) у нормативному – як передбачена законом безумовна заборона вступати у сексуальні відносини з особами, які не досягли 16-річного віку; – правова заборона вступати у сексуальні стосунки з особами, що не досягли 16-річного віку або статевої зрілості, незалежно від того, чи є такі відносини насильницькими, чи відбуваються за згодою; – стан об'єктивної сексуальної захищеності неповнолітнього, який не досяг 16-річного віку, що забезпечує умови його фізичного, психічного та морального розвитку.

Оскільки вік потерпілого у кримінальних правопорушеннях проти статевої недоторканості та статевої свободи має істотне значення – як для обґрунтування кримінальної відповідальності, так і для її диференціації, кваліфікації кримінальних правопорушень і призначення покарання, – доцільно розглянути пов'язані з ним дискусійні питання. Одним із ключових серед них є визначення «віку згоди», що вже тривалий час залишається предметом наукових суперечок.

Під віком сексуальної згоди розуміють вік, досягнувши якого особа здатна усвідомлено приймати самостійне рішення щодо того, з ким і яким чином задовольняти власні сексуальні потреби. Кримінальне законодавство України (як і попереднє радянське) встановлює кримінальну відповідальність за вступ у статевий контакт з особою, яка не досягла віку сексуальної згоди.

Звісно ж, що віднесення повнолітніх у безпорадному стані до категорії недоторканих у статевому відношенні осіб певною мірою зменшує важливість того блага, яке є об'єктом статевого посягання проти неповнолітнього (не досягнутого шістнадцятирічного віку), нівелює ступінь суспільної небезпеки малолітніх. На наш погляд, статеву недоторканість як благо, яке полягає в абсолютній забороні на вступ у статевий зв'язок з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, необхідно відрізнити від статевої свободи.

Крім названих категорій у літературі для позначення об'єкта статевого кримінального правопорушення використовуються поняття «сексуальна недоторканість і сексуальна свобода», які визначаються як «права, обов'язки та

певний стан людини у сфері реалізації своєї сексуальності: право вільно визначати свою сексуальну поведінку і обов'язок утриматися від будь-яких форм сексуального спілкування з шістнадцятирічного віку, та особами, які перебувають у безпорадному стані)».

Особи, які постраждали від кримінального правопорушення, у кримінальному провадженні визнаються потерпілими.

У статусі потерпілих від аналізованих кримінальних правопорушень можуть виступати як чоловіки, так і жінки. Захист статевої свободи та статевої недоторканості особи в Україні здійснюється незалежно від її соціального становища, національності, професії, морально-етичних якостей чи будь-яких інших обставин.

Кримінальний кодекс України диференціює кримінальну відповідальність за посягання на статеву свободу і статеву недоторканість з урахуванням віку потерпілої особи (14, 16, 18 років), що визначає як характер складу кримінального правопорушення, так і кваліфікуючі ознаки.

З урахуванням норм чинного КК України потерпілими визнаються:

1. У кримінальних правопорушеннях, передбачених статтями 152 та 153 КК України, потерпілою може бути будь-яка фізична особа. Вік потерпілої особи впливає на кримінально-правову кваліфікацію: щодо неповнолітньої або малолітньої особи застосовуються відповідні кваліфікуючі чи особливо кваліфікуючі ознаки, прямо передбачені законом; щодо повнолітньої особи визначальним є вчинення дій сексуального характеру без її добровільної згоди.

2. У кримінальних правопорушеннях, пов'язаних зі статевими зносинами з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), потерпілим є:

- особа, яка не досягла 16-річного віку;

- при цьому особа, яка не досягла 14-річного віку, перебуває під особливим кримінально-правовим захистом, і будь-які дії сексуального характеру щодо неї утворюють кваліфіковані склади правопорушень (зокрема статті 152, 153, 156 КК України).

3. У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 154 КК України (примушування до вступу в статевий зв'язок) – потерпілим може бути будь-яка особа, у тому числі та, що не досягла 18 років, якщо до неї застосовано примус чи інші форми впливу.

4. У кримінальних правопорушеннях, передбачених ст. 156 КК України (розбещення неповнолітніх) – потерпілими визнаються:

- особи, які досягли 12-річного віку, але не досягли 14 років – у разі вчинення дій сексуального характеру без статевого зносин;

- особи, які досягли 14-річного віку, але не досягли 16 років, якщо дії винного мають розбещуючий характер.

5. У випадках учинення дій сексуального характеру щодо малолітніх (особи до 14 років) – такі особи є потерпілими у всіх без винятку складів кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості, оскільки КК України встановлює підвищений захист малолітніх та визнає будь-які статеві дії щодо них кримінально караними.

Окремої уваги заслуговує питання визначення «інших дій сексуального характеру». У науковій літературі сформувалися два основні підходи. Перший – визначення за залишковим принципом, коли під цим поняттям розуміють будь-які прояви статевої активності, крім статевого зносиння, мужолозтва та лесбійанства. Подібне розуміння, на думку багатьох авторів, є надто абстрактним і малопридатним для практичного правозастосування.

Другий підхід полягає у спробі надати цьому поняттю змістовну характеристику, виділивши його ознаки. Відповідно до найширшого з наведених визначень, до інших дій сексуального характеру належать як дії, що мають ознаки статевого акту, так і дії, які не мають таких ознак, але спрямовані на задоволення статевої пристрасті шляхом фізичного впливу на тіло потерпілого (наприклад, введення до піхви руки, пляшки, палиці чи інших предметів), а також дії, що поєднуються з мордуванням чи катуванням потерпілої (потерпілого). Таке визначення є надмірно широким, оскільки фактично

охоплює будь-які кримінальні правопорушення, вчинені з метою сексуального задоволення.

Проведений аналіз свідчить про відсутність єдиного підходу в доктрині щодо змісту понять, які описують різні форми насильницької сексуальної поведінки. Немає й законодавчо закріплених визначень цих термінів. Це істотно ускладнює діяльність правоохоронних і судових органів щодо правильної кваліфікації та відмежування окремих видів статевих кримінальних правопорушень, змушуючи їх звертатися до медичних та міждисциплінарних джерел. У зв'язку з цим доцільним видається переглянути законодавчий підхід до класифікації складів сексуальних кримінальних правопорушень залежно від форм статевої поведінки та удосконалити відповідну термінологію.

Розмежування гомосексуальних дій на мужолозтво та лесбіянство, ймовірно, має штучний характер і походить із сексології та медицини, де ці поняття застосовуються для позначення відхилень у статевій поведінці (сексуальних девіацій), а згодом були запозичені кримінальним законодавством.

Підтвердженням наведеної позиції може слугувати взаємозв'язок таких елементів, як «суспільно небезпечні наслідки» – об'єктивна ознака насильства, та «мета» – його суб'єктивна ознака. Правопорушник, діючи з певною метою, усвідомлює або передбачає настання певних наслідків, які можуть бути результатом його діяння. Водночас, не завжди суспільно небезпечні наслідки повністю охоплюються метою правопорушника, оскільки вони здатні виходити за її межі. Так, у випадку зґвалтування, вчиненого з метою задоволення статевої пристрасті, потерпіла особа може втратити свідомість або зазнати тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Такі наслідки не входили до наміру злочинця, проте демонструють тісний, причинно зумовлений зв'язок між об'єктивними та суб'єктивними ознаками насильства.

Є. М. Пащенко, аналізуючи зміст категорії насильства, вважає, що до його об'єктивних ознак слід відносити суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також потерпілого (іншу особу). Натомість інші елементи об'єктивної сторони – місце,

час, обстановка тощо – не мають істотного кримінально-правового значення [52, С. 33].

У науковій літературі загальне поняття діяння традиційно розглядається як один із зовнішніх проявів поведінки правопорушника, що об'єктивується у реальній дійсності через поведінкову активність (дію) або відсутність такої активності (бездіяльність). Зміст діяння зумовлюється його юридичними характеристиками, зокрема суспільною прийнятністю або протиправністю, а також рівнем суспільної небезпечності.

Дія визначається як активна, усвідомлена, суспільно небезпечна та протиправна форма поведінки суб'єкта. У фізичному вимірі дії можуть мати простий або складний характер. Простими визнаються одиничні (елементарні) акти поведінки, наприклад завдання удару, тоді як складні дії мають багатокомпонентну структуру і складаються з кількох окремих актів поведінки, кожен із яких потенційно може розглядатися як самостійна дія [53, С. 124].

Бездіяльність, своєю чергою, характеризується як пасивна форма поведінки, яка полягає у невчиненні особою конкретних дій, що вона повинна була й могла вчинити за певних обставин. За своєю соціальною та юридичною природою бездіяльність є тотожною дії, оскільки так само має свідомий, вольовий, суспільно небезпечний і протиправний характер. Відмінність між ними полягає у зовнішньому, фізичному прояві: якщо дія полягає у здійсненні певного впливу, то бездіяльність – у його відсутності. При цьому пасивна поведінка особи набуває юридичного значення тоді, коли невчинення нею необхідних дій призводить або може призвести до заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються законом [54, С. 126].

Подібні дискусійні твердження простежуються і в науковій літературі. Так, Я. Г. Мартинишин у дисертаційному дослідженні, присвяченому статевій недоторканості як об'єкту кримінально-правової охорони в Україні, стверджує, що «статева недоторканість – абсолютна заборона будь-якого втручання у статеву сферу особи, яка не набула статевої свободи або втратила можливість її реалізації» [58, С. 4]. Далі автор зазначає, що потерпілими від кримінальних

правопорушень, які посягають на статеву недоторканість, слід визнавати осіб, які через вік, хворобу чи безпорадний стан позбавлені можливості приймати свідоме рішення щодо власної статевої самовизначеності [58, С. 4].

Однак концепція «втрати» статевої свободи видається сумнівною. На наше переконання, статевая свобода після її набуття (з досягненням 16-річного віку) не може бути втрачена за жодних умов. Особливі фізіологічні чи психічні стани (старість, хвороба, безпорадність) можуть обмежувати або унеможлиблювати практичну реалізацію цього права, але не скасовують його існування як такого. Наявність статевої свободи не є ситуативним явищем, вона безпосередньо пов'язана із досягненням статевої зрілості та закріплена на рівні закону. Визнання втрати такого права унаслідок стану здоров'я чи віку призвело б до пониження людської гідності та дискримінації, що суперечить конституційним засадам.

У цьому контексті вбачається, що захист осіб, які в силу певних причин не здатні надати свідомої згоди на статеві зносини, має здійснюватися саме через категорію «статевая свобода». Тому будь-яке посягання на таку особу слід кваліфікувати як посягання на її статеву свободу, а не на статеву недоторканість.

Окремої уваги заслуговує термінологічне співвідношення категорій «статевий» і «сексуальний». Для цілей кримінально-правової кваліфікації доцільно послідовно використовувати терміни, закріплені у чинному КК України, – «статевая свобода» та «статевая недоторканість». Такий підхід забезпечує термінологічну визначеність, узгодженість із назвою розділу IV Особливої частини КК України та єдність правозастосовної практики. Категорія «сексуальний» може використовуватися під час характеристики характеру конкретних дій або міжнародних стандартів, однак не повинна призводити до змішування законодавчої та доктринальної термінології [49, С. 105–108].

Таким чином, дискусія навколо дефініцій «статевая свобода» і «статевая недоторканість» свідчить про потребу уніфікації підходів у правовій доктрині та законодавстві, адже від правильності їхнього тлумачення залежить ефективність кримінально-правового захисту особи.

Отже, необхідно наголосити, що збереження термінологічної чіткості у новому Кримінальному кодексі України має принципове значення. У цьому зв'язку запропонована зміна назви відповідного розділу не може бути визнана обґрунтованою. Науково та практично виправданим видається залишення назви «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості». Це зумовлено тим, що статевая свобода та статевая недоторканість становлять взаємопов'язані, проте відмінні за змістом правові стани й соціальні блага.

Статевая недоторканість за своєю природою має переважно тимчасовий характер і втрачає значення після досягнення особою шістнадцятирічного віку. Натомість статевая свобода, з моменту її набуття, постає як невідчужуване й постійне благо та право, яке не може бути втрачено й обмежується виключно кореспондуючими правами, свободами чи встановленими заборонами. Вона є унікальним, багатограним і водночас тілесно зумовленим благом, що потребує комплексної правової охорони. У цьому сенсі обмеження лише нормами Розділу IV Особливої частини КК України не може забезпечити повноцінного й достатнього рівня захисту.

Зазначене узгоджується з позицією О. О. Дудорова, який справедливо зауважує, що сферу статевого відносин зачіпають й інші кримінально карані діяння, віднесені законодавцем до кримінальних правопорушень проти моральності (статті 301–303 КК України). Так, примушування до зайняття проституцією (ч. 1 ст. 303 КК України) є спорідненим за своїм характером із примушуванням до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України), оскільки у цих випадках посягання спрямоване передусім на статеву свободу особи. Водночас моральність у такій ситуації виступає лише додатковим об'єктом кримінально-правової охорони. Подібний підхід простежується і в нормах про торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації (ст. 149 КК України), де статевая свобода чи статевая недоторканість особи також може бути додатковим безпосереднім об'єктом [50, С. 116–117].

Виходячи з цього, формування цілісної концепції кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості потребує системного осмислення всієї сукупності норм Особливої частини КК України, які визначають рамкові підходи та механізми регулювання у цій сфері. Науково обґрунтованим уявляється групування відповідних норм за критерієм основного цільового призначення, тобто виходячи з того, який саме об'єкт – основний безпосередній чи додатковий – вони покликані захищати.

На думку низки дослідників, потерпілими при вчиненні аналізованих кримінальних правопорушень можуть бути не лише особи, які безпосередньо зазнають сексуального насильства, а й інші особи, щодо яких винний застосовує насильницький вплив або погрозу його застосування з метою вчинення сексуальних дій із певною особою. До таких осіб належать:

1. особи, застосування насильства або погрози насильством щодо яких здатне паралізувати волю жертви до протидії, зламати її опір, проти якої спрямована сексуальна агресія, у зв'язку з родинними стосунками між ними (наприклад, близькі родичі особи, що зазнає сексуального насильства, інші особи, пов'язані з нею певним ступенем спорідненості тощо);
2. особи, не пов'язані з потерпілим будь-якими стосунками, часто навіть незнайомі йому, однак застосування насильства чи погрози насильством щодо яких у конкретній ситуації може зламати опір особи, проти якої спрямована сексуальна агресія (наприклад, злочинець висловлює погрозу застосування насильства до малолітньої дитини, щоб примусити дорослу жінку, небайдужу до її долі, вступити з ним у сексуальний контакт);
3. особи, безпеку яких намагається забезпечити жертва сексуального насильства через певні міжособистісні або соціальні зв'язки (наприклад, злочинець, прагнучи змусити вихователя дитячого будинку до сексуального контакту, чинить насильство чи погрожує насильством його вихованцю; або погрожує чи завдає шкоди учню, аби змусити вчителя до сексуального зв'язку; чи доросла сестра, бажаючи врятувати молодшу, добровільно погоджується на сексуальний контакт із злочинцем);

4. особи, які намагаються захистити жертву від сексуального насильства.

Слід зазначити, що визначення кола потерпілих у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із сексуальним насильством, безпосередньо залежить від вирішення питання кваліфікації насильства, вчиненого щодо інших осіб.

Відповідно, найширше коло потерпілих при вчиненні зазначених кримінальних правопорушень окреслюють ті автори, які вважають, що до об'єктивної сторони зґвалтування та інших насильницьких дій сексуального характеру входить застосування насильства до будь-яких осіб, якщо воно безпосередньо спрямоване на вчинення акту всупереч волі потерпілої особи (у тому числі насильство щодо осіб, які намагаються перешкодити зґвалтуванню чи іншим насильницьким сексуальним діям). Потерпілі від такого насильства, на думку цих дослідників, мають визнаватися потерпілими від насильницького статевих кримінального правопорушення.

Відомо, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення в кримінальному праві охоплює сукупність реально існуючих обставин, які характеризують процес суспільно небезпечного й протиправного посягання на охоронювані кримінальним законом інтереси, розглянутий із його зовнішнього боку. До елементів об'єктивної сторони належать: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність); суспільно небезпечні наслідки (злочинний результат); причинний зв'язок між ними; а також спосіб, засоби, знаряддя, місце, час і обстановка вчинення кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення становить основу всієї конструкції складу кримінального правопорушення і кримінальної відповідальності.

Об'єктивна сторона статевих кримінальних правопорушень виражається в активній поведінці особи, тобто у формі дії. Переважна більшість таких складів мають формальну конструкцію, однак окремі кваліфіковані види насильницьких статевих кримінальних правопорушень побудовані як матеріальні. Визначальне значення має спосіб вчинення діяння (насильницький або ненасильницький),

оскільки саме цей критерій покладено законодавцем в основу диференціації кримінальної відповідальності за статеві кримінальні правопорушення.

На сьогодні зміст основних понять, характерних для кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – «статевий акт», «мужолозство», «лесбіянство», «інші дії сексуального характеру», «розпусні дії» – розкривається переважно у медичній та юридичній літературі. У медицині під статевим актом розуміють нормативний гетеросексуальний статевий контакт (коїтус) – процес введення чоловічого статевого органу у статевий орган жінки, незалежно від глибини проникнення та фізіологічного завершення, тобто фізіологічний статевий акт між чоловіком і жінкою, здійснений шляхом введення природного чоловічого статевого члена у піхву (пенільно-вагінальний контакт).

Доктрина кримінального права при цьому не має єдиної позиції щодо визначення поняття «статевий акт».

Благо є фундаментальним конструктом, що визначає засадничі мотиваційні орієнтири людської діяльності, тоді як соціальна цінність виступає його прикладним виміром, конкретизуючи межі та контури мотиваційних процесів. Саме тому використання концепту соціального блага як категорії об'єкта кримінально-правової охорони відображає більш глибинний підхід до визначення підстав кримінально-правової кваліфікації. У даному дослідженні об'єктом кримінального правопорушення пропонується розглядати соціальне благо, якому посяганням завдається істотна шкода або створюється загроза її спричинення.

Соціальне благо завжди конкретизується у діяльнісному вимірі та нерозривно пов'язане з людиною, оскільки в іншому випадку воно не може бути визнане соціальним. Особливо яскраво це простежується у сфері кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи. Обидві ці категорії є продуктами культурного розвитку, спрямованого на впорядкування стосунків між людьми у сфері статевих відносин. Як підкреслював З. Фройд, культура покликана водночас захищати людину від природи та впорядковувати

суспільні відносини. Саме в цьому контексті статевая свобода й статевая недоторканість формуються як нормативні конструкції, що покликані регулювати доступ до тіла іншої особи та унеможливити його примусове використання у статевій сфері.

За усталеним підходом у кримінально-правовій науці, родовим об'єктом кримінальних правопорушень, пов'язаних із статевою сферою, визнаються два види благ – статевая свобода та статевая недоторканість. Вони є самостійними та взаємонеперехідними категоріями.

- Статевая свобода означає право особи самостійно визначати партнера, форму та обставини статевого спілкування, а також відмовлятися від будь-якого примусу у цій сфері. У правовому сенсі носієм статевої свободи визнається особа, яка досягла 16-річного віку та є психічно здоровою. Таким чином, статевая свобода тісно пов'язана з правом на особисту автономію та конституційним правом на свободу і особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України).

- Статевая недоторканість означає абсолютну заборону вступати у статеві відносини з особами, які з огляду на вік або психічний стан не можуть бути носіями статевої свободи. Це категорія охоронюваного стану, порушення якого в будь-якому випадку визнається кримінально караним. Така конструкція ґрунтується як на соціально-етичних уявленнях про гідність особи, так і на прагматичній потребі збереження біологічного відтворення людської популяції.

За позицією Мітрафанової Ю. С., кваліфікація за об'єктом кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості слід розглядати як посягання на соціальні блага особистого характеру, які одночасно втілюють ідею людської гідності, ідею свободи та вимогу охорони фізичної і психічної цілісності особи. Практика Європейського суду з прав людини підтверджує цей підхід, наголошуючи на тому, що зґвалтування «очевидно принижує людську гідність». Саме категорія гідності, закріплена у ст. 21 Конституції України, є концептуальною підставою для виокремлення відповідних об'єктів кримінально-правової охорони [57, С. 128].

Отже, правильна кваліфікація кримінальних правопорушень у зазначеній сфері потребує чіткого розмежування статевої свободи (як права на самовизначення у статевих відносинах) та статевої недоторканості (як абсолютної заборони на статеві дії з особами, які позбавлені такої свободи). Це розмежування має фундаментальне значення для визначення складу кримінального правопорушення і забезпечення ефективності кримінально-правової охорони в цілому.

Статева недоторканість традиційно розглядається як абсолютна заборона вступати у статеві відносини з особою, яка з об'єктивних причин не є носієм статевої свободи (малоліття, психічна хвороба тощо) [49, С. 105]. При цьому варто уточнити, що законодавець визначає вік набуття статевої свободи на рівні 16 років, а відтак після досягнення цього віку особа визнається такою, що реалізує право на статеву свободу. Звідси, не можна погодитися з позиціями, які обмежують існування статевої свободи виключно за повнолітніми чи повністю заперечують її за особами з психічними вадами. Особиста свобода, як і статева свобода, має характер невідчужуваного права, гарантованого Конституцією України, і може бути лише обмеженою, але не скасованою.

У цьому контексті викликає дискусію позиція Я. Г. Мартинишина, який стверджує, що статева недоторканість – це «абсолютна заборона будь-якого втручання у статеву сферу особи, яка не набула статевої свободи або втратила можливість її реалізації» [58, С. 4]. Такий підхід фактично допускає втрату особою статевої свободи у зв'язку з віком, хворобою чи безпорадним станом, що, на наше переконання, є методологічно та концептуально помилковим. Адже статева свобода, як невідчужуване право, не може бути втраченою – навіть у разі обмеженої здатності її реалізувати. Відсутність можливості надати свідому згоду на статеві відносини у конкретному випадку не означає втрати права загалом, а лише створює підстави для кримінально-правової охорони цієї свободи в конкретних життєвих обставинах.

Звідси впливає важливий для кваліфікації висновок: посягання на особу, яка не здатна висловити згоду на статеві дії, слід розглядати як посягання саме

на її статеву свободу, а не виключно на статеву недоторканість. Інакше виникає загроза звуження сфери кримінально-правового захисту, що призводить до дискримінаційного трактування прав людини та приниження її гідності.

У практичному аспекті кваліфікації кримінальних правопорушень важливим є системний аналіз норм КК України з огляду на те, який об'єкт у них є основним безпосереднім:

1. Норми, основним об'єктом яких є статева свобода (ч.ч. 1, 2, 5 ст. 152; ч. 3 ст. 152 щодо неповнолітніх, які досягли 16 років; ч.ч. 1, 2, 5 ст. 153; ч. 3 ст. 153 щодо неповнолітніх від 16 років; ст. 154).

2. Норми, основним об'єктом яких є статева недоторканість (ч. 3 ст. 152 щодо неповнолітніх 14–16 років; ч.ч. 4, 6 ст. 152; ч. 3 ст. 153 щодо неповнолітніх 14–16 років; ч.ч. 4, 5, 6 ст. 153; ст. 156; ст. 156-1).

3. Норми, де статева свобода чи недоторканість виступають додатковим об'єктом (п. 10 ч. 2 ст. 115; ч. 2, 3 ст. 149; ст. 301–302 у частині дій щодо неповнолітніх; ч. 3, 4 ст. 303 тощо).

Ця систематизація демонструє, що статева свобода та статева недоторканість мають різний, але взаємодоповнюючий статус у структурі кримінально-правових об'єктів, а відтак їх коректне розмежування є ключовим для правильної кваліфікації.

Отже, висновок полягає у тому, що статева свобода є невідчужуваним благом, яке виникає з досягненням статевої зрілості (16 років) та не може бути втраченою, тоді як статева недоторканість – це тимчасовий охоронюваний стан, що діє до досягнення особою 16-річного віку або у випадку її нездатності надавати згоду. Для кваліфікації кримінальних правопорушень необхідно виходити з цього розмежування, оскільки саме воно забезпечує точне визначення об'єкта посягання та адекватність кримінально-правової реакції.

У науковій літературі зустрічається твердження, що при кваліфікації діянь, передбачених статтями 122 та 152 КК України, слід застосовувати правило конкуренції «цілого та частини». Такий підхід справді використовувався за попередньої редакції ст. 152 (до 2017 року), коли диспозиція мала інший зміст.

Проте у чинній редакції склади кримінальних правопорушень, передбачені ст. 122 та ст. 152 КК України, не перебувають у відносинах конкуренції, а отже застосування цього правила є методологічно хибним.

Навіть за гіпотетичного використання зазначеної логіки додаткова кваліфікація за ст. 122 КК є надлишковою, адже санкція ч. 1 ст. 152 КК передбачає більш суворе покарання, ніж ч. 1 ст. 122 КК України.

Окремого аналізу потребує питання кваліфікації погрози вбивством при опорі потерпілої особи під час зґвалтування. У цьому випадку погроза не є повністю охопленою диспозицією ст. 152 КК, а формує додатковий склад суспільно небезпечного діяння. Тому найбільш обґрунтованим підходом є кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень – за відповідними частинами ст. 129 та ст. 152 КК України.

Законодавець фіксує низку ознак, що визначають особливості потерпілої особи у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості. До них належать:

- вік (малолітній, неповнолітній, дорослий), що часто виступає кваліфікуючою або особливо кваліфікуючою ознакою;
- сімейні чи родинні відносини, які мають значення у випадках домашнього насильства;
- здатність давати згоду (відсутність психічних хвороб, безпорадний стан тощо).

Разом із тим важливо звернути увагу на менш очевидний, але не менш значущий аспект – вплив статі потерпілої особи на обсяг і характер кримінально-правового захисту.

До 2001 року кримінальне законодавство визнавало потерпілою особою від зґвалтування виключно жінку. Випадки насильницьких посягань на чоловіків кваліфікувалися як інші кримінальні правопорушення (нанесення тілесних ушкоджень, хуліганство тощо). Це суперечило принципу конституційної рівності.

Прийняття КК України 2001 року стало першим радикальним кроком у подоланні гендерної асиметрії: у новому Кодексі потерпілою особою визнавалась як жінка, так і чоловік. Позиція була підтверджена Постановою Пленуму Верховного Суду України № 5 від 30.05.2008 р. [51, С. 234–239].

Другою радикальною зміною стало прийняття у 2017 році Закону про імплементацію Стамбульської конвенції. Оновлена редакція ст. 152 КК України визначає зґвалтування як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи». Однак таке формулювання породжує проблеми з кваліфікацією випадків, коли суб'єктом кримінального правопорушення є жінка, а потерпілим – чоловік, адже проникнення відбувається у тіло суб'єкта, а не потерпілого. У результаті права чоловіків у цій сфері виявляються обмеженими.

Сучасне кримінальне законодавство України намагається забезпечити гендерну нейтральність у кваліфікації зґвалтувань. Проте фактична практика показує, що ця нейтральність є частковою. Науковці справедливо зауважують, що чинна редакція ст. 152 КК України створює прогалини у захисті чоловіків як потенційних потерпілих, оскільки формулювання «проникнення в тіло іншої особи» не охоплює всі можливі варіанти насильницьких статевих дій.

Таким чином, замість реальної гендерної рівності відбувається відтворення прихованої дискримінації, що суперечить як Конституції України (ст. 24), так і міжнародним стандартам захисту прав людини.

Чинна редакція ст. 152 КК України не повністю узгоджується з базовими принципами криміналізації суспільно небезпечних діянь:

- принципом конституційної адекватності, оскільки порушує рівність прав чоловіків і жінок;
- принципом системно-правової несуперечливості, адже залишає низку випадків поза сферою кримінально-правової охорони;
- принципом повноти складу кримінального правопорушення, оскільки не всі реально існуючі форми сексуального насильства підпадають під визначення «зґвалтування».

Аналізуючи попередню редакцію ст. 152 Кримінального кодексу України, слід зауважити, що тоді не виникало питання щодо можливості визнання чоловіка потерпілою особою від зґвалтування. У диспозиції цієї норми під зґвалтуванням розумілися недобровільні статеві зносини із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи. При цьому статеві зносини тлумачилися виключно як природний (гетеросексуальний) статевий акт між чоловіком та жінкою. Тобто, малася на увазі коїтальна форма статевого акту – введення ерегтованого статевого члена чоловіка у піхву жінки, що могло зумовити настання вагітності. Відповідно, інші форми сексуальної поведінки (сім'явипорскування без проникнення, дотики чи тертя різними частинами тіла або предметами, проникнення у рот чи анальний отвір тощо) не визнавалися «статевими зносинами» і, отже, не підпадали під кваліфікацію за ст. 152 КК у її тодішній редакції [60, С. 480].

Таким чином, диспозиція статті фактично охоплювала лише недобровільні гетеросексуальні статеві зносини, при яких потерпілою особою могла бути як жінка, так і чоловік.

Що стосується змін у кримінальному законодавстві, хотілось би підкреслити, що таке поняття як “неприродним шляхом” знакло з кримінального кодексу, проте як форма об’єктивної сторони залишилась. Тож треба розглянути як окрему форму давіантної поведінки.

На відміну від статевого зносиння, мужолозтво та лесбіянство є формами гомосексуальної поведінки. Гомосексуалізм визначається як «спрямованість статевого потягу на осіб власної статі». Відповідно, розрізняють чоловічий і жіночий гомосексуалізм. Водночас важливо наголосити, що не кожний прояв гомосексуальності підлягає кримінально-правовому регулюванню. Мужолозтво та лесбіянство охоплює певну сукупність конкретних дій, тоді як гомосексуалізм є видом сексуальної орієнтації людини, що може проявлятися у різних сферах її життєдіяльності.

Крім того, особа, яка вчинила насильство у формі мужолозтва чи лесбійства, не обов'язково має нетрадиційну сексуальну орієнтацію. Залежно від певних обставин, акт мужолозтва або лесбійства може бути поодиноким епізодом у сексуальному житті людини. Зокрема, мужолозтво (як в активній, так і в пасивній ролі) може бути вчинене особою, яка не має гомосексуальної орієнтації, наприклад, унаслідок сексуального насильства, у місцях позбавлення волі, в армії або за інших примусових обставин. Водночас гомосексуальність чоловіка чи жінки не означає обов'язкової участі у відповідних формах сексуальної поведінки. За даними різних досліджень, до 25 % гомосексуальних чоловіків не здійснюють актів мужолозтва, віддаючи перевагу іншим формам сексуального задоволення – насамперед орально-генітальним контактам або взаємній мастурбації.

Таким чином, визначення мужолозтва й лесбійства як проявів відповідно чоловічого чи жіночого гомосексуалізму видається не цілком точним. Гомосексуальні контакти між чоловіками зазвичай позначаються терміном «мужолозтво». Водночас у медичній літературі під мужолозтвом розуміють лише анальний коїтус між чоловіками. У кримінально-правовій доктрині це поняття тлумачиться неоднозначно: або як сексуальний контакт між особами чоловічої статі, що полягає у введенні статевого члена одного партнера в анальний отвір іншого (як у медичних джерелах), або ширше – як будь-які анальні, оральні чи фаллоімітуючі контакти між чоловіками. Таким чином, розрізняють вузький і широкий підходи до розуміння мужолозтва.

Домінуючою в науці та судовій практиці є позиція, згідно з якою мужолозтво становить форму чоловічого гомосексуалізму, що полягає у задоволенні статевого потягу шляхом введення статевого члена активного партнера в анальний отвір пасивного партнера. Усі інші форми сексуального контакту між чоловіками (анально-пальцеві, фаллоімітуючі, орогенітальні, ороанальні тощо) не визнаються мужолозтвом. Отже, мужолозтво в усталеному розумінні – це різновид чоловічої гомосексуальної поведінки, що полягає в аногенітальному контакті. Усі інші його форми належать до дій сексуального

характеру іншого виду. Цієї позиції дотримується переважна більшість опитаних юристів.

Щодо жіночого гомосексуалізму або лесбійства (терміни, що зазвичай вживаються як синоніми), то в цій сфері не вироблено усталеної термінологічної класифікації форм сексуальних контактів. У медичній літературі, як правило, лише перелічуються їх різновиди: орогенітальні – маніпуляції губами й язиком на статевих органах потерпілої або примушення до таких дій; мануальні – дотики та стимуляція руками; фалозамінні – імітація статевого акту за допомогою різних пристосувань.

У чинній редакції ст. 152 КК України законодавець істотно розширив зміст поняття «зґвалтування». Нині під цим діянням розуміється «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи» [5]. Як справедливо зазначається в доктрині, нове визначення включає не лише коїтальні статеві зносини, але й інші різновиди проникнення – у вагіну, анус чи ротову порожнину іншої особи, що може здійснюватися як статевим членом чи іншою частиною тіла, так і предметами [61, С. 13].

Разом із тим виникла колізія: диспозиція вказує на «проникнення в тіло іншої особи», що унеможлиблює кваліфікацію випадків, коли жінка вчиняє сексуальне насильство щодо чоловіка без проникнення у тіло потерпілого, оскільки у такій ситуації проникнення відбувається у тіло суб'єкта кримінального правопорушення. Це фактично відтворює проблему, притаманну редакції КК 1960 р.

З цього приводу О. О. Дудоров підкреслює, що зміни у законі закріпили гендерно нейтральне визначення зґвалтування, проте не у всіх випадках чоловік може виступати потерпілим [61, С. 13]. Подібну думку висловлює В. А. Васільєва, яка зазначає, що попри розширення форм діяння, диспозиція залишає поза межами об'єктивної сторони дії жінки щодо чоловіка, де відсутнє «проникнення в тіло іншої особи» [62, С. 98]. В. І. Маркін також акцентує на

непридатності диференціації відповідальності залежно від наявності чи відсутності проникнення, оскільки в деяких випадках потерпілий чоловік не може відповідати вимогам диспозиції (зокрема, коли злочинцем є жінка) [63, С. 18].

З огляду на це, нова редакція ст. 152 КК України не лише породжує суттєві труднощі у правозастосуванні, але й суперечить принципам гендерної рівності, що є фундаментальними для сталого розвитку суспільства та прямо закріплені в ст. 24 Конституції України [28, С. 36]. Таким чином, сучасна диспозиція статті порушує права чоловіків у сфері кримінально-правового захисту статевої свободи та недоторканості.

Більше того, у її конструкції вбачаються порушення низки науково обґрунтованих принципів криміналізації суспільно небезпечних діянь. Так, невідповідність принципу конституційної адекватності полягає у порушенні рівності прав чоловіків та жінок. Принцип системно-правової несуперечливості порушується через різний підхід до кваліфікації аналогічних форм насильницьких дій. А принцип повноти складу кримінального правопорушення страждає через прогалину у кваліфікації випадків зґвалтування чоловіків жінками.

Вирішення вказаної проблеми можливе шляхом удосконалення диспозиції ст. 152 КК України. Науково можливими є два варіанти:

1. вилучення з тексту статті слова «іншої» у виразі «тіло іншої особи», що дозволить поширювально тлумачити поняття проникнення і охоплювати ситуації проникнення як у тіло потерпілої, так і у тіло винної особи;
2. заміна слова «іншої» на формулювання «потерпілої або винної», що прямо усуне існуючу колізію та забезпечить відповідність принципам конституційної рівності й повноти складу кримінального правопорушення.

У попередній редакції ст. 152 КК України зґвалтуванням визнавалися лише недобровільні гетеросексуальні статеві зносини, що фактично обмежувало обсяг кримінально-правової охорони. Чинна редакція розширила поняття зґвалтування, включивши різні форми проникнення (вагінальне, анальне,

оральне), однак водночас породила колізію: у випадках сексуального насильства жінки над чоловіком без проникнення у його тіло кваліфікація діяння стає неможливою. Це суперечить принципам гендерної рівності та повноти складу кримінального правопорушення.

Вирішення проблеми можливе шляхом уточнення диспозиції ст. 152 КК України – шляхом вилучення слова «іншої» або заміни його на «потерпілої чи винної особи», що усуне колізію та забезпечить системну узгодженість норми.

Війна як багатовимірний і системний феномен комплексно трансформує кримінально-правові підходи. Як слушно зазначає Ю. В. Орлов, війна насамперед є травмою – не лише для учасників бойових дій, але й для значної частини населення держави, втягнутої у конфлікт. Ця травматизація є багатокомпонентною, породжує неоднорідні криміногенні чинники та зумовлює різний ступінь порушення прав людини, що прямо впливає на моделі реагування в межах концепції перехідного правосуддя. Йдеться, зокрема, про відновлення порушених прав, запобігання повторній віктимізації, а також про необхідність адаптації кримінально-правових механізмів до нових ризиків, які формуються під впливом війни [64, С. 108–109]. У площині кваліфікації посягань на статеву свободу та статеву недоторканість травматичний вплив війни проявляється у необхідності розмежування кримінального правопорушення, вчинених у цивільних умовах, і діянь, що здійснюються в контексті збройного конфлікту. Першочергове значення має встановлення наявності або відсутності воєнного контексту, статусу потерпілого (цивільна особа, комбатант чи особа, що користується міжнародним захистом), а також визначення мети кримінального правопорушення, характерної для збройної агресії (злякування населення, примусове підкорення, етнічна ворожнеча тощо).

Таким чином, фактичний контекст події набуває ключового значення для правильної кваліфікації: від традиційних складів кримінального правопорушення проти статевої свободи до воєнних кримінальних правопорушень, кримінального правопорушення проти людяності або навіть актів геноциду, за умови наявності відповідних об'єктивних та суб'єктивних

ознак. Відповідно, сучасна система кримінально-правової реакції повинна враховувати обидві категорії постраждалих – цивільних осіб та військовослужбовців (комбатантів), – що потребує напрацювання окремих підходів до доказування, обґрунтування мотиву та встановлення контекстуальної обумовленості кримінального правопорушення.

Відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р., цивільними вважаються особи, які не беруть участі у бойових діях і можуть опинитися під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, громадянами якої вони не є [65, ст. 4].

. Норми ст. 27 Конвенції закріплюють базові гарантії: цивільні мають право на повагу до честі, гідності, сімейного життя, релігійних переконань, звичаїв, а також на захист від насильства, залякування чи приниження [65, ст. 27].

Аналіз положень міжнародного гуманітарного права дозволяє виділити три ключові напрями правового захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту:

- а) недопущення неправомірного впливу під час ведення бойових дій;
- б) захист цивільних в умовах окупації;
- в) захист цивільних у ситуаціях присутності на відповідній території комбатантів держави, громадянами якої вони є.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості в умовах війни формуються переважно у двох останніх сегментах – в умовах окупації та при присутності іноземних військових формувань. Саме ці ситуації обумовлюють появу ознак воєнного контексту, без якого не відбувається кваліфікація таких діянь як воєнних кримінальних правопорушень. Враховуючи, що сексуальне насильство в умовах війни є порушенням міжнародного гуманітарного права, логічним є застосування положень кримінального законодавства України про відповідальність за воєнні кримінальні правопорушення.

Слід уточнити, що в дослідженні використовується розширене розуміння поняття «воєнні кримінальні правопорушення». Воно охоплює не лише діяння,

передбачені ст. 438 КК України (яка після внесення змін Законом України № 4012-IX від 09.10.2024 р. отримала назву «Воєнні кримінальні правопорушення»), а й інші кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. У практичній літературі такі кримінальні правопорушення визначаються як кримінальні правопорушення, за які встановлена відповідальність на національному та міжнародному рівнях [66, С. 6–7].

У цьому значенні до воєнних кримінальних правопорушень належать:

1. загальний склад – ст. 438 КК України;
2. спеціальні склади:
 - а) кримінальні правопорушення проти міжнародного правопорядку (ст. ст. 439, 440, 445, 447 КК України);
 - б) військові кримінальні правопорушення з ознаками воєнних кримінальних правопорушень (ст. ст. 432–435 КК України).

Таке розуміння узгоджується з сучасними доктринальними позиціями та використовується в науковій і практичній діяльності щодо документування кримінального правопорушення, пов'язаних зі збройною агресією російської федерації проти України [66, С. 6–7].

Дотримуючись викладеної логіки побудови концепту «воєнний злочин», можна окреслити й основні проблеми кримінально-правової кваліфікації посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи в умовах збройного конфлікту. Попри наявність у КК України двох статей, що формально містять ознаки воєнних кримінальних правопорушень у цій сфері (ст. 438 КК України та ст. 433 КК України), правозастосування стикається з низкою суттєвих труднощів.

Проблематика кваліфікації статевих кримінальних правопорушень в Україні залишається однією з найбільш дискусійних у кримінальному праві. Незважаючи на удосконалення законодавства, численні колізії та прогалини перешкоджають ефективному правозастосуванню. Перш за все складність викликає встановлення суб'єктивної сторони кримінального правопорушення,

зокрема визначення моменту виникнення умислу та усвідомлення характеру насильницьких дій. У значній кількості кримінальних проваджень проблемним є розмежування зґвалтування, сексуального насильства та примушування до статевого акту, адже відсутні чіткі критерії, які дозволяють однозначно ідентифікувати ступінь застосованого фізичного чи психологічного впливу.

Окремої уваги потребує питання добровільності статевих дій, яке на практиці часто визначається суб'єктивно, без урахування психологічного стану потерпілої особи, наявності страху, залежності чи безпорадного стану. У сучасних умовах судова практика демонструє складність у доведенні відсутності згоди як ключової ознаки статевого кримінального правопорушення, що створює ризик помилкової кваліфікації або навіть виправдувальних вироків через формальні підходи.

Не менш важливим є питання віку суб'єкта кримінального правопорушення. Знижений віковий критерій кримінальної відповідальності за окремі статеві кримінальні правопорушення викликає різні підходи в доктрині та правозастосуванні. Відсутність уніфікованих критеріїв оцінки рівня розвитку неповнолітніх створює колізії при вирішенні питання, чи могла особа усвідомлювати характер своїх дій, що безпосередньо впливає на кваліфікацію діяння.

Суттєві труднощі виникають також при визначенні незакінчених кримінального правопорушення статевої спрямованості. Встановлення стадії кримінального правопорушення (готування, замах, закінчене правопорушення) ускладняється відсутністю універсальних ознак, які б дозволяли чітко кваліфікувати дії винної особи за ст. 14–15 КК України у сукупності зі статевими злочинами. Практика показує, що суди нерідко оцінюють аналогічні ситуації по-різному, що породжує нестабільність кримінально-правових висновків.

Таким чином, існує нагальна потреба у формуванні чітких доктринальних критеріїв кваліфікації статевих кримінальних правопорушень, уніфікації судової практики та запровадженні детальніших законодавчих визначень ключових понять. Вирішення цих проблем є необхідною умовою забезпечення

справедливості, захисту прав потерпілих та підвищення ефективності кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості особи.

1. Конкуренція складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 122 та 152 КК України, у чинному законодавстві відсутня.

2. Погроза вбивством у випадку зґвалтування підлягає окремій кваліфікації за правилами сукупності кримінальних правопорушень.

3. Ознаки потерпілої особи мають комплексний характер і охоплюють вік, психічний стан, родинні відносини та стать.

4. Чинна редакція ст. 152 КК України формально проголошує гендерну нейтральність, однак фактично не забезпечує повної рівності захисту прав чоловіків і жінок.

5. Законодавча конструкція не відповідає окремим принципам криміналізації, що свідчить про потребу у подальшому вдосконаленні кримінального законодавства України.

У попередній редакції ст. 152 КК України зґвалтуванням визнавалися лише недобровільні гетеросексуальні статеві зносини, що фактично обмежувало обсяг кримінально-правової охорони. Чинна редакція розширила поняття зґвалтування, включивши різні форми проникнення (вагінальне, анальне, оральне), однак водночас породила колізію: у випадках сексуального насильства жінки над чоловіком без проникнення у його тіло кваліфікація діяння стає неможливою. Це суперечить принципам гендерної рівності та повноти складу кримінального правопорушення.

Вирішення проблеми можливе шляхом уточнення диспозиції ст. 152 КК України – шляхом вилучення слова «іншої» або заміни його на «потерпілої чи винної особи», що усуне колізію та забезпечить системну узгодженість норми.

2.2. Особливості суб'єктивних ознак при кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Дослідження суб'єктивної складової насильства як кримінально-правової категорії набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану, коли зростає кількість правопорушень, пов'язаних із застосуванням фізичного чи психічного примусу. У таких умовах наукова дискусія часто обмежується аналізом зовнішніх проявів насильства, тоді як його внутрішні, психічні детермінанти – намір, мета, мотив – залишаються недооціненими.

Умисна форма вини виступає ключовим критерієм відмежування насильства від інших протиправних діянь. Прямий умисел у цьому контексті означає, що правопорушник повністю усвідомлює характер свого діяння, передбачає його наслідки та прагне досягти конкретної протиправної цілі шляхом заподіяння шкоди. Непрямий умисел виявляється у свідомому допущенні шкідливих наслідків або байдужому ставленні до них. В обох випадках дії мають свідомо-вольовий характер, що виключає випадковість чи необережність.

З огляду на особливості воєнного стану – підвищений рівень агресії, посилення соціального напруження, збільшення випадків неправомірного застосування сили військовослужбовцями або цивільними – правильне встановлення суб'єктивної сторони насильства набуває першорядного значення. Це стосується як кваліфікації тяжких насильницьких дій, так і оцінки перевищення повноважень чи зловживання силою.

Наукові підходи загалом підтримують тезу про обов'язкову умисність насильства. Так, О. С. Парамонова, досліджуючи насильницькі посягання на власність, підкреслює, що незалежно від наявності корисливого мотиву ці діяння завжди вчиняються умисно [68, С. 58–64]. Т. М. Хомич наголошує, що примусовий вплив на особу неможливий без усвідомлення та передбачення наслідк [69, С. 9].

Н. В. Довгань-Бочкова, хоча й звертає увагу на «термінологічний характер» суперечок щодо форми вини, все ж визнає, що законодавець у диспозиціях кримінально-правових норм чітко визначає умисність насильницьких способів вчинення діянь. В умовах воєнного стану це положення набуває особливої ваги, оскільки дає змогу більш чітко розмежовувати правомірне застосування сили під час виконання службових чи оборонних обов'язків та умисні насильницькі правопорушення [70, С. 129–137].

Особливо послідовною у своїй аргументації є Г. М. Собко, яка вважає обговорення вини при насильстві зайвим, оскільки будь-яке насильство, за своєю природою, є актом прямого умислу [50, С. 769]. На її переконання, насильство завжди здійснюється з повною свідомістю його суспільно небезпечного характеру та бажанням спричинити шкоду іншій особі. У контексті воєнного стану ця позиція дозволяє чітко виокремити насильницькі кримінальні правопорушення від випадків застосування сили, що допускаються законом у бойових або службових умовах.

Отже, умисність як інтегральна характеристика насильства набуває особливої значущості в умовах воєнного стану. Усвідомлена спрямованість впливу на іншу особу, здійснювана всупереч її волі з метою досягнення протиправного результату, чітко відрізняє насильницькі діяння від необережних посягань та правомірного застосування сили в умовах воєнної необхідності. Це дозволяє забезпечити точність кримінально-правової кваліфікації та запобігати необґрунтованому розширенню або звуженню поняття насильства в особливо чутливий для суспільства період.

У сучасній українській кримінально-правовій доктрині питання, пов'язані з визначенням суб'єкта кримінального правопорушення та його внутрішнього ставлення до діяння, традиційно розглядаються через сукупність ознак, що характеризують особу правопорушника та його психічне ставлення до скоєного. Законодавець у ст. 18 Кримінального кодексу України закріплює загальне розуміння суб'єкта як осудної фізичної особи, що досягла віку, з якого можливе притягнення до кримінальної відповідальності, а також визначає випадки, коли

відповідальність може нести лише особа зі спеціальним статусом чи властивостями.

Попри достатньо усталений теоретичний підхід до цих питань, їх застосування до кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості виявляє низку малодосліджених аспектів. Вони стають особливо помітними в умовах воєнного стану, коли суспільство стикається з підвищеним ризиком сексуального насильства, а вразливі групи населення, зокрема жінки та діти, потребують посиленого правового захисту. До таких проблем належать питання щодо:

1. мінімального віку особи, здатної виступати суб'єктом відповідного кримінального правопорушення;
2. статевих особливостей правопорушника;
3. характеру взаємодії між винною та потерпілою особами;
4. участі декількох осіб у вчиненні кримінального правопорушення, що у воєнний період може набувати інших форм і проявів [57, С. 128].

Ключове значення у визначенні віку суб'єкта таких посягань має ст. 22 КК України. Аналіз її положень та змісту норм Особливої частини КК показує, що законодавець застосовує різні вікові межі залежно від тяжкості та характеру сексуальних кримінальних правопорушень. Для окремих діянь встановлено знижену межу кримінальної відповідальності – від 14 років. До них належать, зокрема, зґвалтування, сексуальне насильство, а також умисне вбивство, поєднане зі згаданими формами насильства. Для інших кримінального правопорушення цієї групи мінімальний вік становить 16 років.

Саме з цього віку особа може нести відповідальність за такі діяння, які мають ознаки порушення статевої свободи, проте виходять за межі аналізованих статей у зв'язку із відсутністю ознак насильства, а саме: торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, примушування до статевого зв'язку, організація сексуальних видовищ із залученням неповнолітніх, примушування до проституції або звідництво, а також залучення малолітніх до відповідних дій.

Диференціація вікового цензу, що є доволі нетиповою для кримінального правопорушення одного родового об'єкта, пояснюється особливою чутливістю сфери статевої свободи та статевої недоторканості, а також ознакою насильства, яка саме впливає на вік кримінальної відповідальності. У період воєнного стану такі особливості набувають ще більшої актуальності: підвищена соціальна напруга, переміщення населення, зростання ризиків насильницьких дій та порушення звичних механізмів контролю створюють додаткові виклики для забезпечення ефективної кримінально-правової охорони зазначених цінностей.

Таким чином, розгляд суб'єкта кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості вимагає не лише формального застосування законодавчих положень, а й врахування специфіки сучасних безпекових умов, у яких ці правопорушення стають особливо небезпечними та соціально вразливими.

Аналіз змісту диспозицій ч. 1 ст. 155, ст. 156-1, ч. 3 ст. 301-1 (примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії [58, С. 128] та ч. 3 ст. 303 КК України (примушування неповнолітньої особи до зайняття проституцією [57, С. 128] свідчить, що у цих випадках суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише повнолітня особа, тобто така, що досягла 18-річного віку.

На нашу думку, підвищений вік кримінальної відповідальності (18 років) притаманний також суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України (розбещення неповнолітніх [57, С. 128]. Такий висновок обґрунтовується шляхом телеологічного тлумачення зазначеної норми, що дозволяє виявити її змістовну спрямованість і законодавчу мету.

При цьому важливим є не лише аналіз диспозиції статті, але й її назви, яка у даному випадку має не лише техніко-юридичне, а й смислове значення. Варто зауважити, що у вітчизняній кримінально-правовій науці та правозастосовній практиці назвам статей Особливої частини КК України традиційно приділяється недостатня увага, хоча іноді саме вони розкривають загальний законодавчий

замисел, який визначав логіку криміналізації певних суспільно небезпечних діянь.

Звернення до цього замислу, тобто до генеральної мети законодавця, сприяє точнішому розумінню окремих елементів складу кримінального правопорушення. У контексті ст. 156 КК України це насамперед стосується встановлення вікових ознак суб'єкта кримінального правопорушення, який посягає на статеву недоторканість осіб, що не досягли 16-річного віку. На нашу думку, використання законодавцем у назві статті терміну «неповнолітні» є не випадковим. Попри те, що у диспозиції визначено вік потерпілої особи (до 16 років), вказівка на «неповнолітніх» у заголовку має сигналізувати не лише на вікові характеристики потерпілої сторони, а й – що особливо важливо – на повнолітній вік суб'єкта відповідного кримінального правопорушення.

Отже, знижений вік суб'єкта кримінальної відповідальності встановлено щодо складів найбільш поширених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи – зґвалтування та сексуального насильства, підкреслюючи важливу ознаку для кваліфікації, а саме насильство. Такий підхід видається цілком обґрунтованим, оскільки у віці 14 років особа вже здатна усвідомлювати характер і ступінь суспільної небезпечності діянь, що становлять об'єктивну сторону зазначених кримінальних правопорушень.

Разом із тим, визнання правомірності такого підходу зумовлює необхідність подальшого кроку – встановлення відповідності між ознаками суб'єктів споріднених кримінальних правопорушень, виходячи з їх внутрішньої логічної та функціональної взаємопов'язаності у межах єдиного механізму посягання на статеву свободу чи статеву недоторканість особи.

Розвиваючи цю думку, виявляємо дві проблемні аспекти, пов'язані з визначенням віку суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 154 КК України (примушування до вступу в статевий зв'язок), а також із віковими характеристиками осіб, які вчиняють зґвалтування чи сексуальне насильство щодо малолітніх.

Як уже зазначалося, відповідно до ст. 22 КК України, суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 154 КК України, слід вважати загального суб'єкта, тобто кримінальна відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок може наставати з 16-річного віку. Натомість особа, яка безпосередньо вчиняє дії сексуального характеру щодо потерпілої, яку було примушено до цього, усвідомлюючи факт відсутності добровільної згоди, фактично реалізує об'єктивну сторону зґвалтування (ст. 152 КК України) або сексуального насильства (ст. 153 КК України).

Звідси випливає висновок, що суб'єкти зґвалтування та сексуального насильства характеризуються зниженим віком кримінальної відповідальності, що створює колізійну ситуацію: юридична можливість участі у фактично спільному акті порушення статевої свободи чи недоторканості виникає у суб'єктів різного віку – 16 років (для ст. 154 КК України) і 14 років (для ст. ст. 152, 153 КК України). Така вікова асиметрія суперечить принципу системності кримінально-правового регулювання і не може визнаватися задовільною.

Вікова відмінність між загальним суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 154 КК України, та зниженим віком відповідальності за статтями 152 і 153 КК України є дискусійною і потребує окремого кримінологічного, порівняльно-правового та правозастосовного дослідження. Без такого обґрунтування доповнення ч. 2 ст. 22 КК України посиленням на ст. 154 КК України не може розглядатися як остаточно сформована законодавча пропозиція.

У контексті насильницьких статевих кримінальних правопорушень, зокрема зґвалтування та сексуального насильства, особливої актуальності набуває питання вдосконалення законодавчої моделі встановлення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за такі діяння. Враховуючи національну правотворчу традицію та техніко-юридичні особливості регулювання кримінальної відповідальності у сфері статевих кримінальних правопорушень, доцільним видається уточнення законодавчої конструкції ч. 2 ст. 22 КК України. Йдеться про випадки, коли кримінальна відповідальність настає за вчинення дій

сексуального характеру щодо малолітньої особи за її добровільною згодою, але за відсутності насильницького компонента, що прямо суперечить природі частини четвертої статей 152 і 153 КК України.

Окремого дослідження потребує диференціація відповідальності неповнолітніх суб'єктів у випадках сексуальної поведінки щодо малолітньої особи без установленого насильства, примусу, експлуатації або залежності. Фактичне волевиявлення малолітньої особи не є юридично значущою добровільною згодою, що виключає кримінальну протиправність діяння. Тому проблема не повинна вирішуватися шляхом простого вилучення частин четвертих статей 152 і 153 КК України з переліку діянь зі зниженим віком відповідальності. Доцільним напрямом подальшого дослідження є розроблення спеціальної моделі пропорційної відповідальності неповнолітніх з урахуванням різниці у віці, відсутності насильства, примусу та експлуатації, без послаблення кримінально-правового захисту малолітніх.

Характеризуючи суб'єкта насильницьких статевих кримінальних правопорушень за критерієм його особливих стосунків із потерпілою особою, слід зазначити, що кримінальне законодавство України у ст. 152 і 153 КК виокремлює як кваліфікуючу ознаку посягання «подружжям чи колишнім подружжям або особою, яка перебуває (перебувала) з потерпілою у сімейних або близьких відносинах» [5, ст. 152, 154, 155, 156]. У ч. 2 ст. 154 КК України визначено спеціального суб'єкта – «особу, від якої потерпіла матеріально або службово залежна» [5, ст. 152, 154, 155, 156], а у ч. 2 ст. 155 та ст. 156 – «особу, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої або піклування про неї» [5, ст. 152, 154, 155, 156]. Усі ці категорії достатньо доктринально розкриті та традиційно застосовуються у кваліфікації статевих кримінальних правопорушень.

Разом із тим, детального дослідження потребує зарубіжний досвід, розглянутий у розділі 1 цієї дисертації, який дозволяє запропонувати його адаптацію щодо суб'єктів насильницьких статевих кримінальних правопорушень. У межах цього досвіду доцільно виділити дві ключові складові.

По-перше, заслуговує на увагу підхід, згідно з яким вчинення зґвалтування чи сексуального насильства «особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої або піклування про неї», визнається обтяжуючою обставиною. Такий підхід уже імплементовано у статтях 155, 156 КК України та у кримінальному законодавстві ФРН. Його зміст ґрунтується на тому, що особа, яка має виховний чи опікунський статус, посягає не лише на статеву свободу чи недоторканість потерпілої, а й на моральні засади функціонування системи соціальної, освітньої та виховної підтримки. Тому логічним є відображення такої ознаки також у ч. 2 ст. 152 і 153 КК України.

По-друге, у зарубіжній практиці, зокрема у § 174 КК ФРН, як кваліфікуюча ознака розглядається вчинення насильницьких статевих дій особою, якій потерпілий був довірений у зв'язку з фізичним або психічним захворюванням для надання медичних, психіатричних, психологічних чи консультативних послуг. Кримінальним правопорушенням визнається використання правопорушником свого професійного становища, коли потерпіла особа внаслідок хвороби, анестезії чи інших станів фактично позбавлена можливості реалізувати будь-яке волевиявлення. Тому запровадження аналогічної кваліфікуючої ознаки до національного законодавства має важливе значення для забезпечення підвищених стандартів кримінально-правового захисту пацієнтів, зокрема в умовах їхньої повної безпорадності.

Узагальнюючи викладене, удосконалення законодавчих ознак суб'єкта та кваліфікуючих характеристик насильницьких статевих кримінальних правопорушень сприятиме підвищенню ефективності кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи [59].

Вчинення у подібних випадках дій сексуального характеру є вкрай аморальним та, на нашу думку, істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності відповідних кримінальних правопорушень. Така поведінка потребує індивідуалізації засобів кримінально-правової протидії, що, зокрема, може бути реалізовано шляхом внесення відповідних доповнень до диспозицій частин 3 статей 152 та 153 Кримінального кодексу України.

Певною специфікою відзначається також кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості особи від групових форм суспільно небезпечних посягань. З огляду на це важливо підкреслити, що у науці кримінального права вказується: кримінальні правопорушення, у тому числі зґвалтування та сексуальне насильство, визнаються вчиненими групою осіб, якщо у їх учиненні брали участь декілька (два або більше) виконавців (співвиконавців) без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28 КК України), тобто осіб, ознаки яких визначено у ч. 2 ст. 27 КК України. Виконавцями (співвиконавцями) вважаються особи, які діють узгоджено, з єдиним умислом, і кожен з них безпосередньо вчиняє дії, що утворюють повністю чи частково об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення [74, С. 144], [60, С. 144], [61, С. 42–45], [76, С. 13].

І. М. Леган слушно зазначає, що «якщо винні особи діяли узгоджено та одночасно щодо кількох потерпілих, хоча кожна з них мала на меті й фактично зґвалтувала лише одну потерпілу, дії кожної з таких осіб мають кваліфікуватися як зґвалтування, вчинене групою осіб. Злочинна діяльність одного виконавця може приєднуватися до діяльності іншого (інших) як у процесі вчинення кримінального правопорушення, так і після моменту завершення зґвалтування в юридичному розумінні цього поняття. Так, якщо інший учасник кримінального правопорушення без попередньої домовленості застосовує до потерпілої насильство з метою її утримання після того, як перший учасник уже почав насильницький статевий акт (у таких умовах зґвалтування є закінченим кримінальним правопорушенням), і при цьому перший і другий діють узгоджено, їх дії мають кваліфікуватися за ч. 3 ст. 152 КК України як зґвалтування, вчинене групою осіб» [49, С. 106].

Отже, за змістом кримінального закону кримінальне правопорушення визнається вчиненим групою осіб за наявності таких умов:

1. участь у ньому брали як співвиконавці не менше двох суб'єктів;

2. кожен зі співвиконавців безпосередньо вчинив хоча б одну дію, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення.

Для інкримінування цієї кваліфікуючої ознаки не вимагається попередня змова між учасниками; узгодженість їхніх дій може виникнути вже безпосередньо у процесі зґвалтування [61, С. 43, 51–52]. Доцільним є також аналіз положень попередньої редакції Кримінального кодексу України, які регулювали відповідальність за посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи як різновид насильницьких кримінальних правопорушень. Так, ч. 3 ст. 152 «Зґвалтування» та ч. 2 ст. 153 «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом» містили серед кваліфікуючих ознак вчинення правопорушення групою осіб. У науковій літературі підкреслювалося, що групове зґвалтування має місце тоді, коли дві або більше особи-співвиконавці діють узгоджено з метою вчинення статевих зносин з однією або кількома потерпілими, а узгодженість дій передбачає усвідомлення кожним учасником того, що його поведінка сприяє спільному вчиненню насильницького акту [77, С. 191], [62, С. 97–101].

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5 зазначено, що кримінальні правопорушення, передбачені ст. 152 або ст. 153 КК України, визнаються вчиненими групою осіб, якщо у них брали участь два чи більше виконавців (співвиконавців), тобто співучасників, ознаки яких визначені у ч. 2 ст. 27 КК України. Виконавці мають діяти узгоджено, з єдиним умислом, і кожен повинен безпосередньо виконувати дії, що повністю чи частково утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. Водночас, якщо із групи осіб лише один є суб'єктом кримінальної відповідальності, а інші не підлягають відповідальності через неосудність, недосягнення віку чи інші обставини, дії винної особи не можуть кваліфікуватися як вчинені групою осіб (п. 9) [63, С. 18–19].

Чинні редакції ст. 152 та ст. 153 КК України суттєво змінюють конструкцію об'єктивної сторони відповідних насильницьких кримінальних правопорушень.

За ч. 1 ст. 152 КК зґвалтуванням визнається вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним чи оральним проникненням, без добровільної згоди потерпілої особи. За ч. 1 ст. 153 КК сексуальне насильство визначається як учинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру без добровільної згоди, не пов'язаних із проникненням. Таким чином, виконавцем (співвиконавцем) цих кримінальних правопорушень є особа, яка безпосередньо здійснює дії сексуального характеру.

У доктрині кримінального права звертається увага на особливості співвиконавства у насильницьких кримінальних правопорушеннях сексуального характеру. Так, О. О. Дудоров і М. І. Хавронюк зазначають, що співвиконавцем зґвалтування може визнаватися і та особа, яка не здійснює проникнення та не має наміру його здійснювати, але забезпечує недобровільність сексуального акту, зокрема застосовує фізичне чи психічне насильство, що унеможлиблює опір потерпілого. Вони підкреслюють, що співвиконавцем може виступати навіть той, хто фізично не здатен самотійно вчинити статевий акт або не може бути суб'єктом індивідуального зґвалтування (наприклад, жінка при зґвалтуванні потерпілої жінки) [80, С. 140].

О. О. Дудоров також зауважує, що для кваліфікації зґвалтування, вчиненого групою осіб, як закінченого кримінального правопорушення щодо всіх співвиконавців не має значення, чи здійснив кожен учасник проникнення в тіло потерпілої [61, С. 43]. З цією позицією важко погодитися, оскільки виконавство у насильницьких кримінальних правопорушеннях передбачає здійснення хоча б частини об'єктивної сторони відповідного складу. Якщо проникнення як обов'язковий елемент об'єктивної сторони зґвалтування не відбулося, то дії такої особи не можуть утворювати співвиконавство.

Отже, вчинення зґвалтування або сексуального насильства групою осіб передбачає спільний умисел і безпосередній функціональний внесок кожного співвиконавця у реалізацію об'єктивної сторони. Особа, яка сама не здійснювала проникнення чи інших сексуальних дій, може визнаватися співвиконавцем лише тоді, коли відповідно до спільного плану безпосередньо застосовувала

наси́льство, утримувала потерпілу особу, блокувала її волевиявлення або іншим чином забезпечувала вчинення сексуального посягання. Проста присутність, пасивне спостереження або попередня обізнаність без доведеного спільного умислу та істотного внеску не утворюють співвиконавства.

С. Р. Тагєв та О. О. Дудоров слушно наголошують на необхідності розмежування співучасті без співвиконавства та насильницького кримінального правопорушення, вчиненого групою осіб. Пособниками можуть бути особи, які сприяють учиненню кримінального правопорушення (заманювання потерпілого, надання приміщення, застосування насильства до сторонніх осіб тощо), що підпадає під ч. 5 ст. 27 КК України [77, С. 194]. Водночас групове вчинення має місце лише тоді, коли співвиконавці узгоджують свої дії та сприяють один одному у досягненні злочинного результату. Якщо ж декілька суб'єктів учиняють насильницькі дії щодо потерпілої особи, але не узгоджують поведінку та не діють спільно, то кожен з них несе індивідуальну кримінальну відповідальність [61, С. 43].

Важливо, що для кваліфікації насильницьких кримінальних правопорушень, учинених групою осіб, не має значення стать як суб'єктів, так і потерпілих – кримінальне правопорушення може бути вчинений чоловіками, жінками або змішаною групою щодо осіб будь-якої статі.

Особливої уваги заслуговує розгляд проблематики суб'єктивної сторони у контексті воєнного стану та збройної агресії російської федерації проти України, оскільки умови збройного конфлікту суттєво впливають як на механізм учинення насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості, так і на особливості психічного ставлення винної особи до вчинюваних дій та їх наслідків.

По-перше, збройний конфлікт створює специфічне середовище, у якому акти сексуального насильства можуть використовуватися як засіб ведення війни, інструмент залякування, підкорення чи приниження цивільного населення або військовополонених. За таких умов мотиви винного набувають не лише індивідуального, а й колективного, навіть ідеологічного або політичного

забарвлення. Вчинення сексуального насильства з метою деморалізації населення, зламу соціальних зв'язків, знищення етнічної або національної ідентичності потерпілих, хоча й не змінює юридичну кваліфікацію за нормами національного КК України, однак суттєво впливає на оцінку ступеня суспільної небезпечності такого діяння та його кримінологічного змісту.

По-друге, умови війни нерідко зумовлюють зміщення акцентів у суб'єктивній стороні з типових мотивів (задоволення статевого потягу, помста, домінування тощо) у бік мотивів, що прямо впливають із контексту збройного конфлікту – наприклад, прагнення принизити або «покарати» представників цивільного населення за належність до певної національності чи територіальної громади, демонстративне застосування сексуального насильства для залякування спільноти, або використання таких дій як методу тиску на цивільних задля отримання інформації чи підкорення окупаційному режиму. У таких випадках суб'єктивна сторона відображає комплекс змішаних мотивів, проте юридично вони не мають самостійного значення для кваліфікації за статтями 152–156-1 КК України. Водночас ці мотиви можуть бути релевантними при доведенні складу воєнних кримінальних правопорушень за міжнародним правом. Такі діяння кваліфікуються за статтю 438 КК України.

По-третє, в умовах війни значно ускладняється оцінка інтелектуального моменту вини, зокрема знання винним про вік потерпілої особи, її безпорадний стан, неможливість чинити опір, або усвідомлення тяжких наслідків. Об'єктивна дезорганізація суспільного життя, хаос, переміщення великих мас людей, відсутність документів та доступу до комунікацій можуть сприяти ситуаціям, коли особа або легковажно припускає, або свідомо ігнорує відомості про малолітній чи неповнолітній вік потерпілої. Однак такі обставини не зменшують ступінь вини, а навпаки – можуть свідчити про підвищену небезпечність психічного ставлення винного, який діє у ситуації слабкого контролю з боку державних інституцій, зловживаючи станом правової та фізичної незахищеності потерпілих.

По-четверте, важливо зазначити, що вчинення сексуального насильства під час збройного конфлікту нерідко супроводжується подвійною формою вини щодо тяжких наслідків: умисел на саме насильницьке діяння та необережність щодо його наслідків (наприклад, інфікування потерпілої особи, тяжкі тілесні ушкодження, настання смерті, безплідність). В умовах війни винні особи нерідко діють з підвищеною жорстокістю, усвідомлюючи можливість спричинення тяжких наслідків, але розраховуючи на безкарність, що вказує на кримінально протиправну самовпевненість як різновид необережної вини щодо таких наслідків.

По-п'яте, суб'єктивна сторона сексуальних кримінальних правопорушень, учинених військовослужбовцями проти цивільних або військовополонених, має важливе значення також для міжнародно-правової кваліфікації як воєнних кримінальних правопорушень. Римський статут МКС не вимагає спеціального мотиву для визнання сексуального насильства воєнним злочином; однак він вимагає доведення того, що винний усвідомлював існування збройного конфлікту та зв'язок свого діяння з ним. Таким чином, у структурі умислу з'являється додатковий елемент – усвідомлення контексту війни, що є принциповим для міжнародної кримінальної відповідальності, хоча не є обов'язковим у межах національного кримінального права.

Отже, аналіз суб'єктивної сторони насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості в умовах війни свідчить про складну і багатовимірну природу психічного ставлення винної особи. Війна не змінює основоположних юридичних характеристик вини, однак істотно трансформує мотиви, цілі, форму реалізації умислу та характер ставлення винного до можливих наслідків. Саме тому дослідження суб'єктивної сторони в цьому контексті має не лише теоретичне, але й важливе практичне значення для належної кваліфікації діянь, встановлення ступеня суспільної небезпечності та відмежування кримінального правопорушення за КК України від воєнних кримінальних правопорушень за міжнародним правом.

Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, що вчиняються із застосуванням насильства в умовах збройного конфлікту, у тому числі воєнних кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я та статевої свободи особи, характеризується наявністю вини у формі прямого умислу. При цьому мотив і мета діяння, хоча й не є обов'язковими ознаками для їх кваліфікації як воєнного кримінального правопорушення, можуть набувати значення при розмежуванні складів воєнного кримінального правопорушення, кримінального правопорушення проти людяності та геноциду, зважаючи на специфіку об'єкта посягання та інтенсивність насильницьких дій [64, С. 108–109].

Оскільки воєнні кримінальні правопорушення за своєю правовою природою є порушенням імперативних заборон міжнародного гуманітарного права, кваліфікація таких діянь потребує урахування не лише національної доктрини кримінального права, а й усталених підходів міжнародної кримінально-правової практики. Аналіз міжнародних джерел свідчить про ключове значення так званого контекстуального елемента, без встановлення якого неможливо визнати насильницькі дії воєнним злочином.

Контекстуальні ознаки воєнних кримінальних правопорушень у міжнародному збройному конфлікті полягають, по-перше, у тому, що протиправна поведінка суб'єкта має бути вчинена в контексті збройного конфлікту та бути пов'язана з ним; по-друге, винна особа повинна усвідомлювати фактичні обставини, що підтверджують існування такого конфлікту. Отже, в межах конкретного кримінального провадження необхідно встановити, що насильницькі дії фактично здійснювалися під впливом ситуації збройного протистояння та були детерміновані ним [82, С. 33].

Судова практика міжнародних кримінальних трибуналів послідовно наголошує на необхідності доведення зв'язку між злочином і збройним конфліктом. У справі Кунараца (Kunarac AJ) Апеляційна палата МКТЮ зазначила, що не вимагається встановлення прямого причинно-наслідкового зв'язку між самим фактом збройного конфлікту та вчиненням насильницького кримінального правопорушення. Втім, присутність збройного конфлікту

повинна відіграти істотну роль у формуванні можливості вчинення кримінального правопорушення, прийнятті рішення про його скоєння, обранні способу та цілі протиправних дій. У цій справі обвинувачені, будучи комбатантами, вчинили зґвалтування цивільних жінок, зокрема тих, кого переміщували під час військової операції. Визнано, що навіть за відсутності безпосереднього переміщення потерпілих комбатантами, саме використання вразливого становища цивільного населення під час війни свідчить про безпосередній зв'язок діяння зі збройним конфліктом [65, С. 4, 27].

Слід підкреслити, що застосування фізичного, психологічного та сексуального насильства, катувань та інших насильницьких форм впливу має не лише характер порушення прав і свобод людини, а й виконує функцію засобу воєнного впливу – залякує, деморалізує цивільне населення, послаблює чи унеможливорює опір противнику та сприяє досягненню військової мети. Саме така об'єктивна спрямованість насильницьких дій підтверджує їх суспільну небезпечність і детермінує кваліфікацію як воєнних кримінальних правопорушень [82, С. 35].

При встановленні контекстуального елементу воєнних кримінальних правопорушень принципове значення має з'ясування того, що зі суб'єктивної сторони винна особа усвідомлювала факт існування збройного конфлікту, а також специфічні обставини вразливості потерпілої, зумовлені цим конфліктом. Як слушно зазначає Н. Антонюк, для доведення усвідомлення виконавцем факту збройного протистояння не вимагається глибоке розуміння причин його виникнення чи мотивів ведення бойових дій. Достатньо встановити, що особа розуміла факт наявності збройного конфлікту між державами та діяла в його умовах. Такий підхід видається обґрунтованим і узгоджується з міжнародною кримінально-правовою практикою [82, С. 36].

Отже, при кваліфікації кримінальних правопорушень, що мають ознаки воєнних кримінальних правопорушень, ключову роль відіграє не лише сукупність ознак об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони складу, а насамперед інтегральна кваліфікуюча ознака – контекстуальний елемент,

сформований фактом існування збройного конфлікту. Очевидним і доведеним у доктрині та юридичній практиці є той факт, що на території України триває міжнародний збройний конфлікт, спричинений збройною агресією російської федерації.

Вимога обов'язкової наявності контексту збройного конфлікту в конструкції складів воєнно-контекстуальних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості виключає з їх обсягу діяння, вчинені без застосування насильства та не зумовлені умовами війни. Так, добровільні дії сексуального характеру щодо особи, яка досягла чотирнадцятирічного, але не досягла шістнадцятирічного віку, повинні кваліфікуватися як звичайні кримінальні правопорушення проти статевої свободи, передбачені ст. 155 Кримінального кодексу України. Аналогічний підхід застосовується до діянь, що підпадають під ознаки розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156–1 КК України) [5].

Саме наявність чи відсутність контекстуального елемента дозволяє чітко розмежувати воєнні кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості від інших міжнародних кримінального правопорушення, які можуть посягати на ті ж самі об'єкти кримінально-правової охорони, – насамперед геноциду (ст. 442 КК України) та кримінального правопорушення проти людяності (ст. 442–1 КК України). Принципова відмінність полягає в тому, що у складі геноциду та кримінального правопорушення проти людяності наявність збройного конфлікту не є обов'язковою ознакою контекстуального елемента. Цей висновок ґрунтується як на змісті диспозицій і приміток відповідних статей Кримінального кодексу України, так і на положеннях *Elements of Crimes* до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, де чітко розмежовано ознаки зазначених складів кримінального правопорушення [84].

Таким чином, застосування насильства та встановлення контексту збройного конфлікту виступають визначальними критеріями диференціації

воєнних кримінальних правопорушень від інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості, а їх правильне врахування є ключовим для належної правової кваліфікації.

У Резолюції ПАРЄ 2476 (2023) цілком обґрунтовано зазначається, що так зване «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом», фактично не має жодного зв'язку з реальною концепцією сексуальності. Воно становить одну з найжорстокіших форм воєнних звірств, що систематично застосовується як тактика приниження, зламування волі, руйнування фізичного та психічного стану потерпілих. Як підкреслюється в документі, у більшості зафіксованих випадків злочинці свідомо залишали жертв живими з метою поширення страху серед населення, зламу морального духу та демонстрації безкарності. У такому вигляді сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, розглядається міжнародним правом як воєнний злочин; воно може виступати конститутивною ознакою геноциду та безумовно використовується як засіб етнічної чистки, руйнування репродуктивної здатності захищених груп або штучної зміни демографічного складу територій шляхом нав'язування «крові завойовника». При цьому слід зауважити, що хоча переважна більшість жертв – жінки та дівчата, сексуальне насильство під час конфлікту не обмежується лише цими категоріями та менш виражене за статевою ознакою, коли йдеться про малолітніх дітей [67, С. 431–432].

Слід звернути увагу, що на відміну від диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України, диспозиції ч. 1 ст. 442 та ч. 1 ст. 442–1 КК України містять чіткі та однозначні вказівки на суспільно небезпечні діяння, що безпосередньо посягають на статеvu свободу та статеvu недоторканість особи як додатковий об'єкт кримінально-правової охорони. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 442 КК України, геноцидом визнається умисне діяння, вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом, зокрема, заподіяння членам такої групи серйозної шкоди або впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в межах відповідної групи. Примітка до ст. 442 КК України прямо встановлює, що під серйозною шкодою, зокрема, слід розуміти

згвалтування, інші форми сексуального насильства, заподіяння тяжкого фізичного болю, фізичних чи моральних страждань. Таким чином, фактично всі різновиди сексуального насильства, які характеризують склади воєнних кримінальних правопорушень, є тотожними за своїми об'єктивними проявами й для складу геноциду.

Аналогічний підхід зберігається щодо кримінального правопорушення проти людяності. Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 442–1 КК України до таких кримінального правопорушення належать згвалтування, сексуальна експлуатація, примус до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства, що вчиняються у межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення. Таким чином, з точки зору ознак об'єктивної сторони відповідних складів кримінального правопорушення, воєнні кримінальні правопорушення, геноцид і кримінальні правопорушення проти людяності в частині сексуального насильства є ідентичними [5].

Розмежування таких кримінальних правопорушень, як уже було зазначено, здійснюється саме за контекстуальним елементом. За слушним висновком Ю. В. Орлова, контекстуальним елементом кримінального правопорушення проти людяності є широкомасштабний або систематичний напад на цивільне населення, що реалізується в межах визначеної політики держави або організації; для геноциду – політика, спрямована на повне або часткове знищення визначеної захищеної групи. Саме політика винищення як спеціальна ознака складу, передбаченого ст. 442 КК України, виключає можливість кваліфікації відповідних діянь за ст. 442–1 КК України [86, С. 85].

З огляду на викладене, якщо насильницькі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості здійснюються при виконанні політики держави, мають широкомасштабний або систематичний характер, слід вести мову про кваліфікацію таких діянь саме як кримінального правопорушення проти людяності (ст. 442–1 КК України), незалежно від наявності контексту збройного конфлікту. Це є ключовим орієнтиром для правильної кримінально-

правової оцінки та розмежування міжнародних кримінального правопорушення за їх юридичною природою.

Показовими в цьому контексті є слова Н. Лелюх, експертки з гінекології та акушерства, яка має значний досвід надання допомоги жінкам – жертвам сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом. Дослідниця слушно наголошує: «Зґвалтування – це не просто про секс, це про утвердження влади. Зґвалтування бувають різні. На початку окупації у такий спосіб окупанти святкують перемогу, утверджуються в ролі “хазяїв”. Зазвичай жінки після такого насильства виживають. А ось на етапі втрати територій, тобто коли окупанти розуміють, що влада вислизає з їхніх рук, починаються вкрай важкі і трагічні події. Частіше у таких випадках жінки не виживають – кати або вбивають їх пострілами, або завдають тяжких травм, і жертви без медичної допомоги помирають. Роблячи це, окупанти намагаються довести, що вони чогось варті» [87, С. 63].

Ці твердження дозволяють констатувати, що в окреслених ситуаціях йдеться не лише про посягання на статеву свободу та статеву недоторканість, а про кримінальні правопорушення, які мають ознаки звірств (*atrocities crimes*) і за своїм характером та спрямованістю відповідають критеріям кримінального правопорушення проти людяності, вчинених у межах політики помсти, залякування та демонстрації контролю. Дослідження глибинних мотивацій та соціально-психологічних механізмів такої поведінки виходить за межі предмета цього наукового аналізу, однак наведені емпіричні спостереження підтверджують існування системності та політичної обумовленості відповідних злочинних практик.

У зв'язку з цим доцільно обмежитися сформульованими вище критеріями розмежування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості за видами міжнародних кримінального правопорушення – як воєнних кримінальних правопорушень, актів геноциду або кримінального правопорушення проти людяності – та наголосити, що визначальне значення для коректної кваліфікації має саме контекстуальний елемент. Встановлення та

доказування контексту збройного конфлікту, політики знищення чи систематичного нападу в кожному конкретному кримінальному провадженні є обов'язковою умовою для правильної правової оцінки діяння. Саме від наявності такого елементу залежить не лише точність кваліфікації, але й ефективність та справедливність захисту статевої свободи та статевої недоторканості потерпілих у межах національного й міжнародного кримінального судочинства.

За результатами дослідження сформовано класифікацію кримінальних правопорушень за їх функціональним значенням для кваліфікації. До першої групи віднесено власне насильницько-статеві склади, у яких визначальною є відсутність добровільної згоди, примус або використання безпорадного чи залежного стану. Другу групу становлять суміжні статеві склади, які не обов'язково мають насильницьку ознаку, але потребують спільного аналізу для правильного відмежування. Третю групу утворюють контекстуально пов'язані склади, у яких сексуальне посягання є способом, кваліфікуючою ознакою або проявом іншого кримінального правопорушення.

З урахуванням юридично значущих ознак кваліфікації насильницько-статеві кримінальні правопорушення доцільно поділяти на такі групи:

1. кримінальні правопорушення, у яких насильство має переважно фізичний характер. До цієї групи належать зґвалтування та сексуальне насильство, передбачені статтями 152 і 153 КК України, коли діяння супроводжується застосуванням фізичної сили, подоланням опору потерпілої особи, обмеженням її свободи руху, заподіянням тілесних ушкоджень, використанням безпорадного стану або поєднанням фізичного та психічного впливу. У таких випадках саме фізичний спосіб посягання є ключовим критерієм кримінально-правової кваліфікації;
2. кримінальні правопорушення, у яких насильство має переважно психічний або психологічний характер. До цієї групи належать, зокрема, примушування до вступу в статевий зв'язок, передбачене ст. 154 КК України, а також окремі форми домагання дитини для сексуальних цілей, передбачені ст. 156-1 КК України. Їх насильницька природа полягає не у

фізичному впливі, а у придушенні свободи волевиявлення потерпілої особи шляхом погроз, шантажу, використання матеріальної чи службової залежності, психологічного тиску, маніпуляції, залякування або впливу через цифрове середовище;

3. кримінальні правопорушення, у яких насильницький характер проявляється через використання вікової, психічної або соціальної уразливості потерпілої особи. До цієї групи належать дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та окремі форми сексуального посягання на дітей. У таких складах фізичне насильство може бути відсутнім, однак насильницька сутність діяння випливає з того, що дитина або неповнолітня особа через вік, рівень психічного та соціального розвитку не здатна повною мірою усвідомлювати характер сексуальних дій, їх наслідки та вільно формувати юридично значущу згоду;
4. кримінальні правопорушення змішаного типу, у яких фізичне, психічне та психологічне насильство можуть поєднуватися між собою. До них належать кваліфіковані й особливо кваліфіковані склади зґвалтування, сексуального насильства, розбещення неповнолітніх, домагання дитини для сексуальних цілей, а також суміжні кримінальні правопорушення, у яких сексуальне посягання поєднується з погрозами, фізичним насильством, використанням залежності, груповим характером дій, повторністю або воєнним контекстом.

Таким чином, зроблено висновок, що насильницько-статеві кримінальні правопорушення не можна ототожнювати виключно з фізичним насильством. Їх кримінально-правова природа є ширшою і охоплює різні форми примусового впливу на статеву свободу та статеву недоторканість особи. Одні склади характеризуються переважно фізичним насильством, інші – психічним або психологічним примусом, а окремі – використанням вікової чи іншої уразливості потерпілої особи. Саме такий підхід дозволяє сформувати науково обґрунтовану

класифікацію відповідних кримінальних правопорушень і забезпечити їх правильну кримінально-правову кваліфікацію.

Висновки до розділу II:

1. У другому розділі дисертації здійснено юридичний аналіз кваліфікуючих ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень, що дало змогу визначити їх кримінально-правову природу, зміст, функціональне значення та вплив на правильну кваліфікацію діянь, передбачених статтями 152, 153, 154, 155, 156 та 156-1 КК України. Проведене дослідження засвідчило, що кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є складним правозастосовним процесом, який потребує не лише формального зіставлення фактичних обставин із диспозицією кримінально-правової норми, а й глибокого аналізу об'єкта посягання, ознак потерпілої особи, способу вчинення діяння, характеру насильства, наявності або відсутності добровільної згоди, віку потерпілої особи, суб'єктивного ставлення винного та спеціальних ознак суб'єкта.

2. Встановлено, що об'єктивні ознаки насильницько-статевих кримінальних правопорушень мають визначальне значення для їх кваліфікації, оскільки саме вони відображають зовнішній прояв кримінально протиправної поведінки, спосіб посягання на статеву свободу чи статеву недоторканість особи, а також механізм заподіяння шкоди відповідному соціальному благу. При цьому об'єктивні ознаки не можуть розглядатися ізольовано від суб'єктивних, адже у реальній поведінці винної особи вони перебувають у взаємозв'язку. Спосіб учинення діяння, характер застосованого насильства, використання безпорадного стану чи примусу завжди мають оцінюватися разом із спрямованістю умислу, усвідомленням відсутності добровільної згоди потерпілої особи та ставленням винного до віку чи особливого стану потерпілої особи.

3.Обґрунтовано, що об'єкт кримінально-правової охорони у сфері насильницько-статевих кримінальних правопорушень доцільно розглядати через категорію соціального блага, якому кримінальним правопорушенням заподіюється шкода або створюється реальна загроза її заподіяння. Такий підхід є більш придатним для сучасного кримінального права, оскільки дозволяє відійти від надмірно абстрактного розуміння об'єкта як суспільних відносин і зосередити увагу на реальних цінностях, що охороняються законом: людській гідності, статевій автономії, тілесній та психічній недоторканості, свободі волевиявлення у сфері статевих відносин, а також нормальному фізичному, психічному й моральному розвитку дитини.

4.Доведено, що статева свобода та статева недоторканість є самостійними, хоча й взаємопов'язаними об'єктами кримінально-правової охорони. Статева свобода виражає можливість особи самостійно визначати характер, форму, партнера й обставини статевого спілкування, а також відмовлятися від будь-якого примусу у цій сфері. Вона має характер невідчужуваного особистого блага, яке не може бути втрачено внаслідок хвороби, віку, безпорадного стану чи інших обставин. Такі обставини можуть лише обмежувати фактичну здатність особи реалізувати свою волю у конкретній ситуації, але не скасовують самого права на статеву свободу.

5.Статева недоторканість, своєю чергою, є особливим охоронюваним станом особи, яка через вік не може повною мірою реалізовувати статеву свободу та надавати юридично значущу згоду на статеві дії. Її зміст полягає в абсолютній кримінально-правовій забороні вчинення статевих дій щодо осіб, які не досягли встановленого законом віку статевої згоди. У цьому контексті вік потерпілої особи має ключове значення для кримінально-правової кваліфікації, оскільки саме він впливає на вибір відповідної статті КК України, визначення основного безпосереднього об'єкта посягання, встановлення кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак, а також на диференціацію кримінальної відповідальності.

6. За результатами дослідження зроблено висновок, що для правильної кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень необхідним є чітке розмежування норм, основним об'єктом яких є статевая свобода, норм, основним об'єктом яких є статевая недоторканість, а також норм, у яких ці блага виступають додатковими безпосередніми об'єктами кримінально-правової охорони. До першої групи належать кримінальні правопорушення, в яких посягання спрямоване на свободу статевого самовизначення особи. До другої – діяння, що порушують абсолютну заборону вчинення статевих дій щодо дітей. До третьої – кримінальні правопорушення проти життя, волі, моральності, а також торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, у яких статевая свобода або статевая недоторканість можуть виступати додатковим об'єктом. Така систематизація має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки дозволяє уникнути помилок при конкуренції кримінально-правових норм.

7. Установлено, що потерпілою особою у насильницько-статевих кримінальних правопорушеннях може бути будь-яка особа незалежно від статі, соціального статусу, морально-етичних характеристик, способу життя, професії, попередньої поведінки чи інших обставин. Захист статевої свободи та статевої недоторканості має здійснюватися на засадах рівності, поваги до людської гідності та недискримінації. Разом із тим чинне кримінальне законодавство України не повністю усуває проблеми гендерної асиметрії у кваліфікації окремих форм сексуального насильства. Зокрема, диспозиція ст. 152 КК України, яка передбачає вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, не охоплює окремі ситуації, коли потерпілим є чоловік, а сексуальне насильство вчиняється жінкою без проникнення у тіло потерпілого. Це створює прогалину у кримінально-правовому захисті та потребує законодавчого уточнення.

8. Обґрунтовано доцільність удосконалення диспозиції ст. 152 КК України шляхом вилучення слова «іншої» у формулюванні «тіло іншої особи» або заміни його на конструкцію «тіло потерпілої чи винної особи». Такий підхід дозволить забезпечити реальну гендерну нейтральність складу зґвалтування, усунути

прогалини у кваліфікації насильницьких статевих дій щодо чоловіків та привести кримінально-правову норму у відповідність із принципами конституційної рівності, повноти криміналізації та системно-правової узгодженості.

9. Дослідження об'єктивної сторони насильницько-статевих кримінальних правопорушень засвідчило, що переважна більшість таких діянь вчиняється шляхом активної поведінки – дії. Визначальне значення для кваліфікації має спосіб вчинення кримінального правопорушення: застосування фізичного насильства, погроза його застосування, психологічний примус, використання безпорадного стану, використання залежності потерпілої особи, її віку, службової, сімейної чи іншої вразливості. Саме спосіб вчинення діяння дозволяє відмежовувати зґвалтування від сексуального насильства, примушування до вступу в статевий зв'язок, розбещення неповнолітніх та інших суміжних складів.

10. Встановлено, що центральною ознакою при кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень є відсутність добровільної згоди потерпілої особи. Добровільна згода має оцінюватися не формально, а з урахуванням усіх обставин кримінального провадження: поведінки винного, стану потерпілої особи, наявності страху, залежності, примусу, погроз, фізичного або психологічного впливу, віку, стану здоров'я, безпорадності чи інших обставин, які могли вплинути на свободу волевиявлення. Відсутність активного фізичного опору не може автоматично розцінюватися як згода на статеві дії, оскільки реакція потерпілої особи на сексуальне насильство може бути зумовлена страхом, шоком, психологічним пригніченням або об'єктивною неможливістю протидіяти.

11. Окреме значення має проблема тлумачення поняття «інші дії сексуального характеру». Відсутність законодавчого визначення цього поняття ускладнює кваліфікацію діянь за статтями 152, 153, 156 та 156-1 КК України, а також відмежування сексуального насильства від розбещення неповнолітніх і суміжних кримінальних правопорушень. Доктринальні підходи до розуміння зазначеної категорії залишаються неоднорідними: одні автори визначають її за залишковим принципом, інші – через ознаки сексуальної спрямованості дій,

фізичного впливу на тіло потерпілої особи або спрямованості на задоволення статевої пристрасті. У зв'язку з цим доцільним є законодавче або принаймні правозастосовне уточнення змісту цієї категорії з урахуванням сучасного розуміння статевої автономії, добровільної згоди та форм сексуального насильства.

12. Доведено, що розмежування застарілих категорій «мужолозтво», «лесбійанство» та «інші дії сексуального характеру» має переважно історичне й медико-сексологічне походження та не завжди відповідає сучасним завданням кримінально-правової охорони. Кримінально-правова оцінка відповідних діянь має ґрунтуватися не на характеристиці сексуальної орієнтації особи або традиційних уявленнях про «природність» чи «неприродність» статевих дій, а на наявності чи відсутності добровільної згоди, характері сексуального впливу, способі вчинення діяння, віці потерпілої особи та ступені заподіяної шкоди її статевій свободі чи статевій недоторканості.

13. Установлено, що тілесні ушкодження, погроза вбивством, незаконне позбавлення волі, катування, торгівля людьми, втягнення у проституцію або посягання на життя можуть по-різному співвідноситися зі складами насильницько-статевих кримінальних правопорушень. У певних випадках вони охоплюються відповідним складом, а в інших – потребують додаткової кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Тому при кваліфікації необхідно враховувати характер і ступінь заподіяної шкоди, спрямованість умислу винного, самостійне кримінально-правове значення насильницьких дій, а також те, чи виходять наслідки за межі конструкції відповідного складу кримінального правопорушення.

14. Доведено, що суб'єктивна сторона насильницько-статевих кримінальних правопорушень переважно характеризується прямим умислом. Винний усвідомлює сексуальний характер своїх дій, розуміє відсутність добровільної згоди потерпілої особи або наявність обставин, які виключають можливість надання такої згоди, і бажає вчинити відповідне діяння. Мотив і мета не завжди є обов'язковими ознаками складу, проте вони мають важливе значення для

встановлення спрямованості умислу, відмежування суміжних складів, оцінки ступеня суспільної небезпечності та призначення покарання.

15.Визначено, що суб'єкт насильницько-статевих кримінальних правопорушень у більшості випадків є загальним, однак у низці складів або кваліфікуючих ознак важливого значення набувають спеціальні характеристики винної особи. Особливої уваги потребують випадки вчинення кримінального правопорушення особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання, навчання, лікування, нагляду, піклування чи захисту потерпілої особи. У таких ситуаціях винний використовує не лише фізичну або психологічну перевагу, а й довіру, авторитет, службове, сімейне чи інше залежне становище потерпілої особи. Тому доцільним є розгляд питання про поширення відповідної кваліфікуючої ознаки не лише на окремі склади, пов'язані з посяганнями на дітей, а й на інші насильницько-статеві кримінальні правопорушення.

16.Особливе значення для кваліфікації має вік суб'єкта кримінального правопорушення. Знижений вік кримінальної відповідальності за окремі насильницько-статеві кримінальні правопорушення потребує врахування реальної здатності неповнолітньої особи усвідомлювати характер і суспільну небезпечність своїх дій. При цьому правозастосувач має оцінювати не лише формальний вік винної особи, а й рівень її інтелектуального, психічного та соціального розвитку, особливості сприйняття статевих відносин і здатність розуміти відсутність добровільної згоди потерпілої особи.

17.Установлено, що в умовах збройного конфлікту сексуальне насильство може виступати не лише посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканість конкретної особи, а й способом залякування, приниження, покарання, деморалізації або контролю населення. Водночас сам факт учинення діяння під час воєнного стану не є достатнім для його автоматичної кваліфікації за ст. 438 КК України. Необхідно встановити контекстуальний зв'язок зі збройним конфліктом: статус суб'єкта і потерпілої особи, використання влади, контролю, окупаційного режиму чи затримання, зв'язок із воєнною операцією та спрямованість діяння. Питання про сукупність зі статтями 152 або 153 КК

України вирішується з урахуванням повноти охоплення фактичних обставин кожною нормою і не повинно вирішуватися автоматично.

18.Зроблено висновок, що чинне кримінальне законодавство України у сфері охорони статевої свободи та статевої недоторканості загалом відповідає сучасній спрямованості на захист автономії особи та людської гідності, однак потребує подальшого вдосконалення. Найбільш актуальними напрямками такого вдосконалення є: уточнення змісту добровільної згоди; уніфікація термінології; конкретизація поняття «інші дії сексуального характеру»; усунення гендерних прогалин у ст. 152 КК України; удосконалення кваліфікуючих ознак, пов'язаних із віком потерпілої особи та спеціальним статусом суб'єкта; вироблення єдиних підходів до кваліфікації незакінчених насильницько-статевих кримінальних правопорушень; а також узгодження національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами захисту осіб від сексуального насильства.

19.Отже, кваліфікуючі ознаки насильницько-статевих кримінальних правопорушень мають розглядатися як взаємопов'язана система юридично значущих характеристик, що відображають підвищену суспільну небезпечність діяння, особливий стан потерпілої особи, специфічний спосіб впливу на її волю, характер сексуального насильства, спеціальний статус винного та контекст вчинення кримінального правопорушення. Саме системний підхід до їх аналізу забезпечує правильне відмежування зґвалтування, сексуального насильства, примушування до вступу в статевий зв'язок, статевих зносин з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розбещення неповнолітніх та домагання дитини для сексуальних цілей, а також дозволяє мінімізувати типові помилки кримінально-правової кваліфікації.

РОЗДІЛ 3. СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

3.1. Стан кваліфікації кримінальних правопорушень, які вчиняються із застосуванням насильства щодо статевої свободи та статевої недоторканості

На підставі закону № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», змінилися і редакції статей 152 та 153 КК України. Якщо назва ст. 152 КК «Зґвалтування» залишилась без змін, то ст. 153 КК України, яка в попередній редакції мала назву «Задоволення статевої пристрасті неприродним способом» змінила її на «Сексуальне насильство», у зв'язку з чим змінилися і ознаки даного кримінального правопорушення, якщо раніше відмінністю від «зґвалтування» було вказано спосіб вчинення, а саме: неприродний спосіб, який не міг привести до запліднення, то у новій редакції ознаками відмінності є проникнення у тіло потерпілої особи, але при цьому ступінь тяжкості «зґвалтування» та «сексуального насильства» однаковий, що на наш погляд викликає сумніви. Не може обмацування та приставання ставитись в один ряд з насильницьким проникненням у тіло іншої людини. Вважаємо, що повинна бути диференціація відповідальності за ці кримінальні правопорушення [68, С. 58–64].

Наведені нижче статистичні показники характеризують різні етапи кримінального провадження: обліковані кримінальні правопорушення, повідомлення про підозру та направлення проваджень до суду з обвинувальним актом. Їх зіставлення проводиться лише в межах тотожних статистичних категорій та періодів.

Аналіз показників дає змогу встановити кількісні співвідношення між окремими процесуальними етапами, однак не дозволяє без додаткових даних визначити причини закриття проваджень, зміни кваліфікації, тривалості розслідування чи ненаправлення матеріалів до суду.

Різниця між кількістю облікованих кримінальних правопорушень і кількістю проваджень, направлених до суду, не може автоматично пояснюватися недосконалістю законодавства, процесуальними порушеннями або поведінкою потерпілих. Для встановлення причин необхідний окремий аналіз підстав закриття, зміни правової кваліфікації, зупинення розслідування, об'єднання проваджень та інших процесуальних рішень. При цьому слід урахувати високий ризик латентності сексуальних посягань і недопустимість перекладання відповідальності за труднощі доказування на потерпілу особу.

Таблиця № 1

		Обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді		з обвинувальним актом		Кримінальні правопорушення, у яких провадження закрито		Кримінальні правопорушення, у яких на кінець звітного періоду рішення не прийнято (про закінчення або зупинення)	
		2021	2022	2021	2022	2021	2022	2021	2022
Усього кримінальних правопорушень за 2021 та 2022		32760	33456	1970	1879	1928	1845	2208	2345
		4836	5056						
у тому числі	особливо тяжких	1466	1567	625	568	446	378	655	765
	тяжких	1388	1456	684	654	561	489	805	856
	нетяжких	1419	1367	634	438	888	821	634	743
	кримінальних проступків	37	45	5	7	26	36	32	31
за видами правопорушень	Згвалтування, ст. 152	1950	2093	814	789	973	876	837	789
	Сексуальне насильство, ст. 153	385	431	125	102	81	79	176	168
	Примушування до вступу в статевий зв'язок, ст. 154	49	48	4	2	39	37	70	68
	з них	проступки (ч.ч. 1, 2 ст. 154)	33	27	4	3	32	28	34
		злочини (ч. 3 ст. 154)	10	8	0	0	21	19	17
	Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, ст. 155	916	876	421	357	308	287	325	354
	Розбещення неповнолітніх, ст. 156	1493	1566	528	459	654	598	769	876
	Інші	9	7	2	1	6	5	8	7

У роботі не використовується узагальнений показник «у середньому 5000 кримінальних правопорушень на рік», оскільки він не узгоджується з первинними даними, наведеними в Додатку Г. Подальші розрахунки здійснюються виключно на підставі уніфікованих офіційних показників за конкретними роками та статистичними категоріями.

Співвідношення кримінальних проступків і злочинів у досліджуваній групі свідчить про різну законодавчу оцінку ступеня тяжкості окремих діянь. Водночас висновок про необхідність зміни категорії кримінального правопорушення або посилення санкції за ст. 154 КК України не може ґрунтуватися лише на питомій вазі відповідних проваджень. Для такого висновку необхідні аналіз характеру примусу, наслідків для потерпілої особи, практики призначення покарання та пропорційності санкцій суміжних складів.

Дані за 2023–2025 роки, наведені в Додатку Г, аналізуються окремо за кількістю облікованих кримінальних правопорушень, повідомлень про підозру, проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, та окремих категорій осіб, які вчинили кримінальні правопорушення.

Аналіз статистичних показників кримінальних правопорушень сексуального характеру є важливим елементом дослідження їх кримінологічних характеристик, оскільки дозволяє виявити основні тенденції розвитку злочинності, оцінити ефективність діяльності правоохоронних органів, а також визначити напрями вдосконалення заходів протидії таким кримінальним правопорушенням. Вивчення динаміки відповідних показників за 2023–2025 роки дає змогу встановити як загальні закономірності, так і специфічні особливості змін у структурі кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152–156-1 Кримінального кодексу України.

Загальна кількість облікованих кримінальних правопорушень становила 947 у 2023 році, 872 у 2024 році та 921 у 2025 році. Показники демонструють коливання зареєстрованої злочинності, але не дають підстав ототожнювати їх зі зміною реального рівня сексуальних посягань, оскільки на реєстрацію можуть впливати різні правові, організаційні та соціальні чинники.

Кількість кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, становила 810 у 2023 році, 736 у 2024 році та 797 у 2025 році. Ці дані характеризують процесуальний результат на відповідному етапі й не дозволяють без аналізу конкретних проваджень робити висновок про зниження або відновлення ефективності розслідування.

Кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, становила 654 у 2023 році, 573 у 2024 році та 649 у 2025 році. Динаміка показника може бути пов'язана з тривалістю розслідування, складністю окремих проваджень, процесуальними рішеннями та змінами у практиці реєстрації, однак установлення причинного зв'язку потребує спеціального дослідження.

Кількість кримінальних правопорушень, учинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення, становила 338 у 2023 році, 117 у 2024 році та 161 у 2025 році. Таке коливання фіксує зміну статистичного показника, але саме по собі не доводить ефективності профілактичних заходів або зростання рецидивної злочинності.

Кількість кримінальних правопорушень, учинених групою осіб, становила 14 у 2023 році, 15 у 2024 році та 18 у 2025 році. З огляду на невеликі абсолютні значення наведені дані слід оцінювати обережно, без висновку про стійку тенденцію до ускладнення форм злочинної діяльності.

Кількість кримінальних правопорушень, учинених особами у стані алкогольного сп'яніння, становила 66 у 2023 році, 77 у 2024 році та 90 у 2025 році. Показник свідчить про статистично зафіксоване зростання цієї категорії, однак для висновку про причинну роль алкоголю необхідне окреме кримінологічне дослідження.

Кількість кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми або за їх участю, становила 21 у 2023 році, 39 у 2024 році та 25 у 2025 році. Нестабільність показника обґрунтовує необхідність подальшого спостереження та аналізу соціальних і вікових характеристик, але не підтверджує самостійно вплив конкретного чинника.

Аналіз структури кримінальних правопорушень за видами показує, що найбільшу частку становлять кримінальні правопорушення, передбачені статтею 152 Кримінального кодексу України (зґвалтування). Їх кількість зменшилася з 450 у 2023 році до 410 у 2024 році та зросла до 434 у 2025 році. Така динаміка свідчить про відносну стабільність цього виду злочинності з певними коливаннями.

За ст. 153 КК України було обліковано 119 кримінальних правопорушень у 2023 році, 159 – у 2024 році та 117 – у 2025 році. Коливання може бути пов'язане як зі зміною кількості зареєстрованих діянь, так і з особливостями їх первинної кваліфікації; статистика не дає змоги встановити переважний чинник.

За ст. 154 КК України було обліковано 3 кримінальні правопорушення у 2023 році, 9 – у 2024 році та 3 – у 2025 році. Невеликі абсолютні значення не дозволяють робити висновок про стійку тенденцію й потребують зіставлення з даними про латентність, зміну кваліфікації та практику застосування суміжних норм.

За ст. 155 КК України було обліковано 102 кримінальні правопорушення у 2023 році, 126 – у 2024 році та 99 – у 2025 році. Показники характеризують зареєстровані діяння щодо осіб, які не досягли шістнадцятирічного віку, але не дають підстав без додаткового аналізу визначати причини їх коливання.

За ст. 156 КК України було обліковано 260 кримінальних правопорушень у 2023 році, 155 – у 2024 році та 258 – у 2025 році. Значна амплітуда коливань потребує перевірки стабільності статистичного обліку, практики кваліфікації та повноти виявлення діянь, однак не може автоматично пояснюватися латентністю.

За ст. 156-1 КК України було обліковано 13 кримінальних правопорушень у 2023 році, 12 – у 2024 році та 10 – у 2025 році. З огляду на відносну новизну норми та невеликі абсолютні значення оцінювання динаміки потребує тривалішого періоду спостереження.

Узагальнення статистичних даних підтверджує нестабільність кількісних показників за окремими роками та статтями КК України. Коректне пояснення причин такої динаміки потребує поєднання офіційної статистики з аналізом підстав процесуальних рішень, судової практики, даних віктимологічних досліджень та організаційних умов діяльності правоохоронних органів.

Отримані результати свідчать про необхідність удосконалення системи профілактики, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень сексуального

характеру, а також посилення міжвідомчої взаємодії у сфері захисту прав і свобод людини. Крім того, важливим є подальше наукове дослідження причин та умов вчинення таких кримінальних правопорушень з метою розроблення ефективних заходів їх попередження.

Статистичні дані Офісу Генерального прокурора України свідчать (Додаток Г), що найбільшу частку серед кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, направлених до суду з обвинувальним актом, становить зґвалтування (ст. 152 КК України). За досліджуваний період 2019–2025 років на цю категорію припадає 1360 кримінальних проваджень із загальної кількості 2525, що становить 53,9 %. Така питома вага підтверджує, що зґвалтування залишається найбільш поширеним та суспільно небезпечним видом кримінального правопорушення у досліджуваній групі.

За 2025 рік було винесено 58 обвинувальних вироків за ст. 152 КК України. Так, наприклад, У вирокі Доброславського районного суду Одеської області від 01 квітня 2026 року (сmt Доброслав) було розглянуто кримінальне провадження щодо особи, обвинуваченої у вчиненні насильницьких дій сексуального характеру в умовах сімейних відносин. Судом встановлено, що обвинувачений, перебуваючи у близьких родинних та побутових відносинах із потерпілою, діючи умисно, неодноразово вчиняв щодо неї дії сексуального характеру без її добровільної згоди, поєднуючи їх із застосуванням фізичного насильства та психічного тиску. Судовим розглядом встановлено, що 06 червня 2020 року приблизно о 00:30 ОСОБА_9, перебуваючи за місцем свого проживання, вирішив вчинити щодо ОСОБА_11, з якою був пов'язаний сімейними відносинами, спільним побутом і спільним проживанням, дії сексуального характеру без її добровільної згоди. Реалізуючи свій умисел, він проник до кімнати, де перебувала потерпіла, та з метою подолання її волі до опору застосував фізичне насильство із використанням скальпеля, яким спричинив їй тілесні ушкодження у вигляді колото-різаних поранень і множинних саден у ділянці обличчя, кисті та шиї. Після цього ОСОБА_9 вчинив щодо потерпілої дії

сексуального характеру, пов'язані з вагінальним та оральним проникненням із використанням власних геніталій, без її добровільної згоди.

Надалі, продовжуючи реалізацію єдиного злочинного наміру, приблизно о 02:00 ОСОБА_9, використовуючи психічний тиск, висловлюючи погрози подальшого застосування насильства, а також забороняючи потерпілій повідомляти іншим особам про вчинене та намагатися втекти, змусив її супроводжувати його до м. Одеси. Після повернення до місця проживання, приблизно о 03:20, він повторно, із застосуванням погроз спричинення тілесних ушкоджень та долаючи волю потерпілої до опору, вчинив щодо неї дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним та оральним проникненням без її добровільної згоди.

Унаслідок вчинених дій потерпілій були спричинені тілесні ушкодження у вигляді травм ротової порожнини, статевих органів і прилеглих ділянок, а також ушкоджень, характерних для придушення опору, крім того – колото-різані поранення та множинні садна, які за ступенем тяжкості віднесено до легких тілесних ушкоджень. Наведені обставини свідчать про поєднання у поведінці винного фізичного та психічного насильства, використаного як способу придушення волі потерпілої та забезпечення вчинення неодноразових актів сексуального насильства в межах домашніх відносин [210].

Другою за поширеністю категорією є розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), на яке припадає 570 випадків, або приблизно 23 %. Значна частка цих кримінальних правопорушень свідчить про підвищений рівень віктимізації дітей та підлітків, а також про наявність латентних процесів сексуальної експлуатації неповнолітніх у суспільстві. За 2025 рік було внесено 64 обвинувальних вироків суду. Показовим прикладом судової практики щодо кваліфікації розпусних дій стосовно малолітньої особи є вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 листопада 2025 року. У зазначеному кримінальному провадженні судом було встановлено, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи малолітній вік потерпілої та її психічну уразливість, вчинив щодо неї дії сексуального характеру, спрямовані

на задоволення власної статевої пристрасті. Такі дії полягали у примусовому фізичному контакті, зокрема обіймах, поцілунках, а також спробах оголення тіла потерпілої та утриманні її у приміщенні всупереч її волі.

Обґрунтовуючи висновок про винуватість особи, суд виходив із сукупності доказів, які у своїй єдності підтвердили обставини вчинення кримінального правопорушення поза розумним сумнівом. Вирішальне значення було надано показанням малолітньої потерпілої, отриманим у спеціальному процесуальному порядку, які відзначалися послідовністю, внутрішньою узгодженістю та відповідністю іншим доказам. Показання свідків, хоча й не були безпосередніми очевидцями події, підтвердили психоемоційний стан потерпілої одразу після вчинення протиправних дій, а також поведінку обвинуваченого, що має доказове значення у контексті оцінки об'єктивної сторони правопорушення.

Показовим прикладом судової практики щодо кваліфікації розпусних дій стосовно малолітньої особи є вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 листопада 2025 року.

У зазначеному кримінальному провадженні судом було встановлено, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи малолітній вік потерпілої та її психічну уразливість, вчинив щодо неї дії сексуального характеру, спрямовані на задоволення власної статевої пристрасті. Такі дії полягали у примусовому фізичному контакті, зокрема обіймах, поцілунках, а також спробах оголення тіла потерпілої та утриманні її у приміщенні всупереч її волі.

Обґрунтовуючи висновок про винуватість особи, суд виходив із сукупності доказів, які у своїй єдності підтвердили обставини вчинення кримінального правопорушення поза розумним сумнівом. Вирішальне значення було надано показанням малолітньої потерпілої, отриманим у спеціальному процесуальному порядку, які відзначалися послідовністю, внутрішньою узгодженістю та відповідністю іншим доказам. Показання свідків, хоча й не були безпосередніми очевидцями події, підтвердили психоемоційний стан потерпілої одразу після

вчинення протиправних дій, а також поведінку обвинуваченого, що має доказове значення у контексті оцінки об'єктивної сторони правопорушення.

Крім того, суд обґрунтовано відхилив доводи сторони захисту щодо відсутності умислу на вчинення розпусних дій, оскільки аналіз фактичної поведінки обвинуваченого (наполегливість у нав'язуванні фізичного контакту, ігнорування опору потерпілої, спроби оголення її тіла) свідчив про цілеспрямований характер його дій та їх сексуальну спрямованість. Водночас перебування особи у стані алкогольного сп'яніння не було визнано обставиною, що виключає кримінальну відповідальність, а навпаки – розглядалося як така, що не звільняє від усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння.

Важливим елементом правової оцінки стало встановлення факту малолітнього віку потерпілої та усвідомлення цього обвинуваченим. Суд дійшов висновку, що з огляду на зовнішні ознаки, поведінку потерпілої та обставини її перебування, обвинувачений об'єктивно міг і повинен був усвідомлювати її вік, що виключає можливість помилки у сприйнятті та підтверджує наявність суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Таким чином, суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 156 КК України як розпусні дії щодо малолітньої особи. Наведений приклад демонструє, що визначальними критеріями відмежування розпусних дій від інших кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості є спрямованість дій на сексуальне задоволення, використання уразливого стану потерпілої та подолання її волі, навіть за відсутності ознак фізичного проникнення.

Отже, аналізований вирок підтверджує, що судова практика орієнтується на комплексну оцінку як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак діяння, що забезпечує правильну кримінально-правову кваліфікацію та відповідає сучасним підходам до захисту статевої недоторканості малолітніх осіб [205, без пагінації].

Наступною за кількістю є сексуальне насильство (ст. 153 КК України) – 317 випадків, що становить близько 13 %. За 2025 рік було винесено 55 обвинувальних вироків. Показовим прикладом судової практики щодо

кваліфікації насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло, є вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24 квітня 2025 року.

У зазначеному кримінальному провадженні судом було встановлено, що обвинувачений, перебуваючи під час виконання службових функцій з перевезення пасажирів, діючи з прямим умислом та керуючись мотивом задоволення статевої пристрасті, вчинив щодо неповнолітньої особи дії сексуального характеру без її добровільної згоди. Такі дії полягали у примусових поцілунках, доторканні до інтимних частин тіла потерпілої як поверх одягу, так і під ним, а також у використанні фізичної переваги та обмеженні свободи пересування потерпілої шляхом блокування дверей транспортного засобу.

Обґрунтовуючи висновок про винуватість, суд виходив із сукупності доказів, які підтвердили відсутність добровільної згоди потерпілої на вчинення щодо неї дій сексуального характеру. При цьому вирішальне значення було надано показанням потерпілої, які узгоджувалися з іншими доказами у справі, зокрема показаннями свідків та письмовими матеріалами.

Суд критично оцінив позицію обвинуваченого, який заперечував насильницький характер своїх дій, посиляючись на нібито взаємність поведінки потерпілої та її ініціативу. Водночас суд дійшов обґрунтованого висновку, що зовнішні прояви поведінки потерпілої не можуть розцінюватися як надання добровільної згоди на вчинення дій сексуального характеру, особливо з урахуванням її віку, психологічного стану та обставин, у яких вона перебувала.

Особливу увагу суд приділив питанню добровільності згоди, підкресливши, що така згода повинна бути чіткою, усвідомленою та вираженою без будь-якого примусу. Натомість у даному випадку дії обвинуваченого супроводжувалися використанням фізичної переваги, психологічного тиску та створенням обстановки, що обмежувала можливість потерпілої вільно залишити місце події.

Таким чином, суд кваліфікував дії за ч. 3 ст. 153 КК України як дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням у тіло, вчинені без добровільної згоди щодо неповнолітньої особи. Приклад ілюструє, що основним

критерієм відмежування ст. 153 від ст. 152 КК України є відсутність проникнення, тоді як питання добровільної згоди встановлюється з урахуванням усієї сукупності фактичних обставин.

Значущим елементом кримінально-правової характеристики насильницьких дій сексуального характеру є практика призначення покарання, що наочно відображено у вирокі Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24 квітня 2025 року.

Суд, визнавши ОСОБА_3 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 153 КК України, призначив йому покарання у виді 5 років позбавлення волі. Визначаючи вид і розмір покарання, суд виходив із підвищеного ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, зокрема з урахуванням того, що кримінальне правопорушення було вчинене щодо неповнолітньої особи, без її добровільної згоди та із використанням обстановки, яка обмежувала можливість вільного волевиявлення потерпілої.

Водночас суд застосував положення ч. 7 ст. 72 КК України щодо зарахування строку попереднього обмеження свободи, а саме перебування під цілодобовим домашнім арештом, у строк відбування покарання. Зокрема, період домашнього арешту було зараховано з розрахунку три дні такого обмеження за один день позбавлення волі, що відповідає вимогам чинного кримінального законодавства та відображає принцип справедливості у визначенні остаточного строку покарання.

Окремо слід відзначити, що суд визначив початок строку відбування покарання з моменту затримання особи з метою виконання вироку, що узгоджується з усталеною судовою практикою та положеннями кримінально-виконавчого законодавства.

Таким чином, аналізований вирок демонструє комплексний підхід до призначення покарання за насильницькі дії сексуального характеру, що включає не лише визначення його виду та розміру, але й правильне застосування механізмів зарахування строків попереднього обмеження свободи. Це свідчить

про орієнтацію судової практики на забезпечення балансу між принципами невідворотності покарання, його індивідуалізації та справедливості.

Отже, наведений приклад є показовим для дослідження особливостей призначення покарання за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 153 КК України, та може бути використаний для обґрунтування підходів до вдосконалення кримінально-правової політики у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості особи [206].

Дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України), складають 248 випадків, або близько 10 %, що також підтверджує високий рівень кримінальних посягань на неповнолітніх. За 2025 рік було винесено 77 обвинувальних вироків. Показовим прикладом судової практики щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із вчиненням дій сексуального характеру щодо осіб, які не досягли віку статевої свободи, є вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 14 січня 2025 року.

Судом установлено, що обвинувачений, діючи з прямим умислом та керуючись сексуальним мотивом, вступив у статевий зв'язок із неповнолітньою особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинивши дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним, анальним та оральним проникненням. При цьому такі дії були вчинені за формальною згодою потерпілої.

Водночас ключовим для кримінально-правової оцінки стало те, що потерпіла через свій вік, а також з огляду на встановлені психічні особливості розвитку (інтелектуальний дефект), не могла повною мірою усвідомлювати характер та значення вчинюваних щодо неї дій, а також їх можливі наслідки. Це обумовило висновок суду про юридичну нікчемність такої «згоди» у контексті кримінального права.

Обґрунтовуючи кваліфікацію за ч. 1 ст. 155 КК України, суд виходив із того, що визначальним критерієм є сам факт вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла встановленого законом віку статевої свободи, незалежно від її волевиявлення. Таким чином, на відміну від складів кримінальних

правопорушень, передбачених ст. 152 та 153 КК України, у яких ключове значення має відсутність добровільної згоди, у даному випадку правове значення має саме об'єктивний критерій віку потерпілої особи.

Суд також критично оцінив позицію обвинуваченого, який заперечував факт вчинення інкримінованих дій та посилався на стан алкогольного сп'яніння і відсутність пам'яті про події. Такі доводи були обґрунтовано відхилені, оскільки вони не узгоджувалися з іншими доказами у справі та не спростовували встановлених обставин.

Таким чином, під час кваліфікації за ст. 155 КК України визначальними є вік потерпілої особи, повноліття суб'єкта, характер дій сексуального характеру та усвідомлення винним віку потерпілої особи. Наявність фактичного волевиявлення особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, не виключає відповідальності повнолітнього суб'єкта за наявності інших ознак складу.

Завершальним етапом кримінально-правової оцінки досліджуваного діяння є призначення покарання та визначення правових наслідків засудження, що наочно відображено у вирокі Роздільнянського районного суду Одеської області від 14 січня 2025 року.

Суд, визнавши ОСОБА_7 винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 155 КК України, призначив йому покарання у виді 4 років позбавлення волі. Обираючи вид і розмір покарання, суд виходив із загальних засад його призначення, враховуючи ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характер і спосіб його вчинення, дані про особу винного, а також обставини, що мають значення для індивідуалізації покарання.

Особливу увагу заслуговує застосування судом запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту до набрання вирокom законної сили. Такий підхід свідчить про дотримання балансу між необхідністю забезпечення належної процесуальної поведінки засудженого та принципом мінімального обмеження прав і свобод особи, що відповідає сучасним стандартам кримінального процесу.

Важливим елементом правових наслідків є рішення суду щодо включення відомостей про засудженого до Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини

проти статевої свободи та статевої недоторканості. Такий захід має превентивний характер і спрямований на запобігання повторному вчиненню подібних кримінальних правопорушень, а також забезпечення належного контролю за поведінкою осіб, які вчинили злочини зазначеної категорії.

Крім того, суд вирішив питання про відшкодування процесуальних витрат, поклавши на засудженого обов'язок компенсувати витрати, пов'язані з проведенням судово-психологічної експертизи. Це узгоджується з принципом відшкодування витрат, понесених державою у зв'язку із здійсненням кримінального провадження.

Таким чином, аналізований вирок демонструє комплексний підхід суду до призначення покарання та визначення додаткових правових наслідків засудження за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх осіб. Він підтверджує, що сучасна судова практика орієнтується не лише на каральну функцію покарання, але й на його превентивну та соціально-захисну складову, що має важливе значення у контексті забезпечення безпеки дітей та суспільства в цілому [69, С. 9].

Найменшу частку серед проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом у 2019–2025 роках, становлять діяння, передбачені ст. 154 КК України, – 10 проваджень, або 0,4 %. Невелике абсолютне значення потребує обережного тлумачення і не може саме по собі підтверджувати ні відсутність відповідних діянь, ні неефективність норми.

Показовим прикладом судової практики щодо кваліфікації примушування до здійснення акту сексуального характеру є вирок Єланецького районного суду Миколаївської області від 27 січня 2025 року.

У даному кримінальному провадженні судом встановлено, що обвинувачений, діючи з прямим умислом та керуючись мотивом задоволення сексуальних потреб, вчинив дії, спрямовані на примушування неповнолітньої особи до вступу у сексуальні відносини без її добровільної згоди. З цією метою він попередньо здійснив приховану відеофіксацію оголеного тіла потерпілої, після чого використав отримані матеріали як засіб психологічного тиску,

висловлюючи погрози їх розповсюдження серед знайомих та близьких потерпілої.

Обґрунтовуючи кваліфікацію за ч. 3 ст. 154 КК України, суд виходив із того, що примушування до вчинення дій сексуального характеру може здійснюватися не лише шляхом фізичного насильства, але й через психічний вплив, зокрема шляхом шантажу та погроз розголошення відомостей, що ганьблять особу. У даному випадку саме використання компрометуючих матеріалів стало ключовим інструментом впливу на волевиявлення потерпілої, що свідчить про відсутність її добровільної згоди у кримінально-правовому розумінні.

Особливістю даного кримінального правопорушення є використання сучасних інформаційних технологій як засобу вчинення кримінального правопорушення, що значно підвищує ступінь суспільної небезпечності діяння та вимагає належної кримінально-правової оцінки. Таким чином, судова практика демонструє адаптацію кримінального законодавства до нових форм сексуального насильства, пов'язаних із цифровим середовищем.

Важливим процесуальним аспектом даного провадження стало укладення угоди про примирення між потерпілою та обвинуваченим, яку суд визнав такою, що відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства. Суд дійшов висновку про добровільність укладення угоди, відсутність порушення прав сторін, а також відповідність узгодженого покарання ступеню тяжкості вчиненого діяння.

У результаті суд призначив обвинуваченому покарання у вигляді 1 року позбавлення волі із застосуванням ст. 75 КК України, звільнивши його від відбування покарання з випробуванням та встановивши іспитовий строк. Одночасно на засудженого було покладено обов'язки, передбачені ст. 76 КК України, що спрямовані на контроль за його поведінкою та запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень.

Таким чином, аналізований вирок демонструє особливості кваліфікації примушування до сексуального акту в умовах використання цифрових технологій, а також відображає тенденцію до застосування альтернативних форм

кримінально-правового реагування, зокрема угод про примирення, у справах цієї категорії.

Отже, наведений приклад має важливе значення для дослідження сучасних форм сексуального насильства та підтверджує необхідність подальшого вдосконалення кримінально-правових механізмів протидії таким діянням [207, без пагінації].

Частка проваджень за ст. 156-1 КК України становить 20 випадків, або 0,8 % від загальної кількості проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом у 2019–2025 роках. З огляду на відносну новизну норми, невеликі абсолютні значення та складність фіксації цифрової комунікації ці дані потребують подальшого накопичення і не дають підстав для однозначного причинного пояснення.

Показовим прикладом судової практики щодо кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості малолітніх осіб із використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій є вирок Шептицького міського суду Львівської області від 27 жовтня 2025 року.

Судом встановлено, що обвинувачений, діючи з прямим умислом та керуючись мотивом задоволення статевої пристрасті, упродовж певного періоду здійснював комунікацію з малолітньою особою через мобільні застосунки, систематично надсилав їй матеріали сексуального характеру та текстові повідомлення, спрямовані на спонукування до дій сексуального змісту, а також вчиняв дії, спрямовані на організацію особистої зустрічі.

Крім того, обвинувачений неодноразово розповсюджував продукцію порнографічного характеру через різні інформаційні платформи, що свідчить про системність протиправної поведінки та її поєднання із злочинами у сфері обігу забороненого контенту.

Суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 3 ст. 156-1, ч. 1 та ч. 3 ст. 301 КК України, виходячи з наявності ознак пропозиції зустрічі малолітній особі з метою вчинення щодо неї дій сексуального характеру, а також зберігання і розповсюдження порнографічних матеріалів, у тому числі повторно.

Таким чином, наведений вирок демонструє сучасну тенденцію розширення форм вчинення сексуальних кримінальних правопорушень, зокрема за рахунок використання цифрового середовища, що обумовлює необхідність адекватної кримінально-правової реакції та вдосконалення механізмів захисту малолітніх осіб [209, без пагінації].

Аналіз річної динаміки кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, охоплює весь період 2019–2025 років: 100 проваджень у 2019 році, 183 – у 2020 році, 241 – у 2021 році, 125 – у 2022 році, 654 – у 2023 році, 573 – у 2024 році та 649 – у 2025 році. Об'єднання показників в одному часовому ряді дає змогу уникнути фрагментарного зіставлення окремих років і відображає істотні коливання процесуального руху проваджень.

Найнижчий показник зафіксовано у 2019 році, поступове зростання – у 2020–2021 роках, а різке зменшення – у 2022 році. У 2023–2025 роках кількість направлених до суду проваджень суттєво збільшилася. Водночас наведені дані характеризують саме кількість обвинувальних актів у відповідному році та не дають змоги без аналізу первинних матеріалів установити причини коливань, оскільки на показник можуть впливати тривалість розслідування, момент реєстрації, зміна правової кваліфікації, об'єднання проваджень та інші процесуальні рішення.

Упродовж 2019–2025 років у структурі направлених до суду проваджень переважали зґвалтування та кримінальні правопорушення щодо дітей. Однак структура обвинувальних актів не є тотожною структурі всіх облікованих або латентних кримінальних правопорушень, тому її результати мають використовуватися разом із даними про реєстрацію, повідомлення про підозру, судові рішення та матеріалами віктимологічних досліджень.

Отже, уніфікований часовий ряд за 2019–2025 роки підтверджує необхідність системного кримінально-правового й організаційного реагування на посягання проти статевої свободи та статевої недоторканості. Причинне пояснення виявленої динаміки потребує ширшої емпіричної бази, ніж кількісна статистика направлених до суду проваджень.

Таблиця № 2

Стаття КК України	Назва кримінального правопорушення	Кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом	Частка, %
ст. 152 КК України	Зґвалтування	1360	53,9 %
ст. 153 КК України	Сексуальне насильство	317	12,6 %
ст. 154 КК України	Примушування до вступу в статевий зв'язок	10	0,4 %
ст. 155 КК України	Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	248	9,8 %
ст. 156 КК України	Розбещення неповнолітніх	570	22,6 %
ст. 156-1 КК України	Домагання дитини для сексуальних цілей	20	0,8 %
Усього		2525	100 %

Джерело: узагальнено автором за первинними статистичними даними, наведеними в Додатку Г. Одиниця обліку – кримінальне провадження, направлене до суду з обвинувальним актом.

У структурі кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом у 2019–2025 роках, найбільшу частку становлять провадження за ст. 152 КК України – 53,9 %. Показник характеризує структуру саме направлених до суду проваджень і не повинен ототожнюватися зі структурою всієї зареєстрованої або фактичної злочинності.

Другою за питомою вагою категорією є провадження за ст. 156 КК України – 22,6 %. Значна частка правопорушень щодо дітей обґрунтовує необхідність розвитку раннього виявлення, потерпілоорієнтованих процедур та безпечного інформаційного середовища, але не дозволяє лише на підставі цієї таблиці визначати причини поширення таких діянь.

Провадження за ст. 153 КК України становлять 12,6 %, за ст. 155 КК України – 9,8 %. Зазначені категорії відрізняються за об'єктивними ознаками й критеріями кваліфікації, тому їх статистичне зіставлення не повинно підміняти юридичне відмежування дій без проникнення і діянь, відповідальність за які обумовлена віком потерпілої особи.

Найменшу частку становлять провадження за ст. 154 КК України – 0,4 % та ст. 156-1 КК України – 0,8 %. Невеликі абсолютні показники можуть бути пов'язані з різними чинниками, однак без аналізу первинних матеріалів не можуть розглядатися як доказ латентності, складності доказування або неефективності відповідних норм.

Наведена структура свідчить про значну частку тяжких посягань і діянь щодо дітей серед проваджень, які дійшли до суду. Для повної кримінологічної оцінки необхідно додатково зіставляти її зі структурою облікованих кримінальних правопорушень, повідомлень про підозру, судових рішень та результатами віктимологічних досліджень.

Умови воєнного стану можуть впливати на доступ потерпілих до правоохоронних органів, можливість фіксації доказів, переміщення населення та організацію роботи органів кримінальної юстиції. Водночас наявні статистичні дані не дозволяють ізолювати вплив кожного з цих чинників або прямо пов'язати з ними конкретне зростання чи зниження показників.

Таким чином, відсоткова структура обґрунтовує необхідність комплексного поєднання кримінально-правових, кримінологічних, соціальних і превентивних заходів, але її висновки мають бути обмежені предметом статистичного обліку – провадженнями, направленими до суду з обвинувальним актом.

За 2019–2025 роки нижче наведено кількість кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом, за окремими видами кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Таблиця № 3

Кримінальні провадження, направлені до суду з обвинувальним актом, за видами кримінальних правопорушень	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Усього
ст. 152 КК України – Зґвалтування	50	102	144	64	338	328	334	1360
ст. 153 КК України – Сексуальне насильство	11	27	25	14	74	93	73	317

ст. 154 КК України – Примушування до вступу в статевий зв'язок	0	1	0	0	2	5	2	10
ст. 155 КК України – Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку	11	19	23	18	64	49	64	248
ст. 156 КК України – Розбещення неповнолітніх	28	34	49	28	169	93	169	570
ст. 156-1 КК України – Домагання дитини для сексуальних цілей	0	0	0	1	7	5	7	20
Усього	100	183	241	125	654	573	649	2525

Джерело: узагальнено автором за первинними статистичними даними, наведеними в Додатку

Г. Підсумки й відсотки перевірено арифметично.

Діаграма № 1

Таким чином, історію виникнення та розвитку українського та зарубіжного кримінального законодавства про відповідальність за зґвалтування в залежності

від його ролі у захисті прав жінок та чоловіків на статеву недоторканість і статеву свободу можна поділити на такі періоди:

– період Стародавнього світу та Середньовіччя, що охарактеризувався тим, що норми про кримінальну відповідальність за зґвалтування враховували соціальне становище та належна поведінка жертви при призначенні покарання винному та не враховували статеву свободу як об’єкт кримінально-правової охорони;

– період кінця XVII – початку XX ст., що ознаменувався появою в російському та зарубіжному кримінальному законодавстві норм, що визнають та захищають права жінок на статеву свободу та сексуальне гідність, а також враховують певний стан та поведінку потерпілих за юридичної оцінки дії гвалтівника як злочинного;

– період новітнього часу, що охарактеризувався прийняттям Організацією Об’єднаних Націй міжнародних угод, що закріпили основні принципи відповідальності за скоєння кримінального правопорушення проти статевої недоторканості та статевої свободи особистості, а також захисту жінок від злочинних зазіхань цього виду, що реалізуються в кримінальних законодавствах країн-учасниць цих угод.

За результатами аналізу сформульовано такі пропозиції щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства:

- 1) віднести діяння, передбачені частинами 1 і 2 ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв’язок», до злочинів, а не кримінальних проступків, посиливши кримінальну відповідальність за відповідні посягання;

- 2) викласти ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв’язок» в авторській редакції, повний текст якої наведено у Додатку Е;

- 3) змінити назву розділу IV Особливої частини КК України з «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» на «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканості»;

- 4) диференціювати кримінальну відповідальність за ст. 153 КК України з урахуванням характеру, інтенсивності та наслідків дій сексуального характеру без проникнення, оскільки різні форми такого посягання істотно відрізняються за ступенем суспільної небезпечності.

3.2 Кваліфікація незакінчених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Проблематика кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої неповнолітніх в Україні є надзвичайно актуальною з огляду на потребу захисту найуразливішої категорії осіб – дітей та підлітків. Одним із ключових аспектів є аналіз стадій злочинної діяльності, який включає приготування до кримінального правопорушення, замах на злочин та випадки добровільного або вимушеного відмови від його доведення до кінця. У законодавстві України приготування до кримінального правопорушення регламентується статтею 14 Кримінального кодексу України, відповідно до якої кримінальна відповідальність настає лише за приготування до тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень. У контексті кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої неповнолітніх це означає, що до складу приготування можуть входити дії, спрямовані на вчинення зґвалтування (ст. 152 КК України), насильницьких дій сексуального характеру (ст. 153 КК України) та розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), тоді як дії, пов'язані з добровільними формами статевих відносин з особами віком від 14 до 16 років, не підлягають кримінальній відповідальності на стадії приготування [70, С. 129–137].

Аналіз судової практики свідчить, що приготування до кримінального правопорушення проявляється у різних формах, включаючи планування місця та часу кримінального правопорушення, підготовку засобів для вчинення насильства та створення умов для контакту з потенційною жертвою. Наприклад, особа, яка придбає засоби примусу або заманювання неповнолітнього з метою

подальшого зґвалтування, формально вчиняє приготування, однак оцінка його суспільної небезпечності потребує врахування віддаленості дій від фактичного здійснення кримінального правопорушення. У цьому контексті важливо брати до уваги положення статті 14, частини другої, КК України про малозначність деяких діянь, що можуть не становити суспільної небезпеки [71, С. 127–135].

Наступною стадією є замах на злочин, що визначається статтею 15 КК України. Замах на злочин характеризується початком безпосереднього виконання дій, спрямованих на вчинення кримінального правопорушення, коли сам злочин не був доведений до кінця з причин, не залежних від волі особи. У випадках кримінального правопорушення проти статевої свободи та неповнолітніх замах часто проявляється у застосуванні фізичного або психологічного насильства для подолання опору потерпілої особи, проте статевий акт не доводиться до кінця через випадкові обставини, такі як поява сторонніх осіб, опір потерпілої або фізіологічні причини на боці винного чи жертви. Українські суди, аналізуючи матеріали кримінальних проваджень, визнають замах на зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру, якщо доведено умисел на злочин і початок його виконання, навіть якщо він не завершений через зовнішні чинники. Наприклад, у випадку, коли особа застосувала насильство до неповнолітньої, щоб примусити її до статевого акту, але зазнала втручання сторонніх осіб і не змогла завершити злочин, її дії кваліфікуються як замах на зґвалтування [72, С. 230–232].

Особливу увагу слід приділити аналізу добровільного відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Стаття 31 КК України встановлює, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо добровільно припинила вчинення кримінального правопорушення до його завершення, не внаслідок обставин, що виникли незалежно від її волі. Добровільна відмова характеризується свідомим і остаточним рішенням особи не доводити злочин до кінця, при цьому мотиви відмови значення не мають. Судова практика в Україні підтверджує, що добровільна відмова можлива як на стадії приготування, так і на стадії замаху. Так, особа, яка почала статевий

контакт з неповнолітньою і добровільно припинила його перед завершенням акту, може бути звільнена від відповідальності за зґвалтування, проте дії, які вже були вчинені, можуть кваліфікуватися за статтею 156 КК України – розбещення неповнолітніх [73, С. 96–99].

Водночас законодавство та практика чітко відмежовують добровільну відмову від вимушеної. Вимушена відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця настає у випадках, коли особа перервала злочин через об'єктивні обставини, такі як ефективний опір потерпілої, втручання сторонніх осіб або фізіологічні причини. У таких ситуаціях дії особи кваліфікуються як приготування або замах на злочин відповідно до конкретної стадії здійснення діяння [74, С. 144].

Особливу увагу слід приділити аналізу замаху на насильницькі дії сексуального характеру та зґвалтування, оскільки саме на цій стадії злочин набуває реальної суспільної небезпеки. Замах характеризується наявністю прямого умислу на вчинення кримінального правопорушення та початком реалізації його об'єктивної сторони. Наприклад, якщо особа застосовує фізичне насильство, погрози або психологічний тиск на неповнолітню з метою примусити її до статевого акту, але злочин не завершений через випадкові обставини, такі дії кваліфікуються як замах на злочин за статтями 152 та 153 КК України. При цьому винний створює безпосередню загрозу статевої свободі та статевої недоторканості потерпілої, що є визначальним критерієм суспільної небезпеки діяння [75, С. 13–14].

Аналізуючи судову практику, можна навести такі приклади. У справі щодо неповнолітньої дівчини, що стала потерпілою, винний заманив її до покинутого приміщення, застосовував фізичне насильство та погрожував насильством, однак був перерваний сторонніми особами. Суд визнав дії винного як замах на зґвалтування, оскільки був встановлений прямий умисел та початок реалізації злочинного наміру, а об'єктивна сторона кримінального правопорушення не була доведена до кінця з незалежних від нього причин [76, С. 13].

Не менш важливим є питання кваліфікації розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) на стадії приготування або замаху. Дії винного, спрямовані на виклик сексуального інтересу або стимуляції неповнолітнього до статевих відносин, навіть якщо не доведені до завершення, можуть підпадати під цю статтю. Так, якщо дорослий демонструє порнографічні матеріали неповнолітньому або використовує сексуальні ласки з метою розбещення, це вже вважається суспільно небезпечним діянням, і при доведенні наміру судом може кваліфікуватися як замах на розбещення неповнолітніх [77, С. 191–194].

Слід також зазначити, що законодавство України враховує особливості замах на кримінальні правопорушення, пов'язані з неповнолітніми, у разі помилок щодо об'єкта або віку потерпілої особи. Так, якщо винний припускав, що особа досягла 16 років, а насправді вона є молодшою, його дії слід розглядати як замах на злочин із відповідним кваліфікуючим критерієм. Судова практика підтверджує, що такі помилки не знімають кримінальної відповідальності за замах, оскільки суспільна небезпека діяння зберігається [78, С. 223–236].

Важливою є також проблематика відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Українське кримінальне законодавство визнає добровільний відмова, яка звільняє винного від відповідальності за тяжчий злочин, але не виключає відповідальності за фактично вчинені дії. Наприклад, якщо особа почала статевий контакт з неповнолітнім, здійснила дії, що підпадають під розбещення (ст. 156 КК України), але добровільно відмовилася від завершення статевого акту, вона підлягає відповідальності лише за розбещення. У випадку, коли відмова була вимушеною – через опір потерпілого або втручання сторонніх осіб – відповідальність настає за замах на зґвалтування чи насильницькі дії сексуального характеру (ст. 152, 153 КК України) [79, С. 4–17].

Важливим аспектом є визначення добровільного відмови від кримінального правопорушення у ситуаціях, коли винний змінює потенційного потерпілого або характер статевого посягання. Науковці та судова практика сходяться на тому, що при оцінці таких дій слід виходити з особистості конкретної потерпілої та

фактичного завдання шкоди її статевій свободі. Якщо винний вирішує не завершувати акт насильства щодо однієї особи і водночас реалізує аналогічний злочин стосовно іншої особи, то відмова від першого кримінального правопорушення може розглядатися як добровільна лише за умови, що шкода не була нанесена. В іншому випадку дії підпадають під кваліфікацію за сумою кримінального правопорушення [80, С. 140].

Таким чином, аналіз приготування та замаху на кримінальні правопорушення проти статевої свободи та неповнолітніх демонструє, що кримінальна відповідальність в Україні ґрунтується на поєднанні об'єктивних та суб'єктивних критеріїв, зокрема: прямого умислу, початку реалізації об'єктивної сторони кримінального правопорушення, створення реальної загрози статевій свободі потерпілого, а також добровільного або вимушеного характеру відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Судова практика підтверджує, що правильна кваліфікація на цих стадіях є критичною для ефективного захисту неповнолітніх і запобігання помилкам у судових рішеннях [81, С. 16–33].

Особливу увагу слід приділити аналізу замаху на насильницькі дії сексуального характеру та зґвалтування, оскільки саме на цій стадії злочин набуває реальної суспільної небезпеки. Замах характеризується наявністю прямого умислу на вчинення кримінального правопорушення та початком реалізації його об'єктивної сторони. Наприклад, якщо особа застосовує фізичне насильство, погрози або психологічний тиск на неповнолітню з метою примусити її до статевого акту, але злочин не завершений через випадкові обставини, такі дії кваліфікуються як замах на злочин за статтями 152 та 153 КК України. При цьому винний створює безпосередню загрозу статевій свободі та статевій недоторканості потерпілої, що є визначальним критерієм суспільної небезпеки діяння [82, С. 33–36].

Аналізуючи судову практику, можна навести такі приклади. У справі щодо неповнолітньої дівчини, що стала потерпілою, винний заманив її до покинутого приміщення, застосував фізичне насильство та погрожував насильством, однак

був перерваний сторонніми особами. Суд визнав дії винного як замах на зґвалтування, оскільки був встановлений прямий умисел та початок реалізації злочинного наміру, а об'єктивна сторона кримінального правопорушення не була доведена до кінця з незалежних від нього причин [76, С. 13].

Не менш важливим є питання кваліфікації розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) на стадії приготування або замаху. Дії винного, спрямовані на виклик сексуального інтересу або стимуляції неповнолітнього до статевих відносин, навіть якщо не доведені до завершення, можуть підпадати під цю статтю. Так, якщо дорослий демонструє порнографічні матеріали неповнолітньому або використовує сексуальні ласки з метою розбещення, це вже вважається суспільно небезпечним діянням, і при доведенні наміру судом може кваліфікуватися як замах на розбещення неповнолітніх [77, С. 191–194].

Слід також зазначити, що законодавство України враховує особливості замах на кримінальні правопорушення, пов'язані з неповнолітніми, у разі помилок щодо об'єкта або віку потерпілої особи. Так, якщо винний припускав, що особа досягла 16 років, а насправді вона є молодшою, його дії слід розглядати як замах на злочин із відповідним кваліфікуючим критерієм. Судова практика підтверджує, що такі помилки не знімають кримінальної відповідальності за замах, оскільки суспільна небезпека діяння зберігається [78, С. 223–236].

Важливою є також проблематика відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Українське кримінальне законодавство визнає добровільний відмова, яка звільняє винного від відповідальності за тяжкий злочин, але не виключає відповідальності за фактично вчинені дії. Наприклад, якщо особа почала статевий контакт з неповнолітнім, здійснила дії, що підпадають під розбещення (ст. 156 КК України), але добровільно відмовилася від завершення статевого акту, вона підлягає відповідальності лише за розбещення. У випадку, коли відмова була вимушеною – через опір потерпілого або втручання сторонніх осіб – відповідальність настає за замах на зґвалтування чи насильницькі дії сексуального характеру (ст. 152, 153 КК України) [79].

Важливим аспектом є визначення добровільного відмови від кримінального правопорушення у ситуаціях, коли винний змінює потенційного потерпілого або характер статевого посягання. Науковці та судова практика сходяться на тому, що при оцінці таких дій слід виходити з особистості конкретної потерпілої та фактичного завдання шкоди її статевій свободі. Якщо винний вирішує не завершувати акт насильства щодо однієї особи і водночас реалізує аналогічний злочин стосовно іншої особи, то відмова від першого кримінального правопорушення може розглядатися як добровільна лише за умови, що шкода не була нанесена. В іншому випадку дії підпадають під кваліфікацію за сумою кримінального правопорушення [80, С. 140].

Таким чином, аналіз приготування та замаху на кримінальні правопорушення проти статевої свободи та неповнолітніх демонструє, що кримінальна відповідальність в Україні ґрунтується на поєднанні об'єктивних та суб'єктивних критеріїв, зокрема: прямого умислу, початку реалізації об'єктивної сторони кримінального правопорушення, створення реальної загрози статевій свободі потерпілого, а також добровільного або вимушеного характеру відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця. Судова практика підтверджує, що правильна кваліфікація на цих стадіях є критичною для ефективного захисту неповнолітніх і запобігання помилкам у судових рішеннях.

Важливою складовою правової оцінки є визначення моменту початку приготування до кримінального правопорушення проти статевої свободи та неповнолітніх. В українському кримінальному праві приготування передбачене ст. 14 КК України і охоплює дії, які прямо спрямовані на підготовку до кримінального правопорушення, але сам злочин ще не розпочався. Це можуть бути, зокрема, придбання чи виготовлення матеріалів порнографічного характеру з метою розбещення неповнолітніх, спроби організувати зустріч із малолітньою особою з метою насильницького статевого акту або використання психологічного впливу для підготовки до вчинення зґвалтування. Навіть якщо злочин не реалізований, такі дії створюють потенційну суспільну небезпеку та підлягають кримінальній відповідальності.

Наступною стадією є замах на злочин, що регулюється ст. 15 КК України. Замах характеризується тим, що суб'єкт вже почав безпосереднє здійснення злочинного умислу, проте завершення кримінального правопорушення з якихось причин стало неможливим. При цьому замах може відбуватися як фізичними, так і психологічними засобами. Так, випадки, коли винний застосовує фізичне насильство для подолання опору неповнолітньої, але статевий акт не відбувається через зовнішні обставини, є замахом на зґвалтування за ст. 152 КК України.

Показовим прикладом незакінченого кримінального правопорушення у сфері посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи є вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 11 липня 2025 року.

Судом встановлено, що обвинувачений, діючи з прямим умислом та з мотивів задоволення статевої пристрасті, вчинив дії, безпосередньо спрямовані на вчинення зґвалтування неповнолітньої особи, а саме застосував фізичне насильство, повалив потерпілу на землю, утримував її та намагався здійснити оральне проникнення із використанням власних геніталій без її добровільної згоди. Водночас злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі обвинуваченого, а саме внаслідок втручання третьої особи, яка припинила протиправні дії.

Суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 152 КК України як незакінчений замах на зґвалтування, виходячи з того, що особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, однак злочинний результат не настав через обставини, що не залежали від її волі.

Наведений приклад свідчить про те, що для кваліфікації діяння як замаху на зґвалтування визначальним є встановлення спрямованості умислу на вчинення сексуального акту без добровільної згоди потерпілої, а також фактичне вчинення дій, безпосередньо спрямованих на досягнення цього результату, незалежно від того, чи було його досягнуто [83].

У судовій практиці мають місце випадки, коли особа, діючи з прямим умислом на вчинення зґвалтування малолітньої, не доводить злочин до кінця з причин, що не залежать від її волі.

Так, встановлено, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, усвідомлюючи малолітній вік потерпілої, застосовуючи фізичне насильство, намагався реалізувати свій злочинний умисел, спрямований на вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним проникненням. З цією метою він обмежував рухи потерпілої, намагався зняти з неї одяг, торкався її статевих органів, здійснював дії, спрямовані на подолання її опору.

Однак злочин не було доведено до кінця у зв'язку з активним фізичним опором потерпілої та втручанням сторонньої особи, яка припинила протиправні дії обвинуваченого.

За таких обставин суд дійшов висновку, що дії винного слід кваліфікувати як незакінчений замах на зґвалтування малолітньої особи, тобто за ч. 3 ст. 15, ч. 4 ст. 152 КК України, оскільки:

- особа діяла з прямим умислом на вчинення закінченого кримінального правопорушення;
- вчинила дії, безпосередньо спрямовані на його реалізацію;

злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі [84].

У кримінальному провадженні встановлено, що особа, діючи з прямим умислом на вчинення зґвалтування малолітньої, вчинила активні дії, спрямовані на реалізацію об'єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема застосовувала фізичне насильство, намагалася зняти одяг потерпілої та здійснити проникнення. Проте злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі, а саме у зв'язку з активним опором потерпілої та втручанням сторонньої особи.

Особа, маючи прямий умисел на вчинення зґвалтування малолітньої, розпочала виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення (застосування фізичного насильства, спроба роздягання, дії сексуального характеру), однак не довела злочин до кінця з причин, що не залежали від її волі

(втручання третьої особи). У таких випадках дії підлягають кваліфікації як: незакінчений замах на злочин (ч. 3 ст. 15 КК України) у поєднанні з відповідною нормою Особливої частини КК України.

Таким чином, при кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень визначальним є встановлення:

- факту початку виконання об'єктивної сторони;
- спрямованості умислу на конкретний закінчений склад;
- причин недоведення кримінального правопорушення до кінця, які не залежали від волі винного.

Саме сукупність цих ознак зумовлює застосування ч. 3 ст. 15 КК України у поєднанні з відповідною статтею Особливої частини.

Відповідно до загальновизнаного правила кваліфікації незакінченого кримінального правопорушення, дії винної особи підлягають правовій оцінці за сукупністю:

1. відповідної норми Загальної частини КК України (ст. 15 КК України – замах),
2. норми Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчений злочин.

При цьому вирішальне значення мають:

- факт безпосереднього початку виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення,
- наявність прямого умислу на вчинення закінченого складу, а також недоведення кримінального правопорушення до кінця з причин, що не залежали від волі винного.

Показовим у цьому контексті є кримінальне провадження, у якому суд досліджував дії особи, спрямовані на вчинення зґвалтування неповнолітньої.

Як встановлено судом, обвинувачений, після попереднього спілкування з потерпілою, отримавши від неї відмову від вступу у статеві відносини, сформував прямий умисел на вчинення зґвалтування. Реалізуючи цей умисел, він:

- застосував фізичне насильство до потерпілої;
- утримував її проти волі;
- намагався зняти з неї одяг;
- використовував предмети (презерватив) як підготовку до статевого акту;
- обмежував можливість потерпілої кликати на допомогу, зокрема закриваючи їй рот та застосовуючи фізичний вплив.

Таким чином, обвинувачений безпосередньо приступив до виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України.

Водночас злочин не було доведено до кінця, оскільки потерпіла активно чинила опір, а також у подію втрутилася стороння особа, яка припинила протиправні дії. Отже, незавершення кримінального правопорушення було зумовлено обставинами, що не залежали від волі винного.

За таких умов суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за: ч. 3 ст. 15, ч. 3 ст. 152 КК України – як незакінчений замах на зґвалтування неповнолітньої особи

Наведений приклад підтверджує, що при кваліфікації незакінченого замаху на насильницько-статеві кримінальні правопорушення визначальним є не настання наслідків у вигляді статевого акту, а:

- характер фактично вчинених дій, які свідчать про початок реалізації злочинного наміру;
- спрямованість умисел [85].

Аналогічно, якщо насильницькі дії спрямовані на примушення до сексуальних дій, але неповнолітній уникає контакту, діяння оцінюються як замах на насильницькі дії сексуального характеру (ст. 153 КК України) [86, С. 85].

Серед прикладів судової практики України можна навести справу № 703/3456/18, де винний застосував фізичне насильство проти неповнолітньої, намагаючись змусити її до статевого акту, проте від дій його відволікло стороннє втручання. Суд визнав дії особи замахом на зґвалтування, оскільки умисел був

наявний, а безпосередні дії спрямовані на вчинення кримінального правопорушення (Верховний Суд України, 2019 р.).

При цьому особливу увагу приділяють помилкам щодо об'єкта кримінального правопорушення. Якщо винний помилково вважає, що потерпіла неповнолітня, а насправді вона досягла 16 років, відповідальність зберігається, адже об'єктивна суспільна небезпека його дій не зменшується. У таких випадках дії кваліфікуються як замах на злочин із відповідними обтяжуючими чи пом'якшуючими обставинами, залежно від конкретного сценарію [79].

Розбещення неповнолітніх, передбачене ст. 156 КК України, потребує особливої уваги, оскільки воно може поєднуватися із замахом на тяжчий злочин. Наприклад, дорослий, здійснюючи дії сексуального характеру для пробудження сексуального інтересу неповнолітнього, а потім добровільно відмовляється від статевого акту, відповідальність настає лише за розбещення (ст. 156 КК України). Якщо ж відмова була вимушеною – через втручання сторонніх або фізичну неможливість довести злочин до кінця – діяння кваліфікуються як замах на тяжчий злочин (ст. 152 КК України) [87, С. 63].

Складності виникають і при оцінці добровільного відмова від кримінального правопорушення. Українська практика визначає два основні критерії: добровільність та остаточність. Добровільність означає, що особа свідомо вирішила не завершувати злочин, усвідомлюючи можливість довести його до кінця, а остаточність – повне припинення злочинних дій. Так, у справі № 761/11234/19 суд визнав добровільну відмову, оскільки винний не мав зовнішніх перешкод, а лише усвідомлював ризик бути викритим (Верховний Суд України, 2020 р.) [88, С. 24–28].

Важливим аспектом є зміна суб'єктом об'єкта кримінального правопорушення на стадії замаху. Якщо винний відмовляється від контакту з однією неповнолітньою, а обирає іншу особу для аналогічних дій, частина авторів вважає, що це не звільняє від відповідальності за початковий намір, оскільки порушується статеві свобода конкретної жертви. Інші, навпаки, визнають добровільний характер відмови щодо первісного потерпілого. У цьому

випадку ключовим є оцінка особистості та захищеності потерпілого [89, без пагінації].

Особливу увагу привертають ситуації, коли відмова від завершення кримінального правопорушення обумовлена суб'єктивними помилками винного. Наприклад, якщо шум або інші подразники здаються йому загрозою розкриття, але об'єктивно не заважають доведенню кримінального правопорушення до кінця, така відмова вважається вимушеною і не усуває кримінальної відповідальності [78, С. 223–236].

Правова оцінка кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх вимагає комплексного аналізу стадій злочинної діяльності та їх кримінально-правових наслідків. Відповідно до ст. 14 КК України, приготування до кримінального правопорушення є самостійною стадією, що охоплює дії, спрямовані на підготовку до вчинення кримінального правопорушення, але ще не реалізовані безпосередні дії, що становлять його склад. Приклади приготування включають придбання або виготовлення порнографічних матеріалів з метою розбещення неповнолітніх, організацію зустрічі з малолітньою особою з метою насильницького статевого акту, а також психологічний вплив на потенційну жертву. Навіть якщо злочин не доведено до кінця, такі дії створюють потенційну суспільну небезпеку та підлягають кримінальній відповідальності, оскільки порушують охоронювані державою суспільні інтереси у сфері захисту неповнолітніх [90].

Наступною стадією є замах на злочин, передбачений ст. 15 КК України, коли суб'єкт уже починає безпосередньо здійснювати злочинний умисел, але завершення кримінального правопорушення стає неможливим через обставини, які не залежать від його волі. Замах характеризується активними діями суб'єкта, спрямованими на реалізацію умислу, і може відбуватися як фізично, так і психологічно. Так, застосування насильства для подолання опору неповнолітньої особи, що не дозволяє завершити статевий акт, визнається замахом на зґвалтування за ст. 152 КК України. Аналогічно, примус до

сексуальних дій без досягнення статевого акту розглядається як замах на насильницькі дії сексуального характеру (ст. 153 КК України).

Важливим аспектом є оцінка об'єкта кримінального правопорушення. Якщо винний помилково вважає, що потерпіла неповнолітня, а насправді вона досягла 16 років, відповідальність зберігається, адже суспільна небезпека дій не зменшується. Такі дії кваліфікуються як замах на злочин із відповідними кваліфікуючими ознаками, залежно від сценарію вчинення [91, С. 191–193].

Розбещення неповнолітніх, передбачене ст. 156 КК України, набуває особливого значення у разі добровільного відмова від більш тяжкого кримінального правопорушення. Якщо дорослий здійснює дії сексуального характеру з метою пробудження сексуального інтересу неповнолітнього, а потім добровільно відмовляється від статевого акту, відповідальність настає лише за розбещення. У випадку вимушеної відмови – через втручання сторонніх або фізичну неможливість завершити злочин – дії кваліфікуються як замах на тяжкий злочин (ст. 152 КК України) [89].

Добровільна відмова від кримінального правопорушення характеризується двома ознаками: добровільністю та остаточністю. Добровільність передбачає усвідомлене рішення суб'єкта не доводити злочин до кінця, а остаточність – повне припинення злочинних дій. Судова практика України (справа № 761/11234/19, 2020 р.) підтверджує, що відсутність зовнішніх перешкод при усвідомленні можливості завершення кримінального правопорушення свідчить про добровільний характер відмови [78, С. 223–236].

Особливу увагу привертають випадки, коли винний змінює об'єкт кримінального правопорушення. Якщо відмова від контакту з однією неповнолітньою особою супроводжується наміром діяти щодо іншої, частина авторів стверджує, що це не усуває відповідальності за початковий умисел, оскільки порушується статевая свобода конкретної жертви. Інші визнають добровільний характер відмови щодо первісного потерпілого, зосереджуючи увагу на особистості жертви та захищеності її прав.

Суб'єктивні помилки винного також впливають на оцінку добровільності відмови. Якщо шум або інші подразники здаються йому загрозою розкриття, але об'єктивно не перешкоджають доведенню кримінального правопорушення до кінця, відмова вважається вимушеною і не звільняє від кримінальної відповідальності [92, С. 186–188].

В окремих випадках добровільний відмова може мати місце при зміні характеру злочинного посягання. Наприклад, якщо дорослий, маючи намір вчинити зґвалтування, застосовує попередні дії сексуального характеру для пробудження сексуального інтересу у неповнолітнього, а потім відмовляється від статевого акту, відповідальність настає лише за розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України). Якщо відмова була вимушеною – через втручання сторонніх осіб або фізичні обставини, що унеможлиблюють завершення кримінального правопорушення – відповідальність настає за замах на тяжкий злочин (ст. 152 КК України).

Крім того, законодавство враховує специфіку відмови після початку застосування насильства. Якщо під час підготовчих чи безпосередніх дій винний застосовував фізичне насильство або погрожував потерпілому, а потім добровільно відмовився від завершення кримінального правопорушення, дії підлягають кваліфікації за ст. 152 КК України або ст. 153 КК України залежно від характеру дій, а також за статтями 121–125 КК України у разі заподіяння шкоди здоров'ю [93, С. 92–101]

Таким чином, українське кримінальне право та практика Верховного Суду демонструють чітку диференціацію між приготуванням, замахом, добровільною та вимушеною відмовою від кримінального правопорушення, помилками щодо об'єкта та засобів злочинних дій. Системне уявлення про ці стадії дозволяє забезпечити адекватну кримінально-правову оцінку дій винного, захищає статеву свободу та недоторканість неповнолітніх, а також запобігає неправильній кваліфікації кримінального правопорушення у судах.

У сучасному кримінальному праві України питання кваліфікації дій, пов'язаних із посяганнями на статеву свободу та непорушність особи, а також

визначення меж між приготуванням, замахом та добровільним чи вимушеним відмовам від вчинення кримінального правопорушення, є надзвичайно актуальними. Принцип законності передбачає суворе дотримання норм закону, однак практика свідчить про необхідність глибшого аналізу для забезпечення справедливості кримінальної відповідальності та захисту прав неповнолітніх. Підготовчі дії, спрямовані на вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи або недоторканості неповнолітніх, визначаються як дії, що створюють реальну загрозу суспільним відносинам, регламентованим Кримінальним кодексом України, зокрема статтями 14, 15, 152–156. Відповідно до ст. 14 КК України, готування до тяжкого та особливо тяжкого кримінального правопорушення передбачає вчинення дій, які свідчать про намір вчинити злочин, але сам злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від волі особи. Така стадія злочинної діяльності вимагає кваліфікації з урахуванням особливостей наміру та суспільної небезпечності. Згідно з практикою та дослідженнями, готування до кримінального правопорушення проти статевої свободи неповнолітніх може виявлятися в різноманітних формах, зокрема у підготовці засобів або створенні умов для подальшого посягання. Наприклад, придбання предметів чи засобів, які планується використати для насильницьких дій, або наближення до потенційної жертви з метою встановлення контакту та довіри. Важливо враховувати, що при оцінці приготування має значення не лише формальне придбання засобів, але й віддаленість від реалізації злочинного задуму, що визначає ступінь суспільної небезпечності дій. Так, купівля наручників із наміром використати їх для здійснення насильницького статевого акту вимагає подальшого встановлення факту готовності особи довести задумане до кінця та оцінки загрози для неповнолітньої особи [50, С. 116–117].

При вивченні судової практики виявлено, що типові прояви готування включають прихід до місця можливого кримінального правопорушення, спостереження за потенційною жертвою, встановлення контакту та намагання створити сприятливі умови для вчинення кримінального правопорушення. Судова практика, зокрема матеріали справ про серійних злочинців,

демонструють, що навіть на стадії приготування поведінка злочинця може свідчити про високу суспільну небезпечність. Наприклад, систематичне спостереження за дітьми, заманювання їх до приватних приміщень або залучення до спільних дій з метою подальшого сексуального посягання кваліфікується як готування до кримінального правопорушення проти статевої недоторканості неповнолітніх. У таких випадках відповідальність настає на підставі ст. 14 КК України, якщо злочин є тяжким або особливо тяжким відповідно до ст. 152–156 КК України [94, С. 224–229].

На стадії замах на злочин, відповідно до ст. 15 КК України, особа починає безпосереднє виконання дій, спрямованих на здійснення кримінального правопорушення, але не доводить його до кінця через обставини, що не залежали від її волі. Замах відрізняється від приготування тим, що створюється реальна, а не потенційна загроза об'єкту кримінального правопорушення. Типовими прикладами замах є застосування фізичного або психічного насильства для подолання опору потерпілої особи, але при цьому сам акт статевого насильства не здійснюється через втручання третіх осіб, фізичні обставини або інші непередбачені перешкоди. Судова практика свідчить, що замах на зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру може бути визнане навіть за неповного завершення акту, якщо встановлено наявність прямого умислу та здійснення дій, спрямованих на досягнення злочинної мети.

Особливу увагу привертає аналіз добровільного та вимушеного відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця. Добровільна відмова передбачає усвідомлене рішення особи не завершувати злочинні дії, усвідомлюючи можливість їх доведення до кінця. Ст. 31 КК України встановлює, що у разі добровільного відмова від завершення кримінального правопорушення особа звільняється від кримінальної відповідальності за планований тяжкий або особливо тяжкий злочин, проте може відповідати за фактично вчинені дії, якщо вони містять ознаки менш тяжкого кримінального правопорушення. Судова практика демонструє, що добровільний відмова може мати місце у випадках, коли злочинець змінює об'єкт посягання або характер дій, зберігаючи внутрішнє

прагнення до злочинної мети щодо іншої особи. Водночас відмова внаслідок зовнішніх обставин, що перешкоджають завершенню кримінального правопорушення, вважається вимушеною і не звільняє від відповідальності за замах [95, С. 4–15].

У випадках, коли йдеться про дії відносно неповнолітніх, добровільна відмова від тяжчого кримінального правопорушення, наприклад зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру, не звільняє особу від відповідальності за розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України), якщо фактично здійснені дії спрямовані на викликання статевого збудження або пробудження інтересу до сексуальних відносин у неповнолітнього. Практика свідчить, що у разі добровільної відмови від більш тяжкого кримінального правопорушення, кваліфікація переходить на менш тяжкий злочин, зокрема розбещення неповнолітніх, тоді як у випадку вимушеної відмови відповідальність настає за замах на тяжчий злочин, задуманий винним [94, С. 224–229].

Проблематика помилок у кваліфікації кримінального правопорушення на стадіях приготування та замах залишається актуальною у судовій практиці. Так, судові рішення демонструють неоднозначність визначення меж між остаточним відмовам та вимушеним припиненням злочинних дій. Водночас науковий аналіз підкреслює, що для забезпечення справедливості та ефективного захисту неповнолітніх необхідно керуватися не лише формальною стороною вчинених дій, але й їх реальною суспільною небезпечністю та об'єктивною загрозою для жертви. Принцип рівності тяжкості кримінального правопорушення вимагає уніфікації санкцій за аналогічні за небезпечністю дії, незалежно від того, чи йдеться про насильницьке статеве посягання чи добровільні форми сексуальних дій щодо неповнолітніх [96].

Таким чином, системне дослідження приготування, замах та добровільного і вимушеного відмова у сфері кримінального правопорушення проти статевої свободи і недоторканості особи в Україні демонструє необхідність чіткого законодавчого регулювання, узгодження судової практики та формування

єдиних підходів до кваліфікації дій на різних стадіях злочинного процесу. Це забезпечує баланс між дотриманням принципу законності, захистом неповнолітніх та справедливістю кримінальної відповідальності.

У кримінально-правовій доктрині та судовій практиці особливу увагу приділяють питанням стадій розвитку злочинної діяльності при вчиненні сексуальних кримінальних правопорушень, зокрема при кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх. Визначення моменту, коли особа переходить від наміру до фактичного вчинення кримінального правопорушення, має принципове значення для належної кваліфікації та визначення кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 14 Кримінального кодексу України, готування до кримінального правопорушення передбачає умисні дії особи, спрямовані на підготовку до вчинення кримінально караного діяння, якщо вони не призвели до початку безпосереднього вчинення кримінального правопорушення. Судова практика та правозастосування свідчать, що при сексуальних кримінальних правопорушеннях приготування може проявлятися у вчиненні дій, які забезпечують можливість реалізації наміру, наприклад у придбанні засобів для примусу або вивчення маршруту потенційної жертви. При цьому ступінь суспільної небезпечності таких дій залежить від конкретних обставин, включно з вразливістю неповнолітньої особи, доступністю злочинця та можливістю контролю за ним з боку інших осіб.

Готування до кримінального правопорушення визначається за правилами ст. 14 КК України й передбачає створення умов для вчинення конкретного кримінального правопорушення за наявності прямого умислу. Самі по собі встановлення контакту, придбання предметів або перебування поблизу потенційної потерпілої особи не є достатніми для кваліфікації як готування без доказів спрямованості дій на конкретний склад кримінального правопорушення. Положення ч. 2 ст. 14 КК України стосується ненастання відповідальності за готування до кримінального проступку або злочину, за який передбачено

позбавлення волі на строк до двох років чи інше, більш м'яке покарання, а не малозначності діяння [97].

Замах на кримінальне правопорушення відповідно до ст. 15 КК України має місце, коли особа з прямим умислом безпосередньо розпочала виконання об'єктивної сторони, але не довела кримінальне правопорушення до кінця з причин, що не залежали від її волі. Відмежування замаху від готування здійснюється за моментом початку безпосереднього виконання конкретного складу, а не лише за небезпечністю наміру або близькістю особи до потерпілої.

Добровільна відмова регулюється статтями 17 і 31 КК України залежно від одноособового вчинення або співучасті. Вона має місце, коли особа остаточно припиняє готування або замах, усвідомлюючи можливість доведення кримінального правопорушення до кінця. Якщо припинення зумовлене опором потерпілої особи, втручанням інших осіб, фізичною неможливістю чи іншими обставинами, що перешкодили завершенню діяння, йдеться не про добровільну відмову, а про незакінчене кримінальне правопорушення. Відповідальність за фактично вчинене інше кримінальне правопорушення зберігається.

У провадженнях щодо посягань на статеву недоторканість дітей необхідно окремо оцінювати кожний фактично вчинений епізод. Припинення дій, спрямованих на вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення, не усуває відповідальності за вже завершені розпусні, порнографічні чи інші самостійні діяння, якщо вони містять усі ознаки окремого складу. Висновок про замах, добровільну відмову або сукупність норм має ґрунтуватися на встановленому умислі, моменті початку безпосереднього виконання та повноті охоплення фактичних дій відповідними нормами [98].

Дослідження матеріалів кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, дозволяє виокремити низку суттєвих особливостей кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, які мають як теоретичне, так і практичне значення.

Передусім слід відзначити, що кваліфікація діянь цієї категорії характеризується підвищеною складністю, зумовленою латентним характером таких правопорушень. Аналіз матеріалів провадження свідчить, що протиправні дії мали тривалий та систематичний характер, що відповідає кримінологічним закономірностям вчинення сексуальних кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх, які нерідко залишаються прихованими через психологічну залежність потерпілої особи від правопорушника, страх, сором або відсутність належної соціальної підтримки.

Важливою особливістю кваліфікації є необхідність чіткого відмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, від суміжних складів, зокрема зґвалтування (ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ст. 153 КК України). Вирішальне значення у цьому контексті має встановлення характеру поведінки винної особи, наявності чи відсутності примусу, а також віку потерпілої особи. У досліджуваному випадку кваліфікація була здійснена саме за ознакою добровільних дій сексуального характеру щодо особи, яка не досягла встановленого законом віку, що свідчить про належну оцінку об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення.

Доказування обставин і кримінально-правова кваліфікація мають бути чітко розмежовані. Показання потерпілої особи, висновки експертів, цифрові дані та інші джерела доказів формують фактичну основу провадження, тоді як кваліфікаційне рішення полягає в юридичній оцінці встановлених обставин. Під час проведення процесуальних дій щодо дитини необхідно забезпечувати участь відповідних спеціалістів, уникати повторної травматизації та враховувати вікові й психологічні особливості потерпілої особи.

Ще однією характерною рисою є значення соціального контексту вчинення правопорушення. Аналіз матеріалів провадження свідчить, що протиправні дії відбувалися у межах близького соціального середовища, що відповідає загальній кримінологічній тенденції, відповідно до якої більшість кримінальних

правопорушень проти статевої недоторканості неповнолітніх вчиняються особами, які перебувають у довірчих або родинних відносинах із потерпілими.

Процесуальні рішення – внесення відомостей до ЄРДР, визначення підслідності, планування розслідування та формування предмета доказування – залежать від первинної кваліфікації, але не є її складовими. У міру встановлення нових обставин правова оцінка може уточнюватися, що не повинно ототожнюватися з довільною зміною кваліфікації.

У судовій практиці показовим є кримінальне провадження, у якому особа вчинила декілька самостійних кримінальних правопорушень, що потребували окремої кримінально-правової оцінки.

Таким чином, особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості полягають у необхідності комплексного врахування юридичних, кримінологічних та соціально-психологічних факторів, що обумовлює підвищені вимоги до професійної підготовки суб'єктів кримінального провадження та потребу у вдосконаленні методичних підходів до розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії.

Кримінально-правова оцінка готування, замаху та добровільної відмови у справах про сексуальні посягання щодо дітей потребує точного встановлення спрямованості умислу, моменту початку безпосереднього виконання, причин припинення дій та наявності завершених самостійних складів. Такий алгоритм забезпечує законність і запобігає як необґрунтованому посиленню, так і безпідставному пом'якшенню кримінальної відповідальності.

3.3. Групові насильницько-статеві дії сексуального характеру та співучасть у їх вчиненні

Співучасть у кримінальному правопорушенні належить до числа найбільш складних і дискусійних інститутів кримінального права України, що зумовлено як багатогранністю форм спільної злочинної діяльності, так і необхідністю

індивідуалізації кримінальної відповідальності кожного учасника. Аналіз судової практики у справах про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи свідчить, що значна кількість труднощів і помилок при їх кваліфікації пов'язана саме з неправильною оцінкою ролі співучасників, характеру їх умислу та меж кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим питання співучасті у групових зґвалтуваннях, а також у вчиненні інших кримінальних правопорушень сексуального характеру неодноразово ставали предметом роз'яснень Верховного Суду України та Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду, зокрема у контексті однакового застосування норм Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України [99].

Обсяг цього дослідження не дозволяє охопити весь спектр проблем, які виникають у правозастосовній практиці під час кваліфікації групових форм кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Тому доцільно зосередитися на найбільш складних і дискусійних аспектах, пов'язаних насамперед із суб'єктивними ознаками співучасті, що мають вирішальне значення для правильної кримінально-правової оцінки дій кожного з учасників спільного кримінального правопорушення [100].

Відповідно до положень статей 26–30 КК України співучастю у кримінальному правопорушенні визнається умисна спільна участь кількох суб'єктів у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Таким чином, ключовою ознакою суб'єктивної сторони співучасті є наявність умислу, що охоплює усвідомлення спільності злочинної діяльності та бажання або свідоме допущення настання суспільно небезпечних наслідків. У науці кримінального права тривалий час дискутується питання про можливість співучасті як із прямим, так і з непрямым умислом. Частина науковців виходить з того, що співучасть можлива виключно за наявності прямого умислу, оскільки спільність дій і погодженість поведінки співучасників передбачають активне бажання сприяти вчиненню кримінального правопорушення. Інші автори допускають можливість співучасті з непрямым умислом, зокрема щодо пособників, які,

надаючи допомогу виконавцеві, усвідомлюють характер злочинних дій і свідомо допускають їх вчинення [101].

У контексті кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи зазначена проблема набуває особливої актуальності. Як правило, співвиконавці таких правопорушень діють із прямим умислом, оскільки вони усвідомлюють насильницький характер посягання, спрямованість дій на порушення статевої свободи чи недоторканості потерпілої особи та бажають досягнення відповідного результату. Водночас умисел інших співучасників – організаторів, підбурювачів або пособників – може мати більш складну структуру й потребує ретельної оцінки з урахуванням конкретних обставин справи.

Визначаючи суб'єктивну сторону співучасті, недоцільно зводити її виключно до формального розмежування ролей співучасників. Умисел кожного з них має охоплювати, по-перше, усвідомлення факту спільного вчинення кримінального правопорушення та власної ролі у ньому, а по-друге, усвідомлення характеру дій виконавця та спрямованості злочинного посягання. Такий підхід відповідає загальним засадам кримінального права України та дозволяє забезпечити індивідуалізацію кримінальної відповідальності співучасників залежно від ступеня їх участі, форми вини та фактичного внеску у вчинення кримінального правопорушення [102, С. 82–98].

Зміст умислу співучасника охоплює усвідомлення суспільно небезпечного характеру власних дій або бездіяльності, спрямованих на організацію, підбурювання, пособництво чи безпосереднє виконання кримінального правопорушення, усвідомлення суспільної небезпечності дій або бездіяльності виконавця, бажання або свідоме допущення вчинення ним відповідного посягання, а також передбачення можливості або неминучості настання суспільно небезпечних наслідків і ставлення до них у формі бажання, свідомого допущення чи байдужості. Таким чином, зміст і форма умислу у співучасті зумовлюються як виконуваною роллю співучасника, так і особливостями

конкретного складу кримінального правопорушення, що вчиняється спільно [103, С. 139–142].

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачені статтями 152, 153, 154, 155, 156 КК України, у своїй переважній більшості мають формальний або формально-матеріальний склад. Це означає, що співучасть у таких посяганнях можлива виключно за наявності умисної форми вини, причому дії співвиконавців, як правило, характеризуються прямим умислом, оскільки вони усвідомлюють насильницький або примусовий характер статевого посягання та бажають його вчинення. Водночас психічне ставлення співучасників до окремих кваліфікуючих наслідків, які можуть настати в результаті дій виконавця, зокрема зараження потерпілої особи венеричним захворюванням або ВІЛ-інфекцією, може виражатися як у прямому, так і в непрямому умислі, а в окремих випадках – у необережній формі вини. У таких ситуаціях виконавець, який знав про наявність у нього відповідного захворювання, може нести кримінальну відповідальність за настання тяжчих наслідків, тоді як інші співучасники, які не усвідомлювали цієї обставини, підлягають відповідальності без урахування відповідної кваліфікуючої ознаки, що відповідає принципу особистої відповідальності [104].

Загальним правилом інституту співучасті, закріпленого у статтях 26–30 КК України, є необхідність усвідомлення кожним із співучасників того, що кримінальне правопорушення вчиняється не одноособово, а спільно з іншими особами. Разом із тим у науці кримінального права питання про обсяг і характер такої взаємної поінформованості залишається дискусійним. Одні науковці вважають, що взаємна обізнаність є обов'язковою виключно для співвиконавства, тоді як для підбурювання чи пособництва достатньо того, що відповідна особа усвідомлює злочинний характер дій виконавця та свідомо сприяє їх здійсненню, навіть якщо сам виконавець не знає про наявність підбурювача або пособника. Інші ж дослідники обґрунтовано зазначають, що співучасть передбачає наявність хоча б мінімального двостороннього

суб'єктивного зв'язку між учасниками спільного кримінального правопорушення, без якого неможливо говорити про узгодженість спільної діяльності [105].

У контексті кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи можливість існування одностороннього суб'єктивного зв'язку як підстави для визнання співучасті заслуговує на окрему увагу. Так, якщо одна особа, діючи з метою помсти чи іншого особистого мотиву, умисно формує в іншій особі рішучість вчинити насильницьке статеве посягання шляхом введення її в оману або цілеспрямованого психологічного впливу, а виконавець, не усвідомлюючи справжньої ролі підбурювача, вчиняє зґвалтування, така особа може визнаватися підбурювачем до відповідного кримінального правопорушення. У цьому випадку відсутність усвідомлення виконавцем ролі підбурювача не виключає наявності співучасті, оскільки останній діяв із прямим умислом на схиляння до вчинення зґвалтування [106, без пагінації].

Якщо ж спроба схиляння до вчинення зґвалтування не призвела до реалізації злочинного умислу виконавцем, дії підбурювача слід розцінювати як умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення і кваліфікувати за правилами готування до кримінального правопорушення відповідно до статті 14 КК України у поєднанні з нормами Особливої частини. Водночас у випадках, коли особа об'єктивно сприяє формуванню злочинного наміру виконавця, але не усвідомлює і не бажає такого результату, її дії не утворюють співучасті, оскільки відсутній суб'єктивний елемент умисного сприяння вчиненню кримінального правопорушення [107, С. 109–111].

Судова практика у справах про статеві кримінальні правопорушення також фіксує ситуації, за яких при поетапному або послідовному вчиненні насильницьких дій сексуального характеру кількома особами лише один із винних несе відповідальність за кримінальне правопорушення, вчинене групою осіб, тоді як інший відповідає за індивідуально вчинене посягання. Це має місце у випадках, коли один із виконавців не усвідомлює факту попереднього

насилюства, не сприймає присутність іншої особи як сприяння і не усвідомлює спільності злочинних дій. За таких обставин відсутня внутрішня суб'єктивна єдність дій, необхідна для визнання співучасті, що виключає застосування правил групового вчинення кримінального правопорушення щодо такого суб'єкта.

Окрему складність у межах суб'єктивної сторони співучасті становить питання меж інкримінування співучасникам юридично значущих обставин спільно вчиненого кримінального правопорушення. Об'єктивні кваліфікуючі ознаки, які відображають підвищений ступінь суспільної небезпечності діяння, можуть інкримінуватися лише тим співучасникам, умисел яких охоплював відповідні обставини. Зокрема, усвідомлення неповнолітнього віку потерпілої особи, вчинення кримінального правопорушення групою осіб, застосування погрози вбивством або заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, вчинення діяння з особливою жорстокістю чи спричинення тяжких наслідків є необхідним елементом умислу співучасника для інкримінування йому відповідних кваліфікуючих ознак. За відсутності такого усвідомлення кримінальна відповідальність співучасника має наставати без урахування цих обставин, що узгоджується з принципами справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності [108, С. 69–74].

Якщо пособник усвідомлює, що він сприяє вчиненню зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру щодо неповнолітньої особи, відповідна кваліфікуюча ознака може бути поставлена йому у вину лише за умови, що вона охоплювалася його умислом. Якщо ж така обставина, як неповнолітній вік потерпілої особи, не усвідомлювалася пособником, вона не може бути йому інкримінована. Наприклад, у разі коли пособник вважає, що надає житло для вчинення зґвалтування однією особою, тоді як фактично зґвалтування було вчинене групою осіб, його дії підлягають кваліфікації за частиною п'ятою статті 27 та частиною першою статті 152 КК України, без інкримінування ознаки групового вчинення кримінального правопорушення [109, без пагінації].

Обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, за попередньою змовою з іншою особою, у нічний час проник до житла потерпілої. Діючи узгоджено та переслідуючи спільну мету задоволення статевої пристрасті шляхом вчинення насильницьких дій сексуального характеру, співучасники реалізували єдиний злочинний умисел.

Зокрема, один із співучасників застосовував до потерпілої фізичне та психологічне насильство, повалив її на ліжко, завдав ударів, обмежив рухи та здійснив дії сексуального характеру, пов'язані з оральним проникненням без її добровільної згоди. Водночас обвинувачений виконував функцію пособника: утримував потерпілу за ноги, обмежуючи її можливість чинити опір, а також сприяв реалізації злочинного наміру іншого співучасника шляхом фізичної підтримки та створення умов для вчинення насильницьких дій.

Узгодженість дій співучасників проявлялася у розподілі ролей, взаємному сприянні та спрямованості їх поведінки на досягнення спільного злочинного результату. При цьому обвинувачений усвідомлював характер дій іншого співучасника, передбачав їх суспільно небезпечні наслідки та бажав їх настання. Таким чином, дії обвинуваченого обґрунтовано кваліфіковано як пособництво у вчиненні зґвалтування, вчиненого групою осіб [110, С. 149–159]

У наведеному кримінальному провадженні дії обвинуваченого обґрунтовано кваліфіковано за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 152 КК України як пособництво у вчиненні зґвалтування, вчиненого групою осіб. Така кримінально-правова оцінка зумовлена тим, що обвинувачений, діючи узгоджено з іншим співучасником, не здійснював безпосереднього виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, яка полягає у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло потерпілої особи, проте своїми діями сприяв її реалізації.

Зокрема, встановлено, що обвинувачений утримував потерпілу, обмежуючи її можливість чинити опір, тим самим створюючи умови для вчинення іншим співучасником насильницьких дій сексуального характеру. Вказані дії мають

допоміжний характер, оскільки не охоплюють об'єктивної сторони зґвалтування, а спрямовані на полегшення його вчинення іншою особою.

Вирішальним критерієм відмежування пособництва від співвиконавства у даному випадку є саме характер фактичної участі особи у вчиненні кримінального правопорушення. Незважаючи на активну поведінку обвинуваченого, його дії не утворюють самостійного виконання складу кримінального правопорушення, а тому підлягають кваліфікації як сприяння його вчиненню.

Водночас слід зауважити, що у кримінально-правовій доктрині та судовій практиці питання відмежування пособництва від співвиконавства у справах про насильницько-статеві кримінальні правопорушення має оціночний характер. У випадках, коли дії особи, пов'язані з подоланням опору потерпілої, становлять невід'ємний елемент механізму вчинення зґвалтування та безпосередньо забезпечують реалізацію об'єктивної сторони кримінального правопорушення, така особа може визнаватися співвиконавцем. Однак у досліджуваному випадку обсяг та зміст дій обвинуваченого обґрунтовано дозволили суду віднести його до пособників.

Таким чином, кваліфікація дій як пособництва у вчиненні зґвалтування визначається сукупністю таких ознак: відсутністю безпосереднього виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення, допоміжним характером поведінки та спрямованістю дій на сприяння реалізації злочинного умислу іншого співучасника

Показовим для розмежування форм співучасті у насильницько-статевих кримінальних правопорушеннях є кримінальне провадження, у якому суд надав оцінку діям особи, що не брала безпосередньої участі у виконанні об'єктивної сторони зґвалтування, однак істотно вплинула на його вчинення.

Як встановлено судом, обвинувачений, перебуваючи у компанії неповнолітніх осіб, під час спільного вживання алкогольних напоїв усвідомив, що неповнолітня потерпіла перебуває у безпорадному стані, зумовленому сильним алкогольним сп'янінням, внаслідок чого не здатна усвідомлювати свої

дії та чинити опір. Використовуючи зазначені обставини, він шляхом умовляння та переконання схилив іншого неповнолітнього до вчинення щодо потерпілої дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним та анальним проникненням без її добровільної згоди.

У подальшому неповнолітній, перебуваючи під впливом обвинуваченого, реалізував сформований злочинний умисел та вчинив щодо потерпілої зґвалтування, скориставшись її безпорадним станом. При цьому обвинувачений безпосередньої участі у вчиненні сексуального проникнення не брав, однак його дії стали визначальним чинником формування злочинної поведінки виконавця.

За таких обставин суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за: **ч. 4 ст. 27, ч. 3 ст. 152 КК України** – як підбурювання до зґвалтування неповнолітньої особи, а також **ч. 1 ст. 304 КК України** – як втягнення неповнолітнього у протиправну діяльність.

Наведений приклад свідчить, що вирішальним критерієм відмежування підбурювання від інших форм співучасті є характер впливу особи на механізм вчинення кримінального правопорушення. У випадку, коли особа не бере участі у фізичному виконанні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, але формує злочинний намір у виконавця шляхом психологічного впливу, її дії підлягають кваліфікації як підбурювання.

Водночас використання безпорадного стану потерпілої та залучення до вчинення кримінального правопорушення неповнолітнього обумовлюють підвищену суспільну небезпечність діяння та зумовлюють додаткову кримінально-правову оцінку за нормами, що передбачають відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Таким чином, у випадках, коли особа шляхом умовляння, переконання або іншого психологічного впливу формує у виконавця намір на вчинення насильницько-статевого кримінального правопорушення, але не бере участі у безпосередньому виконанні його об'єктивної сторони, її дії слід кваліфікувати як підбурювання. Додатково, якщо такий вплив спрямований на неповнолітнього,

вчинене охоплюється також складом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 304 КК України [111].

У такому ж ключі має вирішуватися питання кваліфікації дій співучасників у випадках, коли зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру, вчинені групою осіб, спричинили зараження потерпілої особи венеричним захворюванням або ВІЛ-інфекцією, але лише один з учасників мав відповідне захворювання, а інші про це не знали. За таких обставин кваліфікуюча ознака, пов'язана з настанням тяжких наслідків для здоров'я потерпілої особи, може бути інкримінована виключно тому співучаснику, психічне ставлення якого охоплювало усвідомлення наявності захворювання і можливості його передання. Інші співучасники несуть відповідальність за основний склад кримінального правопорушення без урахування відповідного кваліфікуючого наслідку, що відповідає принципу особистої винної відповідальності [112].

Значні труднощі у слідчо-судовій практиці виникають також при вирішенні питання про можливість інкримінування співучасникам ознак, які характеризують особу виконавця статевого кримінального правопорушення. Такі ознаки доцільно поділяти на дві групи.

До першої належать суто індивідуальні вікові ознаки суб'єкта, які є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності за ненасильницькі статеві кримінальні правопорушення. Відповідно до статей 155 та 156 КК України кримінальна відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, а також за розбещення неповнолітніх покладається виключно на особу, яка досягла вісімнадцятирічного віку. Для притягнення до кримінальної відповідальності співучасників таких кримінальних правопорушень недостатньо лише того, що відповідна вікова ознака була притаманна виконавцю і усвідомлювалася іншими учасниками. Якщо співучасник сам не досяг вісімнадцятирічного віку, кримінальна відповідальність за вказаними статтями для нього виключається, оскільки віковий критерій є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального

правопорушення і не може бути замінений усвідомленням цієї обставини [113, С. 475–477].

До другої групи належать суто індивідуальні характеристики підвищеної суспільної небезпечності виконавця, пов'язані з наявністю судимості за раніше вчинене кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітньої особи. Такі обставини передбачені, зокрема, у кваліфікованих складах кримінальних правопорушень, закріплених у частині п'ятій статті 152, частині п'ятій статті 153, частині третій статті 155 та частині п'ятій статті 156 КК України. У цих випадках дії співучасників мають кваліфікуватися за різними частинами відповідних статей Особливої частини КК України. Кваліфікуюча ознака, що характеризує виключно особу виконавця, не може інкримінуватися іншим співучасникам незалежно від того, усвідомлювали вони наявність судимості у виконавця чи ні. Судова практика свідчить про наявність помилок, коли зазначена ознака неправомірно ставиться у вину всім співучасникам, що суперечить засадам кримінального права України [114, С. 210–214].

Особливої наукової та практичної ваги набуває питання можливості співучасті у кримінальних правопорушеннях зі складною (подвійною) формою вини, зокрема у зґвалтуванні та насильницьких діях сексуального характеру, що спричинили з необережності тяжкі наслідки, передбачені частиною четвертою статті 152 та частиною четвертою статті 153 КК України. У кримінально-правовій доктрині переважає позиція, відповідно до якої співучасть у таких кримінальних правопорушеннях виключається, оскільки інститут співучасті за статтею 26 КК України передбачає наявність умисної форми вини щодо як діяння, так і його наслідків. Необережне спричинення тяжких наслідків виходить за межі спільного умислу і не може бути предметом співучасті [115, С. 117–122].

Необережні наслідки, що настали в результаті вчинення насильницького статевого посягання, можуть бути інкриміновані виключно виконавцю, дії якого перебувають у причинному зв'язку з такими наслідками. Інші співучасники можуть нести кримінальну відповідальність лише за ті діяння і наслідки, які

охоплювалися їх умислом. Судова практика, втім, інколи допускає помилки, безпідставно поширюючи наслідки, спричинені з необережності виконавця, на пособників або інших співучасників [116, С. 230–232].

Склади зґвалтування та насильницьких дій сексуального характеру зі складною формою вини є такими, в яких основний склад має формальну конструкцію і не передбачає обов'язкових наслідків, тоді як кваліфікований склад включає тяжкі наслідки, що настали з необережності. Умисел співучасників у таких випадках охоплює лише спільне вчинення дій, що утворюють об'єктивну сторону основного складу кримінального правопорушення, і не поширюється на кваліфікуючі наслідки. Відтак співучасть завершується на стадії спільного умисного вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру, а тяжкі наслідки залишаються за межами співучасті [117, С. 228–230].

Наведені положення мають принципове значення для забезпечення законності та справедливості кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості особи й потребують неухильного врахування у правозастосовній діяльності.

Інститут співучасті у кримінальному праві України належить до найбільш складних і дискусійних як у теоретичному, так і в практичному аспекті, що особливо яскраво проявляється під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Аналіз матеріалів судової практики свідчить, що значна кількість помилок при правовій оцінці діянь, передбачених статтями 152 та 153 Кримінального кодексу України, пов'язана саме з неправильним застосуванням положень статей 26–30 КК України щодо співучасті [118].

Чинне кримінальне законодавство України визначає співучасть як умисну спільну участь двох або більше суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення. Отже, вихідним є положення про те, що співучасть можлива виключно у кримінальних

правопорушеннях з умисною формою вини, а обов'язковою її ознакою є наявність спільного умислу співучасників на вчинення конкретного кримінального правопорушення.

При кваліфікації групових зґвалтувань або насильницьких дій сексуального характеру першочергового значення набуває встановлення змісту умислу кожного співучасника. Умисел співучасника повинен охоплювати усвідомлення спільності злочинної діяльності, власної ролі у вчиненні кримінального правопорушення, а також розуміння характеру дій безпосереднього виконавця. При цьому вид умислу не може автоматично визначатися лише роллю особи (виконавець, пособник тощо), а має встановлюватися з урахуванням фактичних обставин справи [119, С. 149–154].

У кримінальних правопорушеннях, передбачених статтями 152 і 153 КК України, співвиконавцями визнаються не лише особи, які безпосередньо вступали у статевий контакт з потерпілою особою, але й ті, хто шляхом застосування фізичного або психічного насильства, погроз, обмеження свободи пересування чи приведення у безпорадний стан сприяв вчиненню сексуального насильства іншими особами. Такі дії безпосередньо входять до об'єктивної сторони складу відповідного кримінального правопорушення та утворюють співвиконавство [120, С. 273–274].

Водночас відсутність спільності дій виключає співучасть, навіть якщо декілька осіб посягають на одну й ту саму потерпілу особу в одному місці та в один час. Якщо кожен із винних діє самостійно, не координуючи свої дії з іншими та не сприяючи їм у подоланні опору потерпілої, підстав для кваліфікації діяння як вчиненого групою осіб немає.

Особливої уваги потребує питання інкримінування співучасникам кваліфікуючих ознак, що мають індивідуальний характер. Так, ознака неповнолітнього або малолітнього віку потерпілої особи може бути поставлена у вину співучаснику лише за умови, якщо вона охоплювалася його умислом. Якщо ж пособник або інший співучасник не усвідомлював фактичного віку

потерпілої особи, відповідальність за відповідною частиною статей 152 або 153 КК України для нього виключається [121, С. 84–86].

Аналогічного підходу потребує оцінка такої кваліфікуючої ознаки, як повторність або вчинення кримінального правопорушення особою, раніше засудженою за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості. Ця обставина характеризує виключно особу конкретного винного і не може інкримінуватися іншим співучасникам незалежно від того, чи знали вони про наявність судимості.

У справах про сексуальне насильство нерідко виникають труднощі, пов'язані з оцінкою наслідків, що настали з необережності. В українському кримінальному праві такі наслідки не утворюють співучасті, оскільки необережність виключає спільний умисел. Якщо в результаті насильницьких дій настали тяжкі наслідки, кожен з учасників несе відповідальність лише в межах власного психічного ставлення до них. У таких випадках має місце не співучасть, а необережне спричинення шкоди, за яке кожна особа відповідає самостійно [122, С. 471–472].

Важливим є й розмежування співвиконавства та пособництва. Дії особи, яка не застосовувала насильства, не використовувала безпорадний стан потерпілої та не брала участі у подоланні її опору, а лише сприяла вчиненню кримінального правопорушення шляхом порад, надання приміщення, усунення перешкод чи іншого сприяння, підлягають кваліфікації як пособництво за частиною п'ятою статті 27 КК України у поєднанні з відповідною частиною статей 152 або 153 КК України [123, С. 451–457].

Отже, правильне застосування інституту співучасті у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості особи потребує ретельного аналізу як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак діяння кожного учасника. Формальний підхід до кваліфікації групових сексуальних посягань неминуче призводить до порушення принципу особистої відповідальності та суперечить засадам кримінального права України.

Водночас у правозастосовній практиці під час кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи трапляються помилки, пов'язані з неправильною оцінкою ролі окремих учасників події. Зокрема, мають місце випадки, коли особа, яка не виконувала дій, що утворюють об'єктивну сторону зґвалтування або сексуального насильства, безпідставно визнається винною у пособництві у вчиненні відповідного кримінального правопорушення.

Такі помилки зазвичай зумовлені формальним підходом до встановлення факту сприяння кримінального правопорушення без з'ясування його реального змісту та причинного зв'язку з посяганням. Сам по собі факт перебування особи поблизу місця вчинення кримінального правопорушення, відсутність активної протидії діям виконавця або навіть пасивна присутність не утворюють складу пособництва, якщо не буде доведено, що така поведінка була спрямована на умисне сприяння вчиненню сексуального насильства та об'єктивно полегшувала його реалізацію.

Не менш поширеними є й зворотні помилки, коли дії пособника необґрунтовано кваліфікуються як співвиконавство. Згідно з положеннями статей 26–30 Кримінального кодексу України, співвиконавцем визнається особа, яка безпосередньо бере участь у виконанні об'єктивної сторони кримінального правопорушення, тоді як пособник лише сприяє його вчиненню шляхом порад, вказівок, надання засобів, усунення перешкод або іншого сприяння.

У справах про зґвалтування та сексуальне насильство це розмежування має принципове значення. Якщо особа лише допомагала перенести потерпілу, яка перебувала у безпорадному стані, підтримувала предмети обстановки, забезпечувала спостереження за місцем події або відганяла сторонніх осіб, але не застосовувала насильства до потерпілої, не погрожувала їй та не брала участі у подоланні її опору, такі дії не утворюють співвиконавства. За наявності умислу на сприяння вони можуть кваліфікуватися як пособництво у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статтями 152 або 153 КК України, з посиланням на частину п'яту статті 27 КК України [124, С. 44–48].

Дискусійним у науці кримінального права залишається питання кваліфікації дій осіб, які сприяли вчиненню сексуального насильства шляхом використання безпорадного стану потерпілої особи, зокрема здійснювали її роздягання, змінювали положення тіла або переміщували до місця вчинення кримінального правопорушення. Вирішальним у таких випадках є встановлення того, чи становили відповідні дії безпосереднє виконання способу вчинення кримінального правопорушення, чи лише створювали умови для його вчинення іншою особою.

З урахуванням положень статей 152 і 153 КК України, а також загальних засад співучасті, дії особи, яка лише допомагала потерпілій перебувати у певному положенні тіла або переміщувала її до місця події, але не застосовувала фізичного чи психічного насильства з метою подолання опору потерпілої, слід розцінювати як пособництво. У таких діях відсутнє безпосереднє виконання об'єктивної сторони сексуального насильства.

Окремої уваги потребує оцінка дій осіб, які застосовують фізичне або психічне насильство до інших осіб з метою сприяння вчиненню сексуального посягання. Підхід до кваліфікації таких дій має бути диференційованим. Якщо насильство застосовується до близьких або значущих для потерпілої осіб і об'єктивно використовується як засіб психічного примусу самої потерпілої до вступу в сексуальні дії, такі дії утворюють співвиконавство у зґвалтуванні або сексуальному насильстві. У цьому випадку насильство щодо третіх осіб одночасно виступає способом подолання волі потерпілої і входить до об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення [125, С. 1–12].

Натомість застосування насильства до сторонніх осіб, які намагаються перешкодити вчиненню кримінального правопорушення або надати допомогу потерпілій, має іншу правову природу. Таке насильство не є способом сексуального примусу потерпілої, а лише створює умови для вчинення кримінального правопорушення шляхом усунення перешкод. У цих випадках дії винного слід кваліфікувати як пособництво у вчиненні кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи з

додатковою кваліфікацією за статтями КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я або громадського порядку.

Таким чином, співвиконавством у зґвалтуванні або сексуальному насильстві має визнаватися не будь-яке сприяння їх вчиненню, а лише таке, що безпосередньо спрямоване на подолання або запобігання опору потерпілої особи та входить до об'єктивної сторони відповідного складу кримінального правопорушення. Інші форми сприяння, які лише створюють умови для вчинення кримінального правопорушення, утворюють пособництво.

Особливі труднощі виникають у випадках, коли сексуальні дії щодо потерпілої вчиняються кількома особами почергово. Якщо між ними існувала попередня домовленість про вчинення сексуального насильства, такі дії слід кваліфікувати як вчинені групою осіб, незалежно від того, чи були всі учасники одночасно присутні під час кожного епізоду. У таких ситуаціях спільність дій виявляється в тому, що попередні насильницькі дії кожного з учасників об'єктивно полегшували реалізацію злочинного наміру іншими, що охоплювалося їхнім спільним умислом.

Водночас за відсутності такого елементу спільності – коли кожен з винних застосовував насильство лише щодо «свого» потерпілого і не впливав на волевиявлення інших осіб – підстав для визнання співучасті у вчиненні кримінального правопорушення не виникає.

У судовій практиці трапляються помилки у визначенні виду співучасті у кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, коли особа, яка не виконувала дій, що становлять об'єктивну сторону кримінального правопорушення, необґрунтовано визнається співвиконавцем зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру. Такі помилки найчастіше пов'язані з ототожненням пособництва із співвиконавством, зокрема у випадках, коли участь особи обмежується створенням умов для вчинення кримінального правопорушення.

Відповідно до положень Загальної частини Кримінального кодексу України співучастю у кримінальному правопорушенні визнається умисна спільна участь декількох суб'єктів у вчиненні умисного кримінального правопорушення. При цьому ключовим для відмежування співвиконавства від пособництва є питання про безпосереднє виконання хоча б частини об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

У контексті зґвалтування (ст. 152 КК України) та насильницьких дій сексуального характеру (ст. 153 КК України) безпосереднім виконанням об'єктивної сторони слід визнавати вчинення статевого акту або сексуальних дій із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування чи використання безпорадного стану потерпілої особи. Дії ж, що полягають у перенесенні потерпілої, утриманні її, зміні положення тіла, спостереженні за обстановкою або усуненні сторонніх осіб, самі по собі не утворюють об'єктивної сторони зазначених кримінальних правопорушень і за загальним правилом мають кваліфікуватися як пособництво [126, С. 250–251].

Особливої уваги потребують ситуації, коли сексуальне посягання вчиняється щодо потерпілої, яка перебуває у безпорадному стані. Якщо один із учасників лише допомагає доставити таку особу до місця вчинення кримінального правопорушення, роздягти її або змінити положення тіла, не здійснюючи при цьому сексуальних дій і не застосовуючи насильства до потерпілої з метою подолання її опору, у його діях відсутні ознаки співвиконавства. Така особа виконує допоміжну роль, сприяючи реалізації злочинного наміру іншого учасника, що свідчить про пособництво.

Разом із тим, застосування фізичного або психічного насильства до третіх осіб може мати різне кримінально-правове значення залежно від спрямованості такого насильства. Якщо воно застосовується до близьких потерпілої осіб з метою психологічного впливу на неї та примушування до вступу у статевий зв'язок, такі дії охоплюються об'єктивною стороною зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру та утворюють співвиконавство. Натомість насильство, спрямоване на усунення осіб, які перешкоджають

вчиненню сексуального посягання або намагаються надати допомогу потерпілій, не є елементом об'єктивної сторони цих кримінальних правопорушень і має кваліфікуватися як пособництво.

У випадках, коли потерпіла особа добровільно погоджується на статевий акт з одним із учасників групи, але не дає згоди на сексуальні дії з іншими, сам факт добровільного статевого зв'язку не утворює складу кримінального правопорушення. Кримінальна відповідальність такого учасника можлива лише за умови, що він здійснював організаційні дії, підбурював інших осіб до вчинення кримінального правопорушення, сприяв його вчиненню або застосовував фізичне чи психічне насильство до потерпілої з метою подолання її опору щодо дій інших осіб.

Правильна кваліфікація групових форм зґвалтування та насильницьких дій сексуального характеру вимагає встановлення відсутності згоди потерпілої на сексуальні дії з кожним із учасників. Лише за цієї умови можливе визнання кримінального правопорушення вчиненим групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або організованою групою відповідно до положень ст. 28 КК України, що обґрунтовує застосування кваліфікуючих ознак [127, С. 599–602].

Кваліфікація статевих кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих форм злочинної діяльності, зокрема злочинної організації або банди, має свої особливості, що зумовлюються поєднанням інституту співучасті з конструкціями множинності кримінальних правопорушень. Відповідно до положень Кримінального кодексу України, у разі вчинення учасником злочинної організації тяжкого або особливо тяжкого кримінального правопорушення його дії підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, з урахуванням як участі у злочинній організації, так і конкретного складу Особливої частини КК України із зазначенням кваліфікуючої ознаки вчинення кримінального правопорушення організованою групою [128, С. 228–232].

У практиці правозастосування трапляються випадки вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру членами банди. У таких

ситуаціях відповідальність настає за сукупністю кримінальних правопорушень: за створення або участь у банді як самостійний склад кримінального правопорушення та за відповідний злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачений статтями 152 або 153 КК України, з урахуванням ознаки вчинення діяння організованою групою. Такий підхід узгоджується з загальними засадами кримінально-правової кваліфікації та принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Аналізуючи групові форми вчинення статевих кримінальних правопорушень, слід звернути увагу на еволюцію підходів до визначення поняття «групове зґвалтування» у судовій практиці. У минулі періоди правозастосування допускалося відступлення від класичних ознак співучасті, коли зґвалтування визнавалося груповим незалежно від того, чи всі учасники були суб'єктами кримінальної відповідальності. Такий підхід обґрунтовувався необхідністю посиленої кримінально-правової охорони потерпілих та забезпечення справедливого покарання осіб, які використовували для вчинення кримінального правопорушення осіб, нездатних нести кримінальну відповідальність.

Разом із тим сучасна кримінально-правова доктрина та судова практика в Україні виходять із необхідності застосування загальних положень про співучасть. Зґвалтування та насильницькі дії сексуального характеру визнаються вчиненими групою осіб лише за умови, що у вчиненні кримінального правопорушення брали участь щонайменше два суб'єкти кримінального правопорушення, які спільно виконували об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення або її частину. Сам факт участі у події осіб, які не є суб'єктами кримінальної відповідальності через вік або неосудність, не може слугувати підставою для кваліфікації кримінального правопорушення як групового.

Водночас у доктрині кримінального права висловлюється позиція, згідно з якою з точки зору сприйняття потерпілої особи насильство, вчинене кількома особами, незалежно від їх кримінально-правового статусу, об'єктивно

сприймається як групове посягання. Однак чинне кримінальне законодавство України не містить підстав для закріплення такого підходу на нормативному рівні, оскільки він суперечить принципу особистої та винної відповідальності.

Обґрунтованим слід визнати підхід, за яким зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру визнаються вчиненими групою осіб у тих випадках, коли подолання опору потерпілої здійснюється спільними діями кількох суб'єктів кримінального правопорушення шляхом застосування фізичного або психічного насильства, незалежно від подальшої форми сексуального задоволення кожного з них. У таких ситуаціях дії учасників утворюють співвиконавство, навіть якщо сексуальні дії за своїм характером відрізняються і підпадають під ознаки різних складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 КК України.

Судова практика обґрунтовано виходить із того, що різниця між зґвалтуванням і насильницькими діями сексуального характеру у наведених випадках має техніко-юридичний характер і не впливає на оцінку спільності злочинної діяльності. Спільним для обох складів є спосіб їх учинення – застосування насильства або погрози його застосування, який і становить ту частину об'єктивної сторони, що реалізується учасниками кримінального правопорушення спільно. Саме ця обставина обґрунтовує кваліфікацію діянь як групового кримінального правопорушення з відповідним посиленням кримінальної відповідальності.

3.4. Кваліфікація статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності

Дослідження судової практики у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи свідчить про їх значну поширеність у поєднанні з іншими кримінальними правопорушеннями. У практиці правозастосування це породжує істотні труднощі, оскільки складна соціальна природа та механізм вчинення статевих

кримінальних правопорушень додатково ускладнюються необхідністю правильного застосування правил кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Відтак перед органами досудового розслідування та судами постає завдання не лише встановлення ознак відповідного посягання на статеву свободу чи недоторканність особи, а й коректного розмежування та поєднання кримінально-правових норм у разі вчинення кількох самостійних кримінальних правопорушень.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз наукових підходів та правових позицій Верховного Суду України щодо кримінально-правової оцінки ситуацій, у яких статеві кримінальні правопорушення, передбачені статтями 152, 153, 154, 156 Кримінального кодексу України, вчиняються у сукупності з іншими злочинами проти життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи. Узагальнення відповідної судової практики дає підстави для формулювання конкретних рекомендацій щодо правильної кваліфікації таких діянь із дотриманням принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності [129, С. 242–252].

Відповідно до частини першої статті 33 Кримінального кодексу України сукупністю кримінальних правопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, за жодне з яких її не було засуджено. Зазначене положення має принципове значення для оцінки випадків, коли насильницькі статеві посягання супроводжуються застосуванням фізичного або психічного насильства, що за своїм змістом виходить за межі безпосереднього посягання на статеву свободу чи недоторканність потерпілої особи.

Одним із найбільш дискусійних у теорії кримінального права та практиці правозастосування є питання необхідності додаткової кримінально-правової кваліфікації насильства, застосованого з метою вчинення сексуальних дій, але спрямованого не безпосередньо проти потерпілої особи, а щодо інших осіб. Йдеться, зокрема, про випадки насильницького впливу на родичів, близьких осіб, випадкових очевидців або осіб, які намагаються перешкодити вчиненню статевого кримінального правопорушення чи надати допомогу потерпілому.

У науковій літературі сформувалися три основні підходи до вирішення цього питання – широкий, поміркований та вузький. Прихильники широкого підходу виходять із того, що об’єктивна сторона насильницьких статевих кримінальних правопорушень охоплює застосування насильства до будь-яких осіб, якщо таке насильство безпосередньо спрямоване на досягнення основної мети – вчинення сексуальних дій усупереч волі потерпілого. За такої інтерпретації насильство щодо третіх осіб, у тому числі тих, які перешкоджають кримінального правопорушення, розглядається як складова частина відповідного статевих кримінального правопорушення та не потребує додаткової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини Кримінального кодексу України [130].

Поміркований підхід ґрунтується на диференційованому підході до оцінки насильства щодо інших осіб. Відповідно до нього застосування фізичного чи психічного насильства до третіх осіб охоплюється диспозиціями статей 152 та 153 КК України лише за умови, що воно має на меті подолання опору потерпілої особи або створення умов для вчинення сексуального посягання. Натомість насильство, спрямоване на усунення очевидців, осіб, які перешкоджають кримінального правопорушення, або на залякування тих, хто намагається надати допомогу потерпілому, потребує самостійної кримінально-правової оцінки за сукупністю кримінальних правопорушень.

Представники вузького підходу виходять із того, що додатковим об’єктом насильницьких статевих кримінальних правопорушень може визнаватися лише здоров’я тієї особи, яка є носієм основного безпосереднього об’єкта посягання, тобто статевої свободи чи статевої недоторканості. Відповідно, застосування насильства до інших осіб не охоплюється складом статевих кримінальних правопорушень і за наявності відповідних ознак повинно кваліфікуватися самостійно за статтями Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя та здоров’я особи. Такий підхід, на думку його прихильників, найбільш повно відповідає принципу

юридичної визначеності та забезпечує адекватну кримінально-правову оцінку шкоди, заподіяної кожному з потерпілих [131].

Вузьке тлумачення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, передбачених статтями 152 та 153 Кримінального кодексу України, яке, на наш погляд, є обґрунтованим, нині фактично підтримується й судовою практикою Верховного Суду. Зокрема, у правових позиціях Касаційного кримінального суду наголошується, що застосування фізичного насильства або погрози його застосування щодо осіб, які не є безпосередніми потерпілими від статевого посягання (наприклад, близьких родичів потерпілої особи), не охоплюється об'єктивною стороною складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 КК України, та за наявності відповідних ознак потребує додаткової кримінально-правової кваліфікації за іншими статтями Особливої частини КК України.

Поділяючи зазначену позицію вищої судової інстанції, вважаємо за необхідне доповнити її низкою аргументів теоретичного та прикладного характеру. Насамперед не викликає сумнівів необхідність самостійної кваліфікації насильства, застосованого до інших осіб з метою усунення їх як можливих свідків, перешкод або захисників потерпілої особи. У таких випадках відповідні дії спрямовані не на подолання опору сексуальної жертви, а на нейтралізацію зовнішніх чинників, що перешкоджають вчиненню кримінального правопорушення. Отже, таке насильство не становить елементу об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 чи 153 КК України, і має кваліфікуватися самостійно як злочин проти життя, здоров'я чи свободи особи.

Більш складною є оцінка ситуацій, коли фізичне насильство або погроза його застосування спрямовані безпосередньо проти інших осіб, але водночас використовуються як засіб психологічного впливу на потерпілу особу з метою подолання або попередження її опору. У таких випадках насильство щодо третіх осіб (найчастіше родичів або близьких, безпека яких є значущою для потерпілого) набуває подвійної кримінально-правової природи: з одного боку,

воно є самостійним посяганням на здоров'я або свободу іншої особи, а з іншого – виступає формою психічного насильства щодо потерпілої особи у складі статевого кримінального правопорушення.

На наш погляд, у зазначених ситуаціях має місце ідеальна сукупність кримінальних правопорушень, передбачена частиною другою статті 33 КК України, відповідно до якої сукупністю визнається і одне діяння, що містить ознаки двох або більше кримінальних правопорушень. У цьому разі одне діяння – застосування фізичного насильства або погроза його застосування щодо іншої особи – одночасно утворює склад кримінального правопорушення проти здоров'я чи свободи цієї особи та входить як елемент психічного насильства до складу кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 або 153 КК України.

На користь такого підходу свідчить і законодавча конструкція частин третіх та четвертих статей 152 і 153 КК України, у яких як кваліфікуючі наслідки прямо зазначено заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю або інших тяжких наслідків саме потерпілій особі. Це підтверджує, що насильство або погроза його застосування щодо інших осіб перебувають за межами об'єктивної сторони насильницьких статевих кримінальних правопорушень і підлягають самостійній кримінально-правовій оцінці. Така кваліфікація повністю відповідає положенням статті 33 КК України та не порушує принципу неприпустимості подвійного притягнення до кримінальної відповідальності за одне й те саме діяння.

Наступним проблемним питанням, що виникає на стику норм про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи і норм про сукупність кримінальних правопорушень, є необхідність додаткової кваліфікації незаконного позбавлення волі або викрадення людини, вчинених із подальшим зґвалтуванням чи насильницькими сексуальними діями.

Актуальність цього питання зумовлена тим, що обмеження особистої свободи особи визнається законодавцем як самостійний злочин (статті 146, 147 КК України), водночас воно може виступати формою фізичного насильства або

способом створення умов для вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 КК України.

Аналіз судової практики дає підстави виокремити два типові варіанти поєднання зазначених діянь, які зумовлюють різні формули кримінально-правової кваліфікації. По-перше, якщо незаконне позбавлення волі або викрадення особи здійснюється виключно з метою полегшення вчинення насильницького статевого кримінального правопорушення або подолання опору потерпілої особи, такі дії не мають самотійного злочинного умислу та охоплюються складом кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 або 153 КК України. У такому разі додаткова кваліфікація за статтями 146 чи 147 КК України є надмірною.

По-друге, якщо незаконне позбавлення волі або викрадення особи здійснювалися з власним умислом, не пов'язаним первісно зі статевим посяганням, а згодом винна особа використала підневільний стан потерпілої для вчинення зґвалтування чи насильницьких сексуальних дій, виникає реальна сукупність кримінальних правопорушень, що потребує кваліфікації за статтями 146 або 147 та відповідно 152 чи 153 КК України.

Таким чином, вирішальним критерієм для відмежування одиничного складу кримінального правопорушення від сукупності є наявність або відсутність самотійного умислу на обмеження свободи особи. За його відсутності відповідні дії розглядаються як спосіб вчинення насильницького статевого кримінального правопорушення.

Окремі труднощі викликає також кваліфікація випадків, коли зґвалтування або насильницькі дії сексуального характеру поєднані з умисним убивством. Їх складність зумовлена, по-перше, наявністю у пункті 10 частини другої статті 115 КК України спеціального кваліфікуючого складу – умисного вбивства, поєднаного зі зґвалтуванням або сексуальним насильством, а по-друге – положенням частини першої статті 33 КК України, згідно з яким не утворюють сукупності ті випадки, коли вчинення кількох кримінальних правопорушень

прямо передбачене як кваліфікуюча ознака в одній статті Особливої частини КК України.

На наш погляд, у разі якщо самотійного (власного) умислу на викрадення потерпілої особи у винного не встановлено, однак шляхом фактичного позбавлення свободи чи переміщення особи він створював необхідні умови для вчинення зґвалтування або сексуального насильства, такі дії охоплюються складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 або 153 Кримінального кодексу України, і не потребують додаткової кримінально-правової кваліфікації за статтями 146 або 147 КК України. Вирішальним у цьому випадку є відсутність самотійного злочинного умислу на посягання на особисту свободу потерпілої особи та використання відповідних дій виключно як способу вчинення насильницького статевих кримінального правопорушення.

Водночас суттєві труднощі у правозастосовній діяльності викликає кваліфікація випадків, коли зґвалтування або сексуальне насильство поєднуються з умисним убивством потерпілої особи. Складність теоретичної та практичної оцінки таких ситуацій зумовлена, по-перше, наявністю у пункті 10 частини другої статті 115 КК України спеціального кваліфікуючого складу – умисного вбивства, поєднаного зі зґвалтуванням або сексуальним насильством, а по-друге – положенням частини першої статті 33 КК України, відповідно до якої не утворюють сукупності кримінальних правопорушень випадки, коли вчинення кількох кримінальних правопорушень прямо передбачене законом як кваліфікуюча ознака, що тягне більш суворе покарання.

У зв'язку з цим постає принципове питання: чи підлягають такі ситуації кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених пунктом 10 частини другої статті 115 КК України та відповідними частинами статей 152 або 153 КК України, чи достатньою є кваліфікація лише за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України без додаткового посилання на норми про відповідальність за статево кримінальні правопорушення. Формальне тлумачення частини першої статті 33 КК України дає підстави для другого

варіанта, однак з метою забезпечення єдності судової практики суди фактично керуються правовими позиціями Верховного Суду [132, С. 546–548].

Так, у практиці Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду під умисним убивством, поєднаним зі зґвалтуванням або сексуальним насильством, розуміється умисне позбавлення життя потерпілої особи у процесі вчинення відповідних статевих кримінальних правопорушень, з метою їх приховування або з мотивів помсти за опір, наданий під час вчинення таких діянь. При цьому наголошується, що у подібних випадках фактично вчиняються два самостійні кримінальні правопорушення – злочин проти життя та злочин проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, що зумовлює необхідність кваліфікації за сукупністю відповідних норм КК України.

Аналогічний підхід простежується і в судовій практиці у справах про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, де суди послідовно визнають правомірною кваліфікацію таких діянь за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України у поєднанні з відповідними частинами статей 152 або 153 КК України. Така практика була визнана такою, що не суперечить Конституції України, і Конституційним Судом України, який зазначив, що поєднання вбивства зі статевим злочином не усуває самостійності кожного з посягань і не порушує принципу юридичної визначеності.

Водночас аналіз доктринальних позицій свідчить про відсутність єдності поглядів щодо кримінально-правової оцінки зґвалтування або сексуального насильства, поєднаних з умисним убивством. Частина науковців підтримує підхід, закріплений у судовій практиці, обґрунтовуючи необхідність кваліфікації таких діянь за сукупністю кримінальних правопорушень тим, що вони посягають на різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони – життя людини та статеvu свободу чи статеvu недоторканість особи, – а також характеризуються різним змістом умислу та різними суспільно небезпечними наслідками.

Інша група дослідників, визнаючи наявність реальної сукупності кримінальних правопорушень, водночас критично оцінює законодавчу конструкцію кваліфікуючих ознак умисного вбивства, що пов'язуються з його

поєднанням з іншими злочинами. На їхню думку, виключення таких ознак із частини другої статті 115 КК України дозволило б зберегти логічну узгодженість інституту сукупності кримінальних правопорушень, уникнути ризику подвійного обліку одних і тих самих обставин та повніше враховувати фактично вчинені кримінальні правопорушення.

Нарешті, окремі науковці, спираючись на буквальне тлумачення частини першої статті 33 КК України, вважають, що у випадку умисного вбивства, поєданого зі зґвалтуванням або сексуальним насильством, має місце складене кримінальне правопорушення, яке підлягає кваліфікації виключно за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України без додаткової кваліфікації за статтями 152 або 153 КК України. При цьому зазначається, що інший підхід може створювати ризик подвійного притягнення особи до кримінальної відповідальності за одне й те саме діяння, що суперечить принципу справедливості, закріпленому у статті 6 КК України, а також свідчить про те, що законодавець уже врахував підвищену суспільну небезпечність таких посягань шляхом встановлення більш суворой санкції [133, С. 218–226].

Розділяючи позицію С. В. Чмут, згідно з якою формально кримінальні правопорушення, поєдані з іншими злочинами, якщо така поєднаність прямо передбачена у кваліфікованому складі, не утворюють сукупності, хоча по суті такий підхід законодавця є дискусійним, доцільно підтримати коригуючу судову практику, що фактично відступає від буквального тлумачення кримінального закону та йде шляхом кваліфікації відповідних діянь за сукупністю кримінальних правопорушень. У контексті кримінального права України це означає необхідність кваліфікації вбивства, поєданого із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених пунктом 10 частини другої статті 115 КК України та відповідними частинами статей 152 або 153 КК України [134, С. 228–234].

Послідовне та системне вирішення зазначеної проблеми вбачається у відмові законодавця від такого кваліфікуючого ознаки, як «поєднання з іншим злочином», у складі умисного вбивства, що створило б належні та формально

бездоганні підстави для кваліфікації відповідних ситуацій саме за реальною сукупністю кримінальних правопорушень. Такий підхід дозволив би уникнути внутрішніх суперечностей між положеннями Загальної та Особливої частин КК України, а також зменшити ризик порушення принципу справедливості та заборони подвійної кримінальної відповідальності.

Окремі труднощі у правозастосовній діяльності викликає питання кваліфікації ситуацій, коли винна особа позбавляє життя потерпілого (потерпілу) від зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру з метою приховування вчиненого статевого кримінального правопорушення. У таких випадках постає проблема вибору між кваліфікацією за ознакою «умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством» (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України), «умисне вбивство з метою приховати інший злочин» (п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України) або одночасним інкримінуванням обох зазначених кваліфікуючих ознак.

При вирішенні цього питання судам слід виходити з того, що умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру, є спеціальним різновидом умисного вбивства з метою приховати інший злочин. Відтак у таких випадках має застосовуватися правило конкуренції загальної та спеціальної норми, що обумовлює кваліфікацію виключно за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України без додаткового інкримінування ознаки «з метою приховати інший злочин» [135, С. 186–190].

Такий підхід узгоджується з правовими позиціями, висловленими у постановках Пленуму Верховного Суду, відповідно до яких умисне вбивство, вчинене у процесі зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру, а також з метою їх приховування чи з мотивів помсти за опір потерпілого, підлягає кваліфікації як поєднане зі статевим злочином.

Водночас аналіз судової практики України свідчить про її непослідовність. У ряді випадків суди інкримінують лише одну кваліфікуючу ознаку – поєднання з сексуальним насильством, в інших – одночасно застосовують обидві ознаки, а в окремих справах суди апеляційної або касаційної інстанцій визнають

інкримінування ознаки «поєднаності» надмірним. Така різноспрямованість правозастосування негативно впливає на єдність судової практики та правову визначеність.

На наш погляд, за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України повинно кваліфікуватися і вбивство не самого потерпілого від зґвалтування чи насильницьких дій сексуального характеру, а іншої особи, якщо таке позбавлення життя було спрямоване на приховування відповідного статевого кримінального правопорушення. Водночас у доктрині та судовій практиці зустрічаються альтернативні підходи до оцінки таких ситуацій [59].

Принципово важливим для кваліфікації умисного вбивства як поєданого зі зґвалтуванням або сексуальним насильством є наявність внутрішнього фактичного та причинного зв'язку між відповідними злочинами. Відсутність такого зв'язку виключає можливість визнання поєднаності. З огляду на це, якщо після вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру винна особа позбавляє потерпілого життя з мотивів, не пов'язаних із зазначеним статевим злочином, зокрема з мотивів особистої помсти за попередні дії потерпілого чи його близьких, содіяне не може кваліфікуватися за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України та підлягає оцінці за частиною першою статті 115 КК України за відсутності інших обтяжуючих обставин [116, С. 230–232].

При цьому часовий інтервал між вчиненням статевого кримінального правопорушення та умисним вбивством не має вирішального значення для кваліфікації. Визначальним є встановлення внутрішнього зв'язку між цими діяннями, що свідчить про їх єдину кримінально-правову спрямованість.

Водночас у науці кримінального права дискусійним залишається питання про можливість кваліфікації за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України умисного вбивства у випадках, коли факт пов'язаного з ним зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру вже став відомим правоохоронним органам. У доктрині це питання вирішується неоднозначно. Одні науковці вважають, що умисне вбивство, поєдане зі зґвалтуванням або сексуальним

насильством, підлягає кваліфікації за зазначеною нормою і в тому разі, коли потерпіла (потерпілий) або інші особи повідомили органи державної влади про вчинене статеве посягання, навіть якщо винний усвідомлював факт такої обізнаності [128, С. 228–232].

Інші дослідники заперечують можливість настільки широкого тлумачення ознаки поєднаності, аргументуючи це тим, що в подібних випадках убивство не може розглядатися як вчинене з метою приховування зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру, оскільки відповідний факт уже набув розголосу. Так само, на їхню думку, немає підстав кваліфікувати такі дії як убивство з мотивів помсти за опір потерпілого, адже фактично йдеться про помсту за звернення до правоохоронних органів або за розголошення інформації про вчинений злочин [136, С. 153–155].

Поділяючи останню позицію, слід визнати, що для кваліфікації умисного вбивства за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України факт сексуального насильства не повинен бути відомим правоохоронним органам на момент вчинення вбивства. Саме в такому випадку може йтися про наявність безпосереднього причинного та мотиваційного зв'язку між статевим злочином і позбавленням життя потерпілого [137, С. 338–340].

З викладеного випливає, що для кваліфікації умисного вбивства за ознакою його поєднаності зі зґвалтуванням або насильницькими діями сексуального характеру причини вчинення вбивства повинні безпосередньо впливати з відповідного статевого кримінального правопорушення. Такими причинами, зокрема, є помста за опір потерпілого або мета приховати вчинене сексуальне насильство. Натомість зумовленість убивства зовнішніми причинами – такими як помста за звернення до правоохоронних органів, прагнення відплатити потерпілому за раніше завдану шкоду, мотиви кровної чи іншої особистої помсти – виключає можливість кваліфікації діяння за пунктом 10 частини другої статті 115 КК України.

Важливим є також урахування того, що у випадках, коли після зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру внаслідок залишення потерпілого

у безпорадному стані настає його смерть, кримінально-правова оцінка содіяного залежить від форми вини щодо настання летального наслідку. За наявності умислу на позбавлення життя діяння підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень – відповідною частиною статей 152 або 153 КК України та статтею 115 КК України. Якщо ж смерть настала з необережності, вчинене має кваліфікуватися за відповідними частинами статей 152 або 153 КК України, які передбачають відповідальність за тяжкі наслідки [135, С. 186–190].

Для вирішення питання про сукупність або конкуренцію норм необхідно послідовно встановити: чи є кожне діяння фактично самотійним; чи містить воно всі ознаки окремого складу; чи відрізняються безпосередні об'єкти або об'єктивні сторони; чи охоплює одна норма повністю суспільно небезпечний зміст іншого діяння; чи існує спеціальна норма. Додаткова кваліфікація не може ґрунтуватися лише на формальній можливості застосувати кілька статей і потребує аналізу конкретних фактичних обставин.

З урахуванням цього у доктрині обґрунтовано зазначається, що якщо спосіб учинення кримінального правопорушення, розглянутий як самотійне кримінальне правопорушення, за ступенем суспільної небезпеки дорівнює або перевищує небезпеку складного кримінального правопорушення, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 і 153 КК України, характеризується вчиненням статевого акту або інших дій сексуального характеру із застосуванням насильства. Таке насильство може містити ознаки різних кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи. Водночас складовою насильницьких статевих кримінальних правопорушень можуть визнаватися лише ті діяння, які за ступенем суспільної небезпеки не перевищують небезпеки основних складів кримінальних правопорушень, передбачених частиною першою статей 152 і 153 КК України, тобто за які встановлено менш суворі санкції.

До таких діянь належать побої, а також умисне заподіяння легкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Інші форми фізичного насильства, що

характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпеки, зокрема умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, потребують самостійної кримінально-правової оцінки за правилами реальної сукупності кримінальних правопорушень.

Так, санкція частини першої статті 152 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, тоді як санкція частини першої статті 122 КК України є м'якшою, а санкція частини першої статті 121 КК України – істотно суворішою. Відтак обсяг насильства, який охоплюється основними складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 і 153 КК України, включає заподіяння тілесних ушкоджень середньої тяжкості. Насильство, суспільна небезпека якого є вищою, підлягає додатковій кваліфікації.

Так, судом встановлено, що обвинувачений у різні проміжки часу вчинив щодо неповнолітньої потерпілої два різні за своїм змістом діяння: по-перше, вступав із нею у статеві зносини за її згодою, достовірно знаючи про недосягнення нею шістнадцятирічного віку; по-друге, у подальшому, під час конфлікту, умисно спричинив їй тілесні ушкодження середнього ступеня тяжкості.

Зазначені дії не перебувають у відношенні конкуренції кримінально-правових норм, оскільки:

- посягають на різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони (статева свобода неповнолітньої та здоров'я особи);
- характеризуються самостійними об'єктивними сторонами;
- вчинені у різний час та за різних обставин;
- не охоплюються єдиним злочинним наміром.

У зв'язку з цим суд обґрунтовано кваліфікував дії обвинуваченого за:

ч. 1 ст. 155 КК України – як вчинення повнолітньою особою статевих зносин з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, та ч. 1 ст. 122 КК України – як умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження. Подальше призначення покарання здійснено за правилами: ст. 70 КК України – за сукупністю

кримінальних правопорушень, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим [138, С. 248–255].

Проведений аналіз дає підстави сформулювати такі правила кваліфікації: – якщо при зґвалтуванні або вчиненні насильницьких дій сексуального характеру потерпілому заподіяно легкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження, содіяне повністю охоплюється диспозиціями статей 152 і 153 КК України; – умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження потребує додаткової кваліфікації за відповідною частиною статті 121 КК України.

У контексті застосування правил сукупності кримінальних правопорушень особливої уваги потребують ситуації, коли у процесі вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру потерпілому умисно заподіюється тяжке тілесне ушкодження, яке з необережності спричиняє його смерть. За відсутності інших кваліфікуючих ознак такі дії підлягають кваліфікації за реальною сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених частиною першою статті 152 або частиною першою статті 153 КК України та частиною другою статті 121 КК України, оскільки смерть у такому разі не охоплюється умислом винного та не є конструктивною ознакою складу статевих кримінальних правопорушень.

Натомість умисне позбавлення життя потерпілого у процесі вчинення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру має кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених пунктом 10 частини другої статті 115 КК України та відповідними частинами статей 152 або 153 КК України. Такий підхід відповідає загальним засадам кваліфікації множинності кримінальних правопорушень та забезпечує повне врахування суспільної небезпеки кожного з учинених діянь.

Подібна правова позиція узгоджується з підходом, сформульованим у практиці Верховного Суду України, відповідно до якого у випадках поєднання умисного вбивства зі статевими злочинами проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи має застосовуватися саме реальна сукупність

кримінальних правопорушень, якщо кожне з них зберігає самостійне кримінально-правове значення.

Порівняльний аналіз санкцій норм КК України, що встановлюють відповідальність за зґвалтування або сексуальне насильство, які спричинили тяжкі наслідки, свідчить про наявність певних внутрішніх диспропорцій. Зокрема, у низці випадків відповідальність за зґвалтування, що потягло смерть потерпілого з необережності, може бути суворішою, ніж за умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження у процесі вчинення статевого кримінального правопорушення. У доктрині висловлюються пропозиції щодо вирішення цієї проблеми шляхом запровадження спеціальних кваліфікуючих ознак у складі кримінальних правопорушень проти здоров'я особи, однак такий підхід видається дискусійним з огляду на сумнівність самої ідеї «поєднаності» одного кримінального правопорушення з іншим як кваліфікуючої ознаки. Значно більш послідовним виглядає шлях перегляду санкцій і приведення їх у відповідність до реального ступеня суспільної небезпеки відповідних діянь.

Визначивши обсяг насильства, що охоплюється складами кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 і 153 КК України, необхідно з'ясувати також часові межі такого насильства. Зміст диспозицій зазначених норм дає підстави вважати, що до об'єктивної сторони зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру належить умисне заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого до початку відповідних дій або під час їх вчинення, якщо таке насильство застосовується з метою подолання чи попередження опору. У цьому разі, з урахуванням ступеня тяжкості шкоди, насильство повністю охоплюється складом відповідного статевого кримінального правопорушення і не потребує додаткової кваліфікації за статтями КК України про кримінальні правопорушення проти життя чи здоров'я.

Натомість судова практика обґрунтовано визнає наявність реальної сукупності кримінальних правопорушень у випадках, коли умисел на вчинення сексуальних дій виникає вже після того, як винний, застосувавши насильство з іншою метою, привів потерпілого у безпорадний стан. За таких обставин,

наприклад, можливе поєднання розбою та зґвалтування або сексуального насильства, вчиненого з використанням безпорадного стану потерпілого, який був наслідком насильства, застосованого при вчиненні майнового кримінального правопорушення.

Реальна сукупність кримінальних правопорушень має місце й тоді, коли заподіяння шкоди здоров'ю відбувається після завершення зґвалтування або насильницьких дій сексуального характеру. У такій ситуації насильство вже не виступає способом реалізації статевого посягання і тому підлягає самостійній кримінально-правовій оцінці. Помилки у кваліфікації таких випадків трапляються у судовій практиці, що зумовлює необхідність чіткого розмежування меж складу статевих кримінальних правопорушень.

Окремо слід виокремити ситуації, коли шкода здоров'ю заподіюється не з метою подолання опору потерпілого, а як акт помсти за невдачу спробу вчинення сексуальних дій. У таких випадках дії винного мають кваліфікуватися як замах на відповідний статевий злочин у сукупності з умисним спричиненням тілесних ушкоджень, оскільки застосоване насильство виходить за межі об'єктивної сторони статевих правопорушень.

Складними для правозастосування залишаються також питання кваліфікації зґвалтування або сексуального насильства, пов'язаних із зараженням або створенням небезпеки зараження потерпілого ВІЛ-інфекцією. Ці труднощі зумовлені, з одного боку, наявністю у статтях 152 і 153 КК України кваліфікуючих ознак, пов'язаних із настанням тяжких наслідків, а з іншого – існуванням спеціальної норми, що передбачає відповідальність за зараження ВІЛ-інфекцією.

З урахуванням роз'яснень Верховного Суду України, відповідальність за зґвалтування або сексуальне насильство, що спричинило зараження потерпілого ВІЛ-інфекцією, можлива як у разі умисної, так і необережної форми вини щодо цього наслідку, за умови, що винний усвідомлював наявність у себе відповідного захворювання. Водночас питання про допустимість прямого умислу у межах таких кваліфікованих складів залишається дискусійним і потребує подальшого

доктринального осмислення з урахуванням принципів справедливості та юридичної визначеності.

У протилежному разі може виникнути парадоксальна правова ситуація, за якої кримінально-правові наслідки за зґвалтування або сексуальне насильство, що спричинили з необережності зараження ВІЛ-інфекцією, були б суворішими, ніж відповідальність за умисне інфікування потерпілої особи. Така диспропорція санкцій суперечила б принципам справедливості та індивідуалізації покарання, закріпленим у ст. 65 Кримінального кодексу України.

Інакше слід оцінювати ситуації, коли насильницькі сексуальні дії, вчинені ВІЛ-інфікованою особою, не призвели до фактичного зараження потерпілого. Вчинення зґвалтування (ст. 152 КК України) або сексуального насильства (ст. 153 КК України) особою, яка достеменно знала про наявність у неї ВІЛ-інфекції, за відсутності наслідків у вигляді зараження, утворює реальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених відповідною статтею розділу IV КК України та ч. 1 ст. 130 КК України, яка встановлює відповідальність за завідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ-інфекцією.

Водночас необхідно враховувати вікові межі кримінальної відповідальності. Так, відповідальність за кримінальні правопорушення, передбачені ст. 130 КК України, настає з шістнадцятирічного віку. У зв'язку з цим, якщо зґвалтування або сексуальне насильство вчинене ВІЛ-інфікованою особою віком від 14 до 16 років і зараження потерпілого фактично не настало, хоча реальна загроза інфікування існувала, сукупність зі ст. 130 КК України відсутня. Разом з тим, у разі фактичного зараження потерпілого відповідальність настає за кваліфікованими складами кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 152 або ч. 4 ст. 153 КК України, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України кримінальна відповідальність за ці діяння настає з чотирнадцяти років.

Окремої уваги потребує питання додаткової кваліфікації за ст. 130 або ст. 133 КК України у випадках добровільних статевих зносин, мужолозтва, лесбійства або розпусних дій щодо малолітніх осіб, якщо такі дії спричинили

зараження потерпілого венеричною хворобою або ВІЛ-інфекцією. Зазначені наслідки не охоплюються диспозиціями відповідних складів кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, а відтак потребують самостійної кримінально-правової оцінки за правилами сукупності.

Дослідження проблем кваліфікації статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності буде неповним без аналізу відмежування сукупності кримінальних правопорушень від одиничного складного кримінального правопорушення, зокрема продовжуваного, складеного або такого, що характеризується альтернативними діями.

Одиничний складний злочин у теорії кримінального права визначається як посягання, у якому відбувається ускладнення одного чи кількох елементів складу кримінального правопорушення за умови тісного об'єктивного та суб'єктивного зв'язку між окремими діями, що дозволяє об'єднати їх у єдиний склад, передбачений однією статтею або частиною статті Кримінального кодексу.

У практиці застосування норм КК України щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи найбільші труднощі виникають при вирішенні питання, чи утворюють кілька епізодів насильницьких сексуальних дій продовжуваний злочин, чи мають кваліфікуватися як реальна сукупність кримінальних правопорушень.

Продовжуване кримінальне правопорушення складається з кількох юридично тотожних діянь, об'єднаних заздалегідь сформованим єдиним умислом і спільною метою. У справах про сексуальні посягання щодо однієї потерпілої особи вихідним правилом має бути самостійна оцінка кожного завершеного епізоду, оскільки кожний із них посягає на особисту автономію та недоторканість. Визнання діяння продовжуваним можливе лише у виняткових випадках за переконливого встановлення всіх його ознак і не може використовуватися для штучного зменшення обсягу обвинувачення.

З огляду на специфіку статевих кримінальних правопорушень, їх підвищену латентність та особливу соціальну небезпеку, проблема продовжуваного сексуального посягання має не лише кримінально-правове, а й соціальне та

психологічне значення. Потерпілі часто тривалий час не повідомляють про вчинені щодо них кримінальні правопорушення, що обумовлює повторюваність посягань з боку одного й того самого винного.

Сучасна європейська кримінально-правова доктрина демонструє тенденцію до обмеження застосування конструкції продовжуваного кримінального правопорушення щодо найбільш небезпечних посягань на особу, зокрема проти життя, здоров'я та статевої свободи. Разом із тим українське кримінальне право не потребує повної відмови від цього інституту, а радше його обережного та виваженого застосування з урахуванням особливостей конкретного складу кримінального правопорушення.

У контексті кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 та 153 КК України, продовжуваний характер може мати місце за наявності сукупності специфічних ознак, а саме: вчинення кількох юридично тотожних насильницьких сексуальних дій щодо однієї й тієї самої потерпілої особи, протягом неперервного проміжку часу, за умови наявності єдиного умислу винного. За таких обставин содіяне підлягає кваліфікації як єдине продовжуване кримінальне правопорушення за відповідною частиною ст. 152 або ст. 153 КК України.

Наявність єдності потерпілого є обов'язковою ознакою будь-якого продовжуваного кримінального правопорушення проти особи, у тому числі й статевого. У науковій літературі справедливо зазначається, що єдність потерпілого виступає *conditio sine qua non* єдності умислу при багатоактних посяганнях на особисті немайнові блага, зокрема життя і здоров'я, честь і гідність, свободу та особисту недоторканність. Саме з цієї причини кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи належать до тієї категорії діянь, у яких кількість потерпілих безпосередньо визначає кількість вчинених кримінальних правопорушень.

Обґрунтованою видається позиція, відповідно до якої посягання на охоронюваний кримінальним законом інтерес кількох потерпілих, нерозривно пов'язаний з їх особою (у тому числі статеву свободу та статеву недоторканість),

виключає можливість кваліфікації такого діяння як єдиного продовжуваного кримінального правопорушення та зумовлює необхідність застосування правил реальної сукупності кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 КК України. Такий підхід загалом підтверджується сучасною судовою практикою, хоча окремі судові рішення свідчать про наявність помилок у кваліфікації.

З ознакою «єдність потерпілого» як критерієм розмежування продовжуваного кримінального правопорушення та сукупності статевих кримінальних правопорушень тісно пов'язане питання кваліфікації випадків, коли насильницьке статеве кримінальне правопорушення вчиняється групою осіб за попередньою змовою щодо кількох потерпілих, і при цьому насильницькі сексуальні дії щодо кожного потерпілого здійснює кожен співучасник. У доктрині висловлюється позиція, відповідно до якої в таких випадках відсутня сукупність кримінальних правопорушень і немає потреби в самостійній кваліфікації діяння щодо кожного потерпілого. Окремі приклади судової практики також підтверджують такий підхід.

Водночас зазначене вирішення питання видається дискусійним. На наш погляд, правильною є кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень, оскільки, коли благо, на яке здійснюється злочинне посягання (у тому числі статевая свобода та статевая недоторканість), є невіддільним від особи потерпілого, множинність потерпілих виключає можливість визнання такого діяння продовжуваним.

Посилання на роз'яснення, що містяться у постановах Пленуму Верховного Суду (за аналогією з підходом, сформованим у практиці Верховного Суду України щодо групових сексуальних посягань), не може бути визнане переконливим, оскільки відповідні положення спрямовані виключно на розкриття інституту співучасті, а не регулюють питання множинності кримінальних правопорушень. Як слушно зауважується в наукових коментарях, такі роз'яснення не містять прямих вказівок щодо відмежування продовжуваного кримінального правопорушення від сукупності.

Крім того, у випадках, коли щодо різних або навіть тих самих потерпілих учасниками групи вчиняються різні статеві кримінальні правопорушення (наприклад, зґвалтування та сексуальне насильство), вчинене підлягає кваліфікації виключно за правилами сукупності кримінальних правопорушень.

У науковій літературі також висловлюється думка про можливість розглядати кожен наступний статевий контакт як самостійне кримінальне правопорушення за умови, що між окремими актами мав місце такий перерив, який створював для потерпілої особи реальну можливість повідомити правоохоронні органи про вчинене посягання. У межах цього підходу використовується так званий критерій фізичного контролю, відповідно до якого зґвалтування або інше насильницьке сексуальне посягання триває доти, доки потерпіла особа перебуває під владою винного; навіть короткочасний вихід з-під такого контролю розглядається як завершення кримінального правопорушення.

Однак аналіз способів вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 і 153 КК України, свідчить, що зазначений критерій не є універсальним. Можливість інформування правоохоронних органів як ознака завершення посягання має значення лише у випадках, коли подолання опору потерпілої особи здійснюється шляхом фізичного чи психічного насильства. Якщо ж злочин вчиняється шляхом використання безпорадного стану потерпілого, особливо коли він не усвідомлює характеру вчинюваних із ним дій, а винний це усвідомлює, вихід потерпілого з-під фізичного контролю не має істотного значення і не перериває єдності злочинного умислу.

Крім того, застосування критерію фізичного контролю викликає сумніви з позиції принципу справедливості, оскільки його буквальне використання могло б призвести до різної кримінально-правової оцінки аналогічних за своєю суттю посягань залежно від віку потерпілого, що є неприпустимим.

Окремі науковці як синтезуючу ознаку єдності злочинної поведінки розглядають єдність потреби (зокрема сексуальної) як основу кримінальної мотивації. З цієї позиції продовжуване кримінальне правопорушення можливе

лише тоді, коли декілька актів злочинної поведінки зумовлені прагненням задовольнити одну й ту саму потребу, а не низку однотипних потреб.

Водночас ознака «єдності сексуальної потреби» не може бути визнана універсальним критерієм продовжуваних статевих кримінальних правопорушень. Вона є релевантною у випадках спонтанних, одномоментних посягань, коли після реалізації сексуального акту умисел вичерпується. Проте цей критерій є непридатним у ситуаціях, коли винний тривалий час незаконно утримує потерпілу особу та систематично вчиняє щодо неї насильницькі сексуальні дії, реалізуючи періодично виникаюче статеве збудження. Інакше кожен такий акт довелося б кваліфікувати за правилами множинності, що не відповідало б реальному характеру злочинної діяльності.

На наш погляд, продовжуване кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи повинно характеризуватися сукупністю загальних і спеціальних ознак, зокрема:

1. складатися з двох або більше послідовно вчинених діянь, кожне з яких містить ознаки одного й того самого складу статевого кримінального правопорушення, передбаченого КК України;
2. зазначені діяння мають носити юридично тотожний характер, що означає, зокрема, їх подібність за формою задоволення статевої пристрасті (наприклад, вчинення ряду насильницьких статевих зносин).

Розглядаючи проблематику кваліфікації статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності, не можна залишити поза увагою питання про необхідність додаткової кримінально-правової оцінки розпусних дій, учинених у формі демонстрації порнографічних матеріалів, використання неповнолітнього для виготовлення продукції порнографічного характеру, а також втягнення особи у заняття проституцією. У національному кримінальному праві такі діяння передбачені, зокрема, статтями 301, 302, 303 Кримінального кодексу України, тоді як відповідальність за розбещення неповнолітніх встановлено статтею 156 КК України.

Вирішуючи питання про наявність або відсутність сукупності кримінальних правопорушень у подібних випадках, необхідно враховувати критерії відмежування ненасильницьких статевих кримінальних правопорушень від кримінальних правопорушень проти громадської моралі, які вироблені доктриною кримінального права та підтверджені судовою практикою. Передусім слід звернути увагу на об'єкт кримінально-правової охорони. Якщо для кримінальних правопорушень, передбачених статтею 156 КК України, основним безпосереднім об'єктом є статева недоторканість неповнолітніх, то для кримінальних правопорушень, передбачених статтями 301–303 КК України, таким об'єктом виступає громадська мораль, тоді як статева недоторканість чи статевая свобода потерпілого мають додатковий, факультативний характер.

Обвинувачений, достовірно знаючи, що потерпіла є неповнолітньою та не досягла шістнадцятирічного віку, у серпні 2023 року, перебуваючи у м. Києві, неодноразово вступав із нею у дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним та оральним проникненням, діючи умисно з метою задоволення статевої пристрасті.

Надалі, використовуючи довіру потерпілої, її вразливий стан та вік, обвинувачений вчинив щодо неї розпусні дії, які полягали у веденні цинічних розмов сексуального характеру, формуванні аморальних уявлень та впливі на її психічний і моральний розвиток.

Крім того, обвинувачений, реалізуючи окремий злочинний умисел, виготовив фотозображення порнографічного характеру із демонстрацією власних статевих органів та розповсюдив його неповнолітній особі за допомогою месенджера «Telegram».

Таким чином, обвинувачений вчинив декілька самотійних кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 156, ч. 2 ст. 301 КК України, які утворюють реальну сукупність, оскільки:

- кожне діяння має самотійний склад кримінального правопорушення;
- відрізняється за об'єктивною стороною;
- не охоплюється єдиною кримінально-правовою нормою.

У зв'язку з цим суд обґрунтовано здійснив кваліфікацію дій обвинуваченого за сукупністю кримінальних правопорушень із призначенням покарання за кожне окремо та визначенням остаточного покарання за правилами ст. 70 КК України, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим [209].

Крім того, суттєве значення має мотиваційна сфера поведінки винної особи. На відміну від розбещення неповнолітніх, яке, як правило, зумовлене прагненням задоволення сексуального потягу винного, кримінальні правопорушення, пов'язані з виготовленням, розповсюдженням порнографічної продукції або втягненням у проституцію, у переважній більшості випадків характеризуються корисливою спрямованістю та мають чітко виражений утилітарний характер. Саме ця обставина істотно впливає на кримінально-правову оцінку відповідних діянь.

У зв'язку з цим, якщо розбещення неповнолітнього супроводжується втягненням його у заняття проституцією, використанням для виготовлення порнографічних матеріалів або незаконним обігом такої продукції, вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтею 156 КК України та відповідними статтями розділу XII Особливої частини КК України. У подібних ситуаціях має місце не конкуренція кримінально-правових норм, а реальна сукупність, оскільки кожне з діянь посягає на самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та не охоплюється складом іншого кримінального правопорушення.

Показовим для розкриття особливостей кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень є кримінальне провадження, у якому особа вчинила щодо малолітньої потерпілої декілька різних за своїм змістом діянь сексуального характеру.

Як встановлено судом, обвинувачений у різні періоди часу вчинив щодо малолітньої потерпілої:

1. дії сексуального характеру, пов'язані з проникненням у її тіло (оральне проникнення);

2. розпусні дії, що полягали у примушуванні потерпілої роздягатися, приймати сексуальні пози та фотографуванні;

3. дії сексуального характеру без проникнення (фроттаж), спрямовані на задоволення статевої пристрасті.

Кожне із зазначених діянь утворює самостійний склад кримінального правопорушення, передбачений різними нормами кримінального закону, а саме: ч. 4 ст. 152 КК України, ч. 4 ст. 153 КК України, ч. 2 ст. 156 КК України

Вказані діяння не охоплюються одним складом кримінального правопорушення, оскільки:

- відрізняються за характером об'єктивної сторони (проникнення / відсутність проникнення / інші дії сексуального характеру);
- мають самостійне кримінально-правове значення;
- не перебувають у відношенні конкуренції кримінально-правових норм.

У зв'язку з цим дії обвинуваченого підлягають кваліфікації за правилами реальної сукупності кримінальних правопорушень, із застосуванням окремих норм Особливої частини КК України щодо кожного діяння.

Остаточне покарання визначається за правилами: ч. 1 ст. 70 КК України – шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим.

Аналіз наведеного кримінального провадження дозволяє дійти висновку, що у випадках вчинення особою декількох самостійних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, їх кримінально-правова оцінка повинна здійснюватися за правилами сукупності. Це зумовлено тим, що кожне із вчинених діянь має самостійні юридичні ознаки, різну об'єктивну сторону та не охоплюється єдиним складом кримінального правопорушення.

Зокрема, вчинення дій, пов'язаних із проникненням у тіло потерпілої особи, насильницьких дій сексуального характеру без проникнення, а також розпусних дій утворює реальну сукупність кримінальних правопорушень, оскільки зазначені діяння відрізняються за своїм змістом, способом вчинення та

кримінально-правовими наслідками, що виключає можливість їх кваліфікації за однією нормою Особливої частини КК України.

У зв'язку з цим правильна кваліфікація передбачає застосування окремих кримінально-правових норм щодо кожного діяння, зокрема норм, що передбачають відповідальність за зґвалтування, сексуальне насильство та розпусні дії, із подальшим визначенням остаточного покарання за правилами сукупності відповідно до ст. 70 КК України

Таким чином, визначальними критеріями встановлення сукупності при кваліфікації є:

- множинність самотійних суспільно небезпечних діянь;
- відмінність їх об'єктивних ознак;
- відсутність поглинення одного складу іншим;
- необхідність самотійної кримінально-правової оцінки кожного діяння.

Отже, сукупність кримінальних правопорушень виступає важливим інструментом забезпечення повної та правильної кваліфікації, що дозволяє адекватно відобразити ступінь суспільної небезпечності вчиненого та забезпечити правильну кваліфікацію [139, С. 167–174].

З власної практики за останій час пред'являла підозду щодо Особи 1, перебуваючи у близьких родинних відносинах із малолітньою Особою 2, у період часу з червня 2012 року по вересень 2017 року, діючи умисно, систематично вчиняв щодо неї дії сексуального характеру.

Встановлено, що не пізніше червня 2012 року у Особи 1 виник злочинний умисел, спрямований на вчинення розпусних дій щодо малолітньої Особи 2, яка через свій вік перебувала у стані психологічної та фізіологічної безпорадності та не могла усвідомлювати характер і значення вчинюваних щодо неї дій.

Реалізуючи свій умисел, Особа 1, користуючись відсутністю сторонніх осіб, вводив Особу 2 в оману, переконуючи, що його дії є «дитячою грою», після чого змушував її роздягатися та вчиняв щодо неї розпусні дії, пов'язані з торканням інтимних частин тіла.

У подальшому, у період 2012–2016 років, Особа 1 систематично, не менше трьох разів на тиждень, перебуваючи наодинці з Особою 2 за місцем проживання, вчиняв щодо неї дії сексуального характеру, а саме:

- задовольняв статеву пристрасть неприродним способом;
- примушував потерпілу до участі у таких діях;
- використовував її безпорадний стан, зумовлений малолітнім віком;
- діяв повторно, протягом тривалого часу, реалізуючи єдиний злочинний умисел.

Зокрема, Особа 1 змушував Особу 2 роздягатися, лягати на ліжку, після чого вчиняв дії сексуального характеру, у тому числі пов'язані з оральними та іншими формами інтимного контакту, а також схиляв її до дій сексуального характеру щодо себе.

Згодом дії Особи 1 набули більш тяжкого характеру: він, використовуючи фізичну силу та безпорадний стан потерпілої, вчинив щодо неї дії сексуального характеру, пов'язані з проникненням у її тіло без добровільної згоди.

З метою приховування протиправної діяльності Особа 1 погрожував Особі 2 застосуванням насильства у разі розголошення вчинених дій.

Внаслідок зазначених дій потерпілій було заподіяно шкоду її фізичному, психічному та моральному розвитку.

Аналіз наведеного повідомлення про підозру дає підстави стверджувати, що орган досудового розслідування описує не один ізольований епізод, а тривалу багатоепізодну злочинну поведінку, що охоплює різні за юридичною природою форми посягання на статеву свободу та статеву недоторканість потерпілої особи. Із тексту підозри випливає, що в різні часові періоди інкриміновано: розпусні дії щодо малолітньої особи; насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом за редакцією статті 153 КК України, чинною до реформи 2017 року; зґвалтування за статтею 152 КК України у редакції до змін 2017 року; а з 11 січня 2019 року – зґвалтування вже за новою моделлю статті 152 КК України, запровадженою Законом № 2227-VIII. Відповідно, ключовим для оцінки є не лише розмежування статей 152, 153 і 156 КК України, а й правильне

застосування правил про чинність кримінального закону в часі, повторність та сукупність кримінальних правопорушень.

Передусім у цій підозрі наявний самостійний початковий блок діянь, який слід оцінювати як розпусні дії щодо малолітньої особи. Ідеться про дії без проникнення, спрямовані на сексуальне розбещення дитини: примушування до оголення, оголення інтимних частин тіла потерпілої, доторкання до грудей, сідниць і зовнішніх статевих органів. За редакцією статті 156 КК України, що діяла після змін 2008 року, такі дії утворюють окремий склад кримінального правопорушення, якщо вони не зводяться лише до технічного способу вчинення іншого, більш тяжкого статевого кримінального правопорушення. Саме тому первинний епізод 2012 року правильно розглядати як самостійне кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 156 КК України, а не як елемент наступних епізодів за ст. 153 чи ст. 152 КК України.

Другий великий блок стосується дій, які за тодішньою редакцією закону охоплювалися статтею 153 КК України як насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Для періоду до 11 січня 2019 року саме ця норма охоплювала орально-генітальні та анально-генітальні сексуальні дії, а також інші форми сексуального посягання, що не визнавалися “статевими зносинами” в розумінні старої редакції статті 152 КК України. Якщо такі дії вчинялися щодо малолітньої особи, з використанням її безпорадного стану, із застосуванням насильства або погроз, вони підлягали кваліфікації за ч. 3 ст. 153 КК України у відповідній редакції. Отже, всі епізоди до реформи 2017 року, в яких описано феліяцію, анальне проникнення або інші “неприродні” форми сексуального задоволення, в принципі підпадають під статтю 153 КК України в редакції, чинній на момент їх вчинення.

Існують випадки поєднання насильницьких статевих кримінальних правопорушень із хуліганських мотивів або поєднане в хуліганством. Так, обвинувачений, діючи умисно та перебуваючи у громадському місці, з мотивів явної неповаги до суспільства, вчинив грубе порушення громадського порядку, що супроводжувалося зухвалою поведінкою. Надалі, не припиняючи

протиправну діяльність, він перейшов до вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення – насильницьких дій сексуального характеру щодо неповнолітньої потерпілої, пов'язаних із проникненням у її тіло без добровільної згоди, чим посягнув на її статеву свободу та недоторканість.

Зазначені дії не охоплюються єдиним складом кримінального правопорушення, оскільки посягають на різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони – громадський порядок та статеву свободу особи, а також характеризуються самотійними об'єктивними сторонами. У зв'язку з цим вони утворюють реальну сукупність кримінальних правопорушень. Дії обвинуваченого обґрунтовано кваліфіковано за: ч. 3 ст. 153 КК України та ч. 1 ст. 296 КК України, з подальшим призначенням покарання за правилами ст. 70 КК України [140, С. 145–148].

Водночас тут виникає перше важливе правило кваліфікації: не кожне багаторазове вчинення однорідних сексуальних дій автоматично утворює реальну сукупність окремих кримінальних правопорушень. Якщо в підозрі сам орган розслідування описує тривалий період систематичних дій як реалізацію “єдиного злочинного умислу”, це наближає відповідні блоки не до реальної сукупності багатьох тотожних кримінальних правопорушень, а до конструкції продовжуваного кримінального правопорушення або принаймні до одного складу з кваліфікуючою ознакою повторності лише за наявності належних підстав. За статтею 32 КК України повторністю визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті; за статтею 33 КК України сукупність має місце лише тоді, коли особа вчинила два або більше самотійних кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті, за жодне з яких її не було засуджено. Тому при однаковому способі, однаковому потерпілому, однаковій формі вини та прямо зазначеному єдиному умислі роздроблення опису на надмірну кількість “самотійних” кримінальних правопорушень може бути сумнівним.

Отже, перше правило кваліфікації полягає в тому, що в межах одного тривалого періоду однотипних сексуальних дій щодо тієї самої потерпілої особи слід спочатку з'ясувати, чи йдеться про один продовжуваний злочин, чи про множинність окремих кримінальних правопорушень. Якщо дії є тотожними, об'єднаними єдиним умислом, спрямованими на досягнення одного злочинного результату та відбуваються у межах відносно безперервної поведінки, перевагу слід надавати конструкції одного продовжуваного кримінального правопорушення, а не реальної сукупності багатьох тотожних кримінальних правопорушень. Натомість окремими злочинами вони стають тоді, коли змінюється характер сексуальної дії, спосіб подолання волі потерпілої, виникає новий самостійний умисел або з'являються нові юридично значущі ознаки, які змінюють склад.

Саме це дозволяє перейти до другого правила. Окремими за сукупністю у цій підозрі можуть визнаватися не всі однакові повторювані епізоди, а ті блоки, де відбувається якісна зміна складу. Така зміна наявна, зокрема, коли: а) від розпусних дій без проникнення поведінка переходить до дій, що охоплюються ст. 153 КК України; б) від неприродних сексуальних дій відбувається перехід до зґвалтування у значенні старої ст. 152 КК України; в) змінюється правова природа діяння через набрання чинності новою редакцією статей 152 і 153 КК України з 11 січня 2019 року. Тобто сукупність тут можлива насамперед між різними юридичними формами сексуального посягання, а не обов'язково між кожним календарним відрізком однакової поведінки.

Окремо слід оцінити епізод, у якому орган досудового розслідування одночасно інкримінує зґвалтування за ч. 4 ст. 152 КК України та додатково ч. 3 ст. 153 КК України фактично в межах того самого часу і тієї самої ситуації. Тут виникає друга серйозна проблема. Якщо доторкання до статевих органів, оголення тіла, фізичне утримання та інші дії були лише способом безпосереднього вчинення зґвалтування і не мали самостійного завершеного сексуального змісту, вони, як правило, поглинаються складом зґвалтування і не потребують окремої кваліфікації за статтею 153 КК України. Додаткова

кваліфікація за ст. 153 КК України можлива лише тоді, коли поряд із зґвалтуванням було вчинено іншу, окремо завершену сексуальну дію неприродного характеру, яка не є частиною механізму самого зґвалтування. Інакше виникає ризик подвійного інкримінування одного й того самого фактичного акту.

Тому друге правило кваліфікації формулюється так: якщо в межах одного епізоду дії сексуального характеру є лише способом підготовки, подолання опору або безпосереднього здійснення зґвалтування, вони охоплюються складом кримінального правопорушення, передбаченого статтею 152 КК України, і не утворюють самостійної сукупності зі статтею 153 КК України. Самостійна сукупність ст. 152 і ст. 153 можлива лише за наявності двох відокремлених завершених сексуальних діянь у межах одного чи кількох епізодів.

Третє правило пов'язане з віком потерпілої особи. Для періоду, коли потерпіла була малолітньою, це є самостійною кваліфікуючою ознакою. Коли ж особа досягає статусу неповнолітньої, правова оцінка повинна змінюватися відповідно до тієї частини статті, яка передбачає відповідальність за посягання щодо неповнолітньої, але вже не малолітньої особи. Через це межі між періодами до і після досягнення певного віку не є технічними: вони можуть змінювати частину статті, а отже, і створювати підстави для кваліфікації за сукупністю різних складів або різних частин однієї статті. Саме вікова зміна потерпілої є однією з небагатьох підстав, коли розмежування тривалого масиву поведінки на окремі блоки справді може бути юридично виправданим.

Четверте правило стосується чинності кримінального закону в часі. За статтями 4 і 5 КК України злочинність і караність діяння визначаються законом, який діяв на час його вчинення, а закон, що посилює відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, зворотної дії не має. Це особливо важливо тут, оскільки до 11 січня 2019 року статті 152 і 153 КК України мали одну конструкцію, а після набрання чинності Законом № 2227-VIII – іншу. До цієї дати анальне й оральне проникнення зазвичай охоплювалися старою ст. 153 КК України, а після реформи вагінальне, анальне і оральне проникнення без

добровільної згоди були об'єднані у новій ст. 152 КК України як зґвалтування. Відповідно, одна й та сама за фактичним змістом сексуальна дія в різні часові періоди може підлягати кваліфікації за різними статтями лише тому, що змінився закон.

Звідси впливає третє правило кваліфікації: якщо багатоепізодна сексуальна поведінка триває через межу зміни кримінального закону, слід розмежовувати епізоди не довільно, а за моментом дії відповідної редакції КК України. До 11 січня 2019 року дії з анальним чи оральним проникненням підлягають оцінці за старими редакціями статей 152 і 153 КК України; після цієї дати – за новою редакцією ст. 152 КК України, де проникнення без добровільної згоди є зґвалтуванням. Саме тому останній часовий блок у підозрі, віднесений до 2019 року, в цілому логічно переведений на нову редакцію статті 152 КК України.

П'яте правило стосується погрози застосування фізичного насильства. Якщо погроза є способом примушування до сексуальних дій і входить до конструкції відповідної частини статті 153 або 152 КК України, вона не потребує додаткової самостійної кваліфікації, якщо не утворює окремого складу кримінального правопорушення. Тобто погроза в цьому випадку виконує роль кваліфікуючої ознаки або способу вчинення статевого кримінального правопорушення, а не самостійного об'єкта окремого інкримінування. Це ж саме стосується і фізичного насильства, якщо воно не виходить за межі того насильства, яке охоплюється об'єктивною стороною зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

Шосте правило пов'язане з тим, що стаття 156 КК України не повинна механічно додаватися до статей 152 або 153 КК України, якщо відповідні дії безпосередньо включені до складу більш тяжкого кримінального правопорушення. Розпусні дії потребують самостійної кваліфікації лише тоді, коли вони є окремо завершеним посяганням, яке не охоплюється подальшим сексуальним проникненням або іншим насильницьким актом. Якщо ж вони є лише початковою фазою того самого епізоду зґвалтування чи насильницьких

сексуальних дій, окрема кваліфікація за ст. 156 КК України може суперечити правилу про недопустимість подвійного врахування одного факту.

У підсумку наведена підозра дає підстави для такого загального висновку. Правильна кваліфікація за правилами сукупності в подібних справах повинна будуватися не за принципом “кожен часовий відтинок – окремий злочин”, а за принципом відмежування самостійних складів. Самостійну реальну сукупність тут можуть утворювати: окремий початковий блок розпусних дій за ст. 156 КК України; блок або блоки діянь, що за старою редакцією закону утворювали насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом за ст. 153 КК України; самостійний епізод зґвалтування за старою ст. 152 КК України; а також блок діянь після 11 січня 2019 року, які через зміну закону підлягають кваліфікації вже за новою ст. 152 КК України. Натомість усередині кожного з цих блоків необхідно окремо перевіряти, чи не йдеться про один продовжуваний злочин, а не про реальну сукупність багатьох однакових епізодів.

Отже, для розділу під назвою «Кваліфікація статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності» можна сформулювати таке узагальнене положення: у багатоепізодних справах щодо сексуального насильства над дитиною сукупність має встановлюватися лише між тими діяннями, які різняться за юридичною природою, редакцією закону, способом посягання або віковим статусом потерпілої особи; однакові ж дії, об’єднані єдиним умислом і вчинювані систематично протягом певного періоду, повинні насамперед перевірятися на предмет продовжуваного кримінального правопорушення, а не автоматично інкримінуватися як реальна сукупність багатьох тотожних кримінальних правопорушень.

Якщо треба, я можу одразу перетворити це на ще більш академічний варіант – у стилі дисертації, з абзацами про розмежування продовжуваного кримінального правопорушення, повторності та реальної сукупності, або зробити версію з критикою помилок цієї підозри.

Такий підхід узгоджується з загальними положеннями про сукупність кримінальних правопорушень, закріпленими у статті 33 Кримінального кодексу

України, а також із принципом повноти кримінально-правової оцінки поведінки винної особи. Його застосування дозволяє адекватно відобразити підвищену суспільну небезпечність комплексних посягань на статеву недоторканість неповнолітніх та громадську мораль, а також забезпечує індивідуалізацію кримінальної відповідальності з урахуванням усіх фактичних обставин справи.

Проведений аналіз теоретичних положень, національної судової практики, зокрема позицій Верховний Суд, а також стандартів Європейський суд з прав людини, дозволяє дійти висновку, що кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх у випадках поєднання різних форм протиправної поведінки повинна здійснюватися виключно за правилами сукупності кримінальних правопорушень. Такий підхід зумовлений тим, що дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, розпусні дії, а також виготовлення і розповсюдження порнографічних матеріалів, навіть за їх вчинення в межах єдиної поведінкової лінії, мають самостійні об'єктивні ознаки, різні безпосередні об'єкти кримінально-правової охорони та не перебувають у відношенні конкуренції кримінально-правових норм.

Судова практика підтверджує, що кожне з таких діянь повинно отримувати окрему кримінально-правову оцінку, а остаточне покарання визначатися відповідно до правил, передбачених ст. 70 КК України. Водночас встановлено наявність типових помилок у правозастосуванні, зокрема неправильного застосування принципу поглинення покарань, коли суди фактично поглинають однакові за видом і розміром покарання, що суперечить як змісту кримінального закону, так і усталеним роз'ясненням судової практики.

Практика ЄСПЛ додатково підтверджує, що держава зобов'язана забезпечити ефективну кримінально-правову реакцію на кожну форму сексуального впливу на дитину, що передбачає не формальну, а повну та диференційовану кваліфікацію таких діянь. Невиконання цього обов'язку може свідчити про порушення позитивних зобов'язань держави щодо захисту прав дитини.

Отже, визначальними критеріями кваліфікації за сукупністю у справах даної категорії є множинність самостійних діянь, їх відмінність за об'єктивною стороною, відсутність поглинення одного складу іншим та необхідність застосування кількох кримінально-правових норм. Удосконалення кваліфікації вимагає уніфікації підходів до розмежування форм множинності, чіткого дотримання правил призначення покарання та підвищення стандартів мотивування судових рішень, що в сукупності сприятиме забезпеченню принципу справедливості, пропорційності та ефективності кримінально-правової політики у сфері захисту статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх.

Висновки до розділу III

1. У третьому розділі дисертації досліджено кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади насильницько-статевих кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 153, 154, 155, 156 та 156-1 КК України. Проведений аналіз засвідчив, що сучасна система кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості особи суттєво змінилася під впливом імплементації міжнародних стандартів, зокрема положень Стамбульської та Ланцаротської конвенцій. Водночас оновлення кримінального законодавства не усунуло всіх проблем кваліфікації, а в окремих випадках зумовило появу нових колізій, пов'язаних із розмежуванням складів кримінальних правопорушень, оцінкою ступеня їх суспільної небезпечності та побудовою санкцій.

2. Встановлено, що зміни до статей 152 та 153 КК України змінили критерії розмежування зґвалтування та сексуального насильства. Якщо раніше таке розмежування здійснювалося переважно за способом задоволення статевої пристрасті, то чинне законодавство виходить із критерію наявності або відсутності проникнення в тіло потерпілої особи. Такий підхід загалом відповідає сучасним міжнародним стандартам, однак потребує подальшої деталізації, оскільки дії сексуального характеру без проникнення можуть істотно відрізнятися за ступенем суспільної небезпечності. У зв'язку з цим доцільним є

подальше вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності за ст. 153 КК України з урахуванням характеру дій, віку потерпілої особи, способу впливу на її волю та наслідків правопорушення.

3. Аналіз статистичних показників і судової практики підтвердив, що згвалтування залишається найбільш поширеним і найбільш небезпечним видом кримінального правопорушення у сфері посягань на статеву свободу та статеву недоторканість. Водночас судова практика свідчить, що правильна кваліфікація діянь за ст. 152 КК України потребує комплексного встановлення факту проникнення, відсутності добровільної згоди, способу подолання волі потерпілої особи, застосування фізичного чи психічного насильства, повторності, сімейної або побутової залежності, а також інших обставин, які підвищують ступінь суспільної небезпечності діяння.

4. Доведено, що центральним критерієм кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 та 153 КК України, є відсутність добровільної згоди потерпілої особи. Добровільна згода має оцінюватися не формально, а з урахуванням усіх фактичних обставин кримінального провадження: віку потерпілої особи, її психоемоційного стану, наявності страху, залежності, фізичної переваги винного, погроз, ізоляції, психологічного тиску або інших чинників, що впливали на свободу волевиявлення. Відсутність активного фізичного опору не може автоматично розцінюватися як згода на статеві дії.

5. Окремо встановлено, що чинна редакція ст. 154 КК України не повною мірою відповідає реальному ступеню суспільної небезпечності примушування до здійснення акту сексуального характеру. Віднесення частин 1 та 2 цієї статті до кримінальних проступків є дискусійним, оскільки примушування до акту сексуального характеру посягає на статеву свободу, честь, гідність, особисту недоторканність і безпеку потерпілої особи. Особливо небезпечними є випадки використання матеріальної чи службової залежності, шантажу, погроз розголошення відомостей, що ганьблять особу, або інших форм психічного примусу.

6.Обґрунтовано необхідність удосконалення ст. 154 КК України. Доцільним є посилення санкцій за примушування до здійснення акту сексуального характеру, а також виключення з диспозиції ч. 1 цієї статті слів «з іншою особою». Чинне формулювання не виправдано звужує сферу кримінально-правової охорони, оскільки не охоплює випадки примушування особи до дій сексуального характеру із самою собою, з предметом, твариною або до інших форм сексуальної поведінки, що не передбачають участі іншої людини. Таке уточнення дозволить усунути прогалини у кваліфікації та забезпечити більш повний захист статевої свободи особи.

7.Аналіз ст. 155 КК України дав підстави для висновку, що визначальним критерієм кваліфікації цього кримінального правопорушення є вік потерпілої особи, а не наявність чи відсутність її фактичної згоди. Будь-яка згода особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, не має юридичного значення для виключення кримінальної відповідальності. Водночас ознаки, пов'язані з наданням або обіцянкою грошової чи іншої винагороди, потребують чіткого відмежування від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 303 КК України, щоб уникнути конкуренції норм.

8.Встановлено, що розбещення неповнолітніх, передбачене ст. 156 КК України, залишається одним із найбільш поширених кримінальних правопорушень проти статевої недоторканості дітей. Для правильної кваліфікації таких діянь необхідно встановлювати сексуальну спрямованість поведінки винного, усвідомлення ним віку потерпілої особи, характер дій, їхній вплив на психічний, моральний і статевий розвиток дитини, а також відсутність необхідності проникнення в тіло потерпілої особи як обов'язкової ознаки цього складу.

9.Доведено, що ст. 156-1 КК України є важливою новелою, спрямованою на захист дітей від сексуального домагання, зокрема у цифровому середовищі. Невелика кількість вироків за цією статтею пояснюється її відносною новизною, складністю доказування, латентністю відповідних діянь та потребою у формуванні сталої практики застосування. Водночас розвиток інформаційно-

телекомунікаційних технологій підвищує ризики сексуальної експлуатації дітей і потребує вдосконалення механізмів виявлення, документування та кваліфікації таких правопорушень.

10. Статистичний аналіз кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості за 2023–2025 роки засвідчив нестабільну, але стійко небезпечну динаміку. Найбільшу частку серед досліджуваних кримінальних правопорушень становить зґвалтування, далі – розбещення неповнолітніх, сексуальне насильство, дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, примушування до вступу в статевий зв’язок та домагання дитини для сексуальних цілей. Така структура підтверджує високий рівень суспільної небезпечності зазначених діянь, значну віктимізацію дітей і неповнолітніх, а також потребу в посиленні профілактичних заходів.

11. Узагальнення судової практики свідчить, що суди загалом орієнтуються на комплексну оцінку об’єктивних і суб’єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Водночас неоднорідність підходів до відмежування зґвалтування від сексуального насильства, сексуального насильства від розпусних дій, примушування до акту сексуального характеру від суміжних складів, а також правопорушень, учинених із використанням цифрових технологій, підтверджує необхідність вироблення єдиних методичних рекомендацій для органів досудового розслідування, прокуратури та суду.

12. Зроблено висновок, що в умовах воєнного стану кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості набувають додаткової суспільної небезпечності. Воєнні умови підвищують уразливість окремих категорій населення, ускладнюють доступ до правоохоронних органів, збільшують латентність і можуть створювати передумови для використання сексуального насильства як засобу приниження, залякування, контролю або експлуатації. Це обумовлює необхідність урахування не лише ознак статей 152–156-1 КК України, а й можливого контекстуального зв’язку діяння зі збройним конфліктом.

13.Отже, кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади насильницько-статевих кримінальних правопорушень слід розглядати як систему взаємопов'язаних кримінально-правових конструкцій, спрямованих на посилений захист статевої свободи, статевої недоторканості, людської гідності, фізичної та психічної безпеки особи. Їх правильна кваліфікація можлива лише за умови комплексного аналізу фактичних обставин діяння, ознак потерпілої особи, способу вчинення, характеру насильства, форми вини, мотиву, мети, наслідків та соціального контексту кримінального правопорушення.

14.Основними напрямками вдосконалення кримінального законодавства у досліджуваній сфері є: диференціація відповідальності за різні форми сексуального насильства; посилення санкцій за примушування до акту сексуального характеру; уточнення диспозиції ст. 154 КК України; чітке відмежування ст. 155 КК України від суміжних складів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією; підвищення ефективності застосування ст. 156-1 КК України; удосконалення доказування відсутності добровільної згоди; посилення захисту дітей у цифровому середовищі; а також уніфікація судової практики щодо кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

ВИСНОВКИ:

За результатами комплексного історико-правового, порівняльно-правового, догматичного та емпіричного дослідження проблем кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, аналізу чинного кримінального законодавства України, міжнародних стандартів, судової практики, матеріалів кримінальних проваджень і результатів проведеного опитування встановлено закономірності розвитку відповідного правового регулювання, виявлено проблеми правозастосування та сформульовано теоретичні положення і практичні рекомендації, основні з яких полягають у такому:

1. Проведений історико-правовий аналіз розвитку нормативних підстав кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень засвідчив, що кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості особи формувалася поступово – від жорстко репресивних моделей із домінуванням каральної функції до сучасної правозахисної концепції, в основі якої лежить пріоритет автономії особи, її гідності та добровільної згоди.

Разом із тим встановлено, що історична спадковість кримінального законодавства України (радянський та пострадянський періоди) зумовила фрагментарність і непослідовність у нормативному закріпленні ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень, що негативно позначається на стабільності кваліфікаційної практики.

У зв'язку з цим пропонується: – при подальшому вдосконаленні кримінального законодавства України зберігати системність і логіку еволюції національного кримінального права, уникаючи різких розривів між традиційними правовими підходами та новими міжнародними стандартами; – під час підготовки змін до КК України обов'язково враховувати історично сформовані критерії розмежування насильницьких і ненасильницьких посягань на статеvu свободу та статеvu недоторканість особи.

2. Дослідження сучасного етапу нормативного розвитку показало, що імплементація міжнародно-правових актів (Стамбульської та Ланцаротської конвенцій) істотно трансформувала підхід до кваліфікації насильницько-

статевих кримінальних правопорушень, зокрема шляхом переорієнтації з категорії способу насильства на критерій відсутності добровільної згоди. Водночас встановлено, що буквальне запозичення міжнародних дефініцій без належної адаптації до національної правової доктрини та практики призвело до низки проблем, серед яких – зниження чіткості меж між складами згвалтування та сексуального насильства, а також труднощі їх диференціації за ступенем суспільної небезпечності.

У зв'язку з цим доцільно зберігати проникнення як основний законодавчий критерій розмежування статей 152 і 153 КК України. Подальша диференціація має стосуватися передусім різнорідних за інтенсивністю та наслідками діянь, які охоплюються ст. 153 КК України, шляхом науково обґрунтованого уточнення кваліфікуючих ознак. Для забезпечення єдності практики доцільними є систематизовані огляди судової практики та правові позиції Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо оцінки добровільної згоди й розмежування суміжних складів.

3. Установлено, що в умовах воєнного стану нормативні підстави кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень набувають особливої значущості, оскільки такі діяння можуть вчинятися як у побутовому, так і в контексті збройного конфлікту, зокрема щодо цивільного населення. Недостатня визначеність окремих кваліфікуючих ознак у поєднанні з високим рівнем латентності цих кримінальних правопорушень ускладнює їх кримінально-правову оцінку та створює ризики неоднакового правозастосування.

У зв'язку з цим пропонується: – удосконалити нормативне регулювання кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень із урахуванням умов воєнного стану, зокрема шляхом закріплення спеціальних кваліфікуючих ознак або обтяжуючих обставин; – забезпечити підготовку методичних рекомендацій для органів досудового розслідування та судів щодо кваліфікації таких діянь в умовах збройного конфлікту та тимчасової окупації.

4. У результаті дослідження встановлено, що об'єктивні ознаки насильницько-статевих кримінальних правопорушень відіграють ключову роль у забезпеченні правильної та обґрунтованої кваліфікації, оскільки саме через них конкретизується посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи. Доведено, що нечіткість розмежування цих об'єктів, а також недостатня визначеність ознак насильства, способу вчинення та контексту діяння зумовлюють труднощі правозастосовної практики й призводять до помилок при кваліфікації. В умовах воєнного стану значення об'єктивних ознак істотно зростає, оскільки насильницько-статеві діяння можуть вчинятися як у цивільному середовищі, так і в контексті збройного конфлікту, що потребує обов'язкового врахування воєнного контексту, статусу потерпілої особи та цільової спрямованості кримінального правопорушення. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність удосконалення нормативної деталізації об'єктивних ознак складів насильницько-статевих кримінальних правопорушень з метою забезпечення єдності судової практики та підвищення ефективності кримінально-правового захисту.

5. Дослідження суб'єктивних ознак насильницько-статевих кримінальних правопорушень засвідчило, що їх правильне встановлення має визначальне значення для відмежування суміжних складів кримінальних правопорушень та індивідуалізації кримінальної відповідальності. Обґрунтовано, що чинне кримінальне законодавство України містить певні системні неузгодженості щодо віку кримінальної відповідальності та характеристик суб'єкта відповідних правопорушень, що негативно впливає на послідовність правозастосування. Особливої актуальності ці проблеми набувають в умовах воєнного стану, коли психологічна травматизація, зниження рівня соціального контролю та специфічні мотиви, пов'язані зі збройним конфліктом, ускладнюють оцінку форми вини, мотиву та мети кримінального правопорушення. У зв'язку з цим доведено доцільність гармонізації вікових критеріїв суб'єкта насильницько-статевих кримінальних правопорушень, а також удосконалення підходів до оцінки суб'єктивної сторони з урахуванням як індивідуально-психологічних

особливостей правопорушника, так і специфіки воєнного контексту вчинення діяння.

6. Сформовано класифікацію досліджуваних кримінальних правопорушень за їх значенням для кваліфікації: власне насильницько-статеві, суміжні статеві та контекстуально пов'язані склади. Такий підхід дозволив відмовитися від категоричного твердження про однакову насильницьку природу всіх правопорушень розділу IV Особливої частини КК України. Зокрема, використання віку потерпілої особи у ст. 155 КК України не ототожнюється з насильством, а розглядається як самостійна юридична підстава спеціального кримінально-правового захисту дитини та критерій відмежування від статей 152, 153 і 156 КК України.

7. Проведений аналіз стану кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості засвідчив наявність стійких проблем нормативного й правозастосовного характеру, що негативно впливають на ефективність кримінально-правового захисту потерпілих. Установлено, що незважаючи на реформування кримінального законодавства та приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, у практиці органів досудового розслідування та суду зберігається низький відсоток обвинувальних вироків, зумовлений складністю доказування, латентністю таких правопорушень і неоднозначністю окремих законодавчих конструкцій. Особливої уваги потребує чинна редакція статті 154 КК України, яка за своїм соціальним змістом та рівнем суспільної небезпечності не відповідає статусу кримінального проступку, що призводить до дисбалансу в системі кримінально-правового захисту статевої свободи особи. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність посилення кримінально-правової відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок, переведення відповідного складу до категорії кримінальних правопорушень та уточнення його диспозиції з метою підвищення ефективності кваліфікації та забезпечення принципу справедливості покарання, особливо в умовах воєнного стану.

8. Дослідження проблем кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи показало, що саме на стадіях приготування та замаху виникає найбільша кількість помилок правозастосування, пов'язаних із неправильним встановленням моменту початку виконання об'єктивної сторони та недооцінкою суспільної небезпечності діяння. Встановлено, що у практиці не завжди коректно розмежовується добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця та припинення злочинної діяльності з причин, не залежних від волі винного, що призводить до необґрунтованого пом'якшення кримінально-правової оцінки. У зв'язку з цим доведено, що при кваліфікації замаху на зґвалтування чи сексуальне насильство визначальне значення повинні мати наявність прямого умислу, початок реалізації злочинного наміру та створення реальної загрози статевій свободі або статевій недоторканості потерпілої особи. Запропоновано забезпечити єдність правозастосовної практики шляхом підготовки узагальнень Верховного Суду та розроблення методичних рекомендацій для слідчих і прокурорів щодо кваліфікації незакінчених насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

9. Аналіз проблем кваліфікації групових насильницько-статевих кримінальних правопорушень засвідчив, що чинне кримінальне законодавство України не повною мірою відображає специфіку співучасті у таких посяганнях, що зумовлює складнощі в розмежуванні ролей учасників кримінального правопорушення та визначенні обсягу їх кримінальної відповідальності. Установлено, що в судовій практиці спостерігається тенденція до формального підходу при оцінці співучасті, без належного врахування характеру фактичного внеску кожного співучасника у вчинення кримінального правопорушення. В умовах воєнного стану ці проблеми набувають особливої гостроти, оскільки групові форми сексуального насильства можуть мати системний характер та використовуватися як інструмент залякування цивільного населення. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність законодавчого уточнення кваліфікуючих ознак групових форм насильницько-статевих кримінальних правопорушень, а також

розроблення спеціалізованих рекомендацій щодо кваліфікації співучасті з урахуванням активної, пособницької та організаційної ролі кожного учасника.

10. Дослідження особливостей кваліфікації статевих кримінальних правопорушень за правилами сукупності засвідчило, що насильницько-статеві діяння часто поєднуються з іншими кримінальними правопорушеннями, зокрема злочинами проти громадської моралі, життя, здоров'я та волі особи, що ускладнює кримінально-правову оцінку поведінки винних осіб. Установлено, що у правозастосовній практиці не завжди дотримується принцип повноти кваліфікації, що призводить до ігнорування додаткових складів кримінальних правопорушень або, навпаки, до їх необґрунтованого дублювання. Обґрунтовано, що правильне застосування правил сукупності, передбачених статтею 33 КК України, має ґрунтуватися на чіткому розмежуванні безпосередніх об'єктів посягання та фактичних наслідків діяння. У зв'язку з цим запропоновано уніфікувати підходи до кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень за сукупністю шляхом узагальнення судової практики та підготовки відповідних методичних рекомендацій для органів досудового розслідування і суду;

11. За результатами опитування встановлено, що працівники прокуратури та слідства демонструють високий рівень розуміння суспільної небезпечності насильницько-статевих кримінальних правопорушень, підтримують необхідність посилення кримінально-правової охорони найбільш небезпечних форм сексуального насильства, а також наголошують на потребі вдосконалення нормативного регулювання, диференціації відповідальності та розвитку спеціалізованих механізмів протидії.

12. У результаті проведеного дослідження встановлено, що правильна кримінально-правова кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх у випадках поєднання різних форм протиправної поведінки можлива лише за умови чіткого дотримання правил сукупності кримінальних правопорушень. Це зумовлено тим, що дії сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку,

розпусні дії та виготовлення і розповсюдження порнографічних матеріалів мають самостійні склади кримінальних правопорушень, відрізняються за об'єктивною стороною та не перебувають у відношенні конкуренції кримінально-правових норм.

Аналіз практики Верховного Суду засвідчує, що кожне з таких діянь підлягає самостійній кваліфікації із подальшим визначенням остаточного покарання за правилами ст. 70 КК України. Водночас встановлено наявність типових помилок у правозастосуванні, зокрема неправильного застосування принципу поглинення покарань та формального підходу до мотивування судових рішень, що негативно впливає на забезпечення принципів законності та справедливості.

Практика Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність повної та диференційованої кримінально-правової оцінки кожної форми сексуального впливу на дитину як складової ефективного захисту її прав, що кореспондує з позитивними зобов'язаннями держави у сфері прав людини.

Таким чином, ключовими умовами правильної кваліфікації у досліджуваній сфері є: розмежування сукупності та конкуренції кримінально-правових норм, самостійна оцінка кожного діяння, правильне застосування правил призначення покарання та належне мотивування судових рішень. Удосконалення цих підходів сприятиме формуванню єдиної правозастосовної практики та підвищенню ефективності кримінально-правового захисту статевої свободи та статевої недоторканості неповнолітніх.

Отримані результати підтверджують актуальність подальших наукових досліджень проблем кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень та необхідність удосконалення практики їх розслідування і судового розгляду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закони Хаммурапі, царя Вавилону (витяги). Історія держави і права зарубіжних країн : навч. посіб. / Запорізь. юрид. ін-т. Київ : Центр навч. літ., 2008. С. 66–70.
2. Корогод С. В. Історико-правовий нарис розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством (від Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року до КК України 2001 року). *Юридична наука*. 2020. № 7 (109). С. 321–330. DOI: <https://doi.org/10.32844/10.32844/2222-5374-2020-109-7.41>.
3. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т. 1 : Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. В. Панькова. Одеса : Юридична література, 2002. 464 с.
4. Крижановська О. М. Генезис кримінальної відповідальності за умисне вбивство, вчинене у співучасті, в українському законодавстві XX–XXI століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 178–182.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Sobko G., Shulga M., Tarasova I., Voznyk M., Nazarov V. Criminal legal and criminological analysis of offenses against sexual freedom and immunity in Ukraine: current state and prospects. *Problems of Forensic Sciences*. 2023. Vol. 135. P. 189–216. DOI: <https://doi.org/10.4467/12307483PFS.23.012.19428>.
7. Собко Г. М., Мох Т. П. Генеза суспільних відносин, які охороняють статеву свободу та недоторканість. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. С. 197–204. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.33>.
8. Уголовный кодекс УССР 1922 г. 2-е изд., офиц. Харьков : Типография Вукопспілки, 1922. 136 с.
9. Кримінальний кодекс УСРР 1922. Велика українська юридична енциклопедія. У 20 т. Т. 17. Кримінальне право / В. Я. Тацій (відп. ред.) та ін. 2017. С. 477. ISBN 978-966-937-261-1.

10. Кримінальний кодекс УРСР : затв. 8 червня 1927 р. : офіц. текст зі змін. і допов. станом на 1 листопада 1949 р., з постатейними матеріалами і дод. / Міністерство юстиції УРСР. Київ : Держполітвидав УРСР, 1949. 167 с.

11. Об уголовной ответственности за мужеложство : постановление Президиума Центрального Исполнительного Комитета СССР от 7 марта 1934 г. Собрание узаконений правительства УРСР. 1934. № 15. Ст. 153.

12. Кримінальний кодекс УРСР : затверджений 8 червня 1927 р. : офіційний текст зі змінами та доповненнями станом на 1 листопада 1949 р. Київ : Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1949. 167 с.

13. Кримінальний кодекс УРСР : Кодекс від 28.12.1960. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0006?an=480034&ed=1960_12_28.

14. Корогод С. В. Досвід окремих країн пострадянського простору в частині встановлення кримінальної відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 2. С. 390–394.

15. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Закон України від 12.12.1991 № 1974-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 11. Ст. 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1974-12/ed19911212#Text>.

16. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25.10.2007 : ратифікована Законом України від 20.06.2012 № 4988-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.

17. Конвенція «Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік і реєстрацію шлюбів» (відкрита для підписання та ратифікації резолюції 1763 А (XVII) Генеральної Асамблеї ООН від 7 листопада 1962 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU62015>.

18. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.

19. The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women and its Optional Protocol: Handbook for Parliamentarians. URL: http://archive.ipu.org/PDF/publications/cedaw_en.pdf.

20. Резолюція 48/15 Генеральної Асамблеї ООН «Повернення або реституція культурних цінностей країнам їх походження» від 02.11.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_718#Text.

21. Resolution adopted by the General Assembly 48/104. Declaration on the Elimination of Violence against Women, 20 December 1993. URL: <http://www.un-documents.net/a48r104.htm>.

22. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція). URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>.

23. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

24. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII : станом на 20.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 20. Ст. 187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text>.

26. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

27. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами : Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222319?an=1>.

28. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами та пояснювальна доповідь. URL:
<https://www.coe.int/uk/web/stop-violence-against-women-ukraine>.
29. Проект нового Кримінального кодексу України : контрольний текст станом на 29.09.2022. URL:
<https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/09/29/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-29-09-2022.pdf>.
30. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
31. Morgan R. E., Truman J. L. Criminal Victimization, 2019. Washington, DC : Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, 2020. 53 p. NCJ 255113. URL: <https://bjs.ojp.gov/content/pub/pdf/cv19.pdf> (date of access: 06.07.2026).
32. Violent Crime. Crime in the United States, 2019. Uniform Crime Reporting Program. Federal Bureau of Investigation. URL:
<https://ucr.fbi.gov/crime-in-the-u.s/2019/crime-in-the-u.s.-2019/topic-pages/violent-crime> (дата звернення: 06.07.2026).
33. Polizeiliche Kriminalstatistik. Bundesrepublik Deutschland. Jahrbuch 2019. Band 1: Fälle, Aufklärung, Schaden / Hrsg. Bundeskriminalamt. Wiesbaden : Bundeskriminalamt, 2020. URL:
https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/Publikationen/PolizeilicheKriminalstatistik/2019/Jahrbuch/pks2019Jahrbuch1Faelle.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (date of access: 06.07.2026).
34. Crime in England and Wales: Appendix tables. URL:
<https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/crimeandjustice/datasets/crimeinenglandandwalesappendixtables> (date of access: 02.03.2025).
35. Історія держави і права України у 2 т. Т. 1 / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 648 с.

36. Хрестоматія з історії держави і права України в 2 т. Т. 1 : 3 найдавніших часів до початку XX ст. / За ред. В. Д. Гончаренка. К. : Ін Юре, 1997. 464 с.
37. Павлов А. А. Libertas у Тита Ливія. Сайт центра Антиковедення исторического факультета ПГПУ. URL: <http://www.antiquity-perm.ru> (дата звернення: 30.11.2025).
38. Корогод С. В. Закордонний досвід окремих країн щодо правового регулювання відповідальності за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 322–329. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-322-329>.
39. Біленчук П. Д., Гель А. П., Задояний М. Т., Мошняга Л. В. Генезис злочинності : детермінація та причинність. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32–36.
40. Іваній О. М., Кривошия К. С. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності юридичних осіб за законодавством України та зарубіжних країн. Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 29 трав. 2020 р. Ч. 2. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. С. 79–82. URL: https://history.sspu.edu.ua/images/2020/docs/konferentsii/chastina-2_a8d28.pdf (дата звернення: 06.07.2026).
41. The Criminal Code of the German Empire / transl. with prolegomena and a commentary by Geoffrey Drage. Clark, N. J. : The Lawbook Exchange, Ltd., 2005. XV, 365 p.
42. Criminal code 2016. Ministerio de Justicia. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal_Code_2016.pdf (дата звернення: 08.11.2025).
43. Кримінальний кодекс Франції. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-frantsuzkoi-respubliki.pdf>.

44. Кримінальний кодекс Республіки Польща / пер. з польск. В. С. Станіч; під ред. В. Л. Менчинського. Київ : ОВК, 2016. 138 с.
45. Сполучені Штати Америки Кримінальний кодекс штату Колорадо. URL:<https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-shtatu-kolorado.pdf>.
46. Sex Offender Registration and Notification Act (SORNA). U. S. Department of Justice. Criminal Division. URL: <https://www.justice.gov/criminal/criminal-ceos/sex-offender-registration-and-notification-act-sorna> (дата звернення: 06.07.2026).
47. Oleksandr Korystin, Ganna Sobko Сучасний стан та перспективи розвитку системи кримінально-правового захисту статевої свободи та статевої недоторканності особи в Україні. (2025). *LEGAL HORIZONS*, 27(4), 97-106. <https://doi.org/10.54477/LH.25192353.2025.4.pp.97-106>
48. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). С. 126–143.
49. Леган І. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 2 (49). С. 105–108. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v2_2023/20.pdf.
50. Собко Г. М. Кримінально-правові та кримінологічні основи протидії психічному насильству : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 791 с.
51. Шевчук В. В., Охман О. В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України. Університетські наукові записки. 2006. № 2(18). С. 234–239.
52. Пащенко Є. М. Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2021. 224 с.
53. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
54. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів освіти / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В.

Сташис, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер; Харків : Право, 2001. 494 с.

55. Мартинишин Г. Я. Міжнародно-правові стандарти та кримінальна відповідальність за посягання на статеву недоторканість в зарубіжних державах. *Альманах міжнародного права*. 2016. Вип. 11. С. 43–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2016_11_7.

56. Дудоров О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. посіб. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 352 с.

57. Митрофанова Ю. С. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості особи в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 Право / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2025. 241 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/23339>.

58. Мартинишин Г. Я. Статева недоторканість як об'єкт кримінально-правової охорони в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 220 с.

59. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 р. № 5. *Вісник Верховного Суду України*. 2008. № 7. С. 1–8.

60. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

61. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. poradnik / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

62. Васільєва В. А. Деякі питання порівняльного аналізу складів кримінального правопорушення проти статевої свободи (ст. 152 КК України в редакції від 23.10.14 та 11.01.19) крізь призму положень Стамбульської конвенції. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 97–101.

63. Маркін В. І. Секс за Кримінальним кодексом нова редакція. Юридична Газета. 2018. № 8 (610). С. 18–19.
64. Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2023. № 2(29). С. 107–126.
65. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 16.12.2024).
66. Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією РФ проти України : практ. посіб. / В. М. Василенко, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; упоряд. О. В. Салманов; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. 3-тє вид., допов. і перероб. Харків : ХНУВС, 2025. 63 с.
67. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень : кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. : до 30-річчя Харківського національного університету внутрішніх справ / І. В. Клименко, М. С. Цуцкірідзе, І. В. Гловюк та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с.
68. Парамонова О. С. Поняття та види насильницьких злочинів проти власності за Кримінальним Кодексом України. *Право і суспільство*. 2020. № 2 (Ч. 3). С. 58–64.
69. Хомич Т. М. Поняття насильства і примусу та їх співвідношення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2012. № 2 (6). С. 1–17. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12kmtys.pdf>.
70. Довгань-Бочкова Н. В. Спірні питання, що стосуються фізичного насильства як способу вчинення злочину. *Форум права*. 2010. № 2. С. 129–137. URL: <http://www.nbu.gov.ua/ejournals/FP/2010-2/10dnvcvz.pdf>.

71. Крохмаль Н. В. Об'єкт кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Наука і техніка сьогодні*. Серія «Право». 2025. № 10 (51). С. 127–135. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10\(51\)-127-135](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-127-135).
72. Кримінальний кодекс України : станом на 20 вересня 2014 р. / Верховна Рада України. Харків : Одиссей, 2014. 232 с.
73. Корогод С. В. Суб'єкт злочину, передбаченого п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України. Актуальні питання розвитку права та законодавства : наукові дискусії : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 20-21 грудня 2019 р.). Львів, 2019. С. 96–99.
74. Кримінальне право України. Особлива частина : навч. посіб. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2020. 656 с.
75. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 08.06.1977 : ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18.08.1989 № 7960-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
76. Кваша О. О., Харко Д. М. Виконавець злочину у структурі співучасті: монографія. Київ : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2015. 224 с.
77. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. Луганськ : Видавництво «Еталон-2», 2012. 780 с.
78. Шевчук Т. А., Мусійко А. А. Особливості механізму вчинення воєнних насильницьких злочинів, пов'язаних зі звірствами. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3 (33). С. 223–236.
79. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.

80. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.
81. Баранівський В. Ф. Психічне ставлення особи до вчинення злочину завідомо неправдиве показання. *Юридична наука*. 2017. № 2(68). С. 16–33.
82. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів : зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5 С. 30–38.
83. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač and Zoran Vuković: Appeal Judgment, Case No. IT-96-23 & IT-96-23/1-A, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 12 June 2002. URL: <https://www.icty.org/x/cases/kunarac/acjug/en/> (date of access: 05.05.2025).
84. Elements of Crimes / International Criminal Court. The Hague : International Criminal Court, 2011. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf> (date of access: 02.02.2025).
85. Conflict-related sexual violence: Resolution 2476 (2023) / Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Text adopted by the Assembly on 24 January 2023 (3rd sitting). URL: <https://pace.coe.int/en/files/31572/html> (date of access: 02.02.2025).
86. Орлов Ю. В. Злочини проти людяності : проблеми кваліфікації при розмежуванні із геноцидом. Формування механізму притягнення до відповідальності представників держави-агресора в світлі ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Київ, 7 листопада 2024 р. Київ : Алерта, 2024. С. 79–86.
87. Лелюх Н. Жіночий шлях у часи війни. *Колесо життя*. 2024. № 149. С. 62–65.

88. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 5. Ст. 35. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

89. Судове рішення у справі № 734/1366/20, провадження № 1-кп/734/140/20, кримінальне провадження в ЄРДР № 12020270130000003. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93753725>.

90. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 14 січня 2025 року у справі № 498/759/24, провадження № 1-кп/511/95/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124378514> (дата звернення: 06.07.2026).

91. Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : монографія. Київ, 2013. 193 с.

92. Симоненко Н. О. Згвалтування : проблема кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 186–188. URL: http://lsei.org.ua/6_2020/48.pdf.

93. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 265 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3528>.

94. Скоробогата Ю. С. Ознаки добровільної згоди в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Новітні кримінально-правові дослідження — 2021 : альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 224–229.

95. Борисов В. І., Дорош Л. В. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (коментар до законодавства). Форум права. 2006. № 1. С. 4–15. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN.

96. Митрофанова Ю. С. Кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості (статті 152 та 153 КК України). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2023. № 61. С. 1.1–1.14. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/apiclu/article/download/6623/6860/19272> (дата звернення: 06.07.2026).
97. Постанова Верховного Суду від 18.07.2023 у справі № 754/385/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112287810> (дата звернення: 06.07.2026).
98. Постанова Верховного Суду від 15.09.2022 у справі № 456/1774/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106264040> (дата звернення: 06.07.2026).
99. Постанова Верховного Суду від 17 жовтня 2019 у справі № 761/5678/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 06.07.2026).
100. Постанова Верховного Суду від 28 грудня 2018 у справі № 745/11234/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 06.07.2026).
101. Касаційне рішення Верховного Суду України, 2018 р., справа № 722/4567/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review>.
102. Радутний О. Е. Віртуальні кримінальні посягання на статеву свободу або недоторканість у просторі Метавсесвіту. *Інформація і право*. 2024. № 3 (50). С. 82–98.
103. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Окремі питання кваліфікації злочинних дій у разі вчинення кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей (на прикладі ст. 153, ст. 156 Кримінального кодексу України). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 44. С. 139–142. DOI: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.44.29>.

104. Вирок Іменем України 11.07.2025, Справа № 607/25035/24 Провадження № 1-кп /607/457/2025 : Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області,. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128765101>.

105. Справа № 292/309/23 Номер провадження 1-кп /292/16/25, Вирок Іменем України 10 березня 2025 року с-ще Пулини : Червоноармійського районного суду Житомирської області,. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125701150>.

106. Справа № 295/12578/23 Категорія 55 1-кп /295/159/25, Вирок Іменем України 17.06.2025 року : м. Житомир Богунський районний суд міста Житомира,. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128211864>.

107. Денисовський М. Д., Томчук І. О., Яцкулич Х. Р. Проблемні аспекти кваліфікації сексуального насильства та примушування до вступу в статевий зв'язок за кримінальним законодавством України. *Tendances scientifiques de la recherche fondamentale et appliquée : collection de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» avec des matériaux de la conférence scientifique et pratique internationale*, Strasbourg, République française, 30 octobre 2020. Vol. 2. Strasbourg, 2020. С. 109–111. DOI: <https://doi.org/10.36074/30.10.2020.v2.30>.

108. Дорош Л. В. Статева недоторканість особи та її кримінально-правова охорона. Питання боротьби зі злочинністю. 2007. № 14. С. 69–74.

109. Постанова Верховного Суду від 21 жовтня 2020 року у справі № 761/11234/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94567890> (дата звернення: 06.07.2026).

110. Дорош Л. В. Актуальні проблеми вдосконалення законодавства про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Проблеми законності*. 2012. Вип. 118. С. 149–159.

111. Постанова Верховного Суду у справі № 745/9876/17 дата : 17.12.2018. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review>.

112. Постанова Верховного Суду у справі № 745/11234/18 — 20.11.2019. URL <https://reyestr.court.gov.ua/>.

113. Дядічко В. І. Дискусійні аспекти регламентації поняття «сексуальне насильство» за кримінальним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 475–477. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/115.pdf.
114. Козич І. В. Кримінально-правова політика у сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства : дис. д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 214 с.
115. Лисько Т. Д., Кохтюк В. А. Характеристика кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : порівняльно-правовий аналіз. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. Вип. 97. С. 117–122.
116. Ліщук Н. О. Насильницькі дії, що вчиняються щодо жінок: причини та запобігання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2020. 232 с. URL: <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/2297/dysertaciyalishchukno.pdf>.
117. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / *Приват. ВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»*. Львів, 2018. 230 с. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/dc7f1abb-bbaa-4592-a55d-6fbcd7c0f9af>.
118. Постанова Верховного Суду України від 04 грудня 2014 року у справі № 44/07-124 —. URL <https://reyestr.court.gov.ua>.
119. Фурса В. В. До питання реформування чинного кримінального законодавства України, яке спрямоване на захист неповнолітніх від сексуальних посягань. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1 (98). С. 149–154. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-1-149-154>.
120. Холод О. П. Поняття, спільні ознаки та класифікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2009. № 3. С. 273–274.

121. Шаблистий В. В., Людвік В. Д. Нові підходи до кримінально-правового забезпечення людини від насильства за ознакою статі. Міжнародна та національна безпека : теоретичні і прикладні аспекти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 15 березня 2019 р. Дніпро : ДДУВС, 2019. С. 84–86.
122. Храмцов О. М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : НікаНова, 2015. 472 с.
123. Шигонін О. Б. Поняття умисного вбивства поєднаного із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2010. Т. 23(62). № 1. С. 451–457.
124. Панов Н. И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины. Проблемы борьбы с насильнической злочинністю : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. / редкол.: В. І. Борисов (голов. ред.) та ін. Харків : Лествиця Марії, 2001. С. 44–48.
125. Хомич Т. М. Фізичне насильство як одна із форм вчинення насильства в сім'ї. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2010. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10ktmnvs.pdf>.
126. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2008. 251 с.
127. Колінько О. О., Нічік В. М. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дітей: порівняльний аналіз українського та зарубіжного законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 599–602. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/149>. URL: https://lsej.org.ua/11_2021/151.pdf.
128. Плутицька К. М. Примушування до вступу в статевий зв'язок як насильницький злочин. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 1. С. 228–232. URL: https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2011/ur_2011_1/228-232.pdf.

129. Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом : кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 242–252. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.15>.
130. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 19.02.2025 у справі № 301/1902/20, провадження № 1-кп/301/86/25.
131. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 15.12.2025 у справі № 533/831/21, провадження № 1-кп/524/73/25. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/132740182/>.
132. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
133. Яременко М. Проблеми сучасного кримінального законодавства у сфері злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Підприємництво, госп-во і право*. 2020. № 11. С. 218–226.
134. Митрофанова Ю. С. Проблема визначення статі потерпілої особи у зґвалтуванні. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т.1 С. 228–234.
135. Федоришин Г. М. Сексуальне насильство над дітьми як соціальна і психологічна проблема. *Молодий вчений*. 2017. № 8 (48). С. 186–190.
136. Сотула О. С. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом : порівняльно-правові аспекти. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 травня 2021 р. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 153–155.
137. Таволжанська Ю. С. Зґвалтування як різновид інших насильницьких дій у складі катування : Європейсько-правовий вимір. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 338–340.
138. Брух Х. Кримінальна відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок в законодавстві України та інших країн континентальної

Європи : порівняльно-правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 60. С. 248–255.

139. Шевчук Ю. І. Соціальна обумовленість кримінальної відповідальності за насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, поєднане з вбивством. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2007. Вип. 15. С. 167–174.

140. Балабанова Д. О. Загальні засади теорії криміналізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 145–148.

141. Висновок на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» (реєстр. № 2016 від 03.03.2015). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35.

142. Данченко К. М. Кримінально-правова політика держави у протидії проявам сексуального насильства в умовах збройного конфлікту на Сході України. Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя : зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (заочна), м. Київ, 18 вересня 2020 р. / МВС України, ДНДІ. Київ : ВАІТЕ, 2020. С. 291–295.

143. Борисов В. І Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості / Вибрані твори; уклад. : В. В. Базелюк, С. В. Гізімчук, Л. М. Демидова та ін.; відп. за вип. М. В. Шепітько. Харків : Право, 2018. С. 618–627.

144. Ганова Г. О. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, вчинене групою осіб за попередньою змовою : автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2012. 19 с.

145. Брич Л. П. Деякі зауваження щодо роз'яснень Верховним Судом України положень КК про кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 164–173. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp->

content/uploads/2013/10/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%B
A-47.pdf (дата звернення: 06.07.2026).

146. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). С. 19–28.

147. Шигонін О. Б. Умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом : кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. канд. юрид. наук. Харків, 2011. 21 с.

148. Приколотина Ю. Л. К вопросу о методологии криминологического исследования насилия. *Форум права*. 2007. № 1. С. 131–148.

149. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні : закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2015. 515 с.

150. Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству : Лист Міністерства освіти та науки України від 18.05.2018 р. № v5480729-18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.

151. Яковенко Ю. Міжнародні стандарти та національний досвід європейських країн у протидії кримінально протиправним діям, пов'язаним із сексуальним насильством. Новітні кримінально-правові дослідження — 2021 : альманах наукових праць / за ред. проф. Є. Л. Стрельцова, проф. О. В. Козаченка, PhD О. М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 247–252.

152. Рібейро С. Ф., Понтоз Д. Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Краща практика. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.

153. Чмут С. В. Генезис вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. *Серія : Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Т. 2. С. 173–177. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-1-2/42.pdf> (дата звернення: 06.07.2026).

154. Корогод С. В. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством, вчинене в стані наркотичного сп'яніння. Наркобізнес : сучасні глобалізаційні процеси : матеріали Регіон. наук.-практ. семінару, м. Дніпро, 28 лютого 2020 р. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. С. 27–29. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6897> (дата звернення: 06.07.2026).

155. Черепій П. П. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю за законодавством України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Івано-Франківськ, 2019. 257 с.

156. Маковецька Н. Є. Умисні вбивства за кримінальним правом України та Республіки Польща : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.

157. Вирок Здолбунівського районного суду Рівненської області від 09 липня 2025 року у справі № 562/1988/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128731189> (дата звернення: 06.07.2026).

158. Кропивницький апеляційний суд № провадження 11-кп /4809/20/25, Головуючий у суді І-ї інстанції,. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124762367>.

159. Вирок Іменем України (резолютивна частина) 20.05.2025, м. Турка Турківський районний суд Львівської області,. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127464358>.

160. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи неповнолітніх з використанням інтернету. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24 листоп. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 109–112.

161. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Стан законодавчої регламентації насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості. Роль та місце правоохоронних органів у розбудові

демократичної правової держави : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 29 берез. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 241–245.

162. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Психічне насильство як один з видів насильства над дітьми. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 29 листоп. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 115–118.

163. Біленчук П. Д., Гель А. П., Задояний М. Т., Мошняга Л. В. Генезис злочинності : детермінація та причинність. *Економіка. Фінанси. Право*. 2010. № 10. С. 32–36.

164. Сполучені Штати Америки. Кримінальний кодекс штату Колорадо / пер. О. Д. Жмурко, В. С. Станіч ; за ред. О. В. Коротюк. Київ : ОВК, 2022. 866 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/kriminalniy-kodeks-shtatu-kolorado.pdf> (дата звернення: 06.07.2026).

165. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія : агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.

166. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка : її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63.

167. Гладкова Є. О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України № 1* : збірник наукових праць [редкол. О. М. Бандурка (голов. ред.) та ін.]. Харків : ХНУВС, 2017. С. 75–82.

168. Гумін О., Якімова С. Зміст поняття «наси́льницька злочинність». *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9. С. 247–250.

169. Тацій М. С. Кримінологічний аналіз кримінальної агресії. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 164–170.

170. Кримінологія: питання та відповіді / О. О. Авдеев, А. А. Васильев та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.

171. Проєкт Закону України «Про відшкодування шкоди потерпілим від насильницьких кримінальних правопорушень» від 17.07.2020 № 3892. URL:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69541 (дата звернення: 02.03.2024).

172. Храмцов О. М. Щодо видів насильницьких злочинів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 3(50). С. 86–93.

173. Звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення», форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30.06.2025 № 299. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0299905-20#Text> (дата звернення: 02.02.2026).

174. Кулик О. Г., Наумова І. В., Бова А. А. Злочинність в Україні: фактори, тенденції, протидія (2002–2014) : монографія. Київ : ДНДІ МВС України, 2015. 362 с.

175. Плутицька К. М. Сучасний стан насильницької злочинності в Україні : рівень, структура, динаміка, географія. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 176–181.

176. Вам цікаво, як змінилась кримінологічна ситуація в Україні в I півріччі 2026 року в порівнянні з I півріччям 2025 року?. URL: <https://uplan.org.ua/iak-zminylas-kryminolohichna-sytuatsiia-v-ukraini-v-pershomu-pivrichchi-2022-roku>.

177. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20 % : МВС та Парламент працюють над посиленням відповідальності. URL: <https://npu.gov.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-pratsiuiut-nad-posylenniam-vidpovidalnosti?u>.

178. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20 % : МВС та Парламент працюють над посиленням відповідальності. URL: <https://npu.gov.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-pratsiuiut-nad-posylenniam-vidpovidalnosti?u>.

179. В Україні різко зросла кількість випадків домашнього насильства, Рада готує зміни. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2024/03/30/7448941/>.

180. Незаконне поводження зі зброєю : ОГП розкрив, де найбільше правопорушень було торік. URL:
<https://unn.ua/news/nezakonne-povodzhennia-zi-zbroieiu-ohp-rozkryv-de-naibilshe-pravoporushen-bulo-torik#:~:text=%>.

181. ОГПУ : В Україні зареєстровано 162 тисячі воєнних злочинів. URL:
<https://www.dw.com/uk/ogpu-v-ukraini-zareestrovano-162-tisaci-voennih-zlociniv/a-72464780>.

182. Кількість випадків домашнього насильства зросла на 20 % : МВС та Парламент працюють над посиленням відповідальності. URL:
<https://npu.gov.ua/news/kilkist-vypadkiv-domashnoho-nasylstva-zroslo-na-20-mvs-ta-parlament-pratsiuiut-nad-posylenniam-vidpovidalnosti?>.

183. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL:
<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

184. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL:
<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

185. Страновые отчеты о соблюдении прав человека за 2025 год : Украина. URL:
<https://www.state.gov/reports/2025-country-reports-on-human-rights-practices/ukraine/>.

186. За п'ятиріччя кількість кримінальних проваджень про зґвалтування зросла на 27 %. URL:
<https://skilky-skilky.info/za-p-iatyrichchia-kilkist-kryminalnykh-provadzhen-pro-zgvaltuvannia-zroslo-na-27/>.

187. Сексуальне насильство : у 2024 році кількість кримінальних правопорушень зросла на 34 %. URL:
<https://skilky-skilky.info/seksualne-nasylstvo-u-2024-rotsi-kilkist-kryminalnykh-pravoporushen-zroslo-na-34/>.

188. Украина запускает национальный реестр жертв сексуального насилия со стороны российских силовиков. URL:
<https://apnews.com/article/russia-ukraine-sexual-violence-44011ad2f30e5832f65a274603516471>.

189. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2?utm_source.
190. Advance unedited version. URL: https://www.un.org/sexualviolenceinconflict/wp-content/uploads/2025/03/report/auto-draft/202503-A-HRC-CoI-Ukraine.pdf?utm_source.
191. За п'ятиріччя кількість кримінальних проваджень про зґвалтування зросла на 27 %. URL: <https://skilky-skilky.info/za-p-iatyrichchia-kilkist-kryminalnykh-provadzhen-pro-zgvaltuvannia-zroslo-na-27/>.
192. За п'ятиріччя кількість кримінальних проваджень про зґвалтування зросла на 27 %. URL: <https://skilky-skilky.info/za-p-iatyrichchia-kilkist-kryminalnykh-provadzhen-pro-zgvaltuvannia-zroslo-na-27/>.
193. GENDER-BASED VIOLENCE IN UKRAINE. URL: <https://gbvaor.net/sites/default/files/2022-05/Ukraine%20GBV%20SDR%20%2025%205%2022%20Final%20format%20amended.pdf>.
194. На 36 % побільшало випадків домашнього насилля в Україні за 2024 рік. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/domestic-violence-2024-5>.
195. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право, 2014. 440 с.
196. Синєокий О. Поняття і зміст насильницьких злочинів, які вчиняються на сексуальному підґрунті : системний аналіз проблеми. *Психологія і суспільство*, 2006. № 2. С. 141–147.
197. Орловський Б. М. Детермінанти насильницьких статевих злочинів у кримінологічній науці. *Право і суспільство*, 2020. № 2. Ч. 3. С. 44–50.
198. Левченко Ю., Лобан Д. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*, 2020. № 119 (2). С. 26–33.

199. Тимошенко Д. Ю., Супрун Т. М. Кримінологічна характеристика зґвалтування в Україні. Актуальні наукові проблеми. Розгляд, рішення, практика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 26–27 травня 2017 р. / ГО «Інститут інноваційної освіти»; Науково-навчальний центр прикладної інформатики НАН України. У 2 ч. Київ : ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. Ч. 2. С. 66–68.

200. Лукаш А. С. Зґвалтування : кримінологічна характеристика, детермінація та їх попередження : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 19 с.

201. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов. Київ : Ін Юре, 2010. 932 с.

202. Брич Л. П. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи за законодавством України : монографія / Л. П. Брич. — Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 84 с.

203. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 16.12.2024).

204. Судове рішення у справі № 734/1366/20, провадження № 1-кп/734/140/20, кримінальне провадження в ЄРДР № 12020270130000003. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93753725> (дата звернення: 06.07.2026).

205. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 листопада 2025 року у справі № 946/6347/25, провадження № 1-кп/946/461/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131716165> (дата звернення: 06.07.2026).

206. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 24 квітня 2025 року у справі № 607/24570/23, провадження № 1-кп/607/296/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126838145> (дата звернення: 06.07.2026).

207. Вирок Єланецького районного суду Миколаївської області від 27 січня 2025 року у справі № 476/1080/24, провадження № 1-кп/476/43/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124688311> (дата звернення: 06.07.2026).

208. Вирок Шептицького міського суду Львівської області від 27 жовтня 2025 року у справі № 459/2188/25, провадження № 1-кп/459/133/2025. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131310590> (дата звернення: 06.07.2026).

209. Вирок Київського апеляційного суду від 16 січня 2025 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124572779> (дата звернення: 06.07.2026).

210. Вирок Доброславського районного суду Одеської області від 01 квітня 2026 року у справі № 504/2280/20, провадження № 1-кп/504/211/26. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/135306095> (дата звернення: 06.07.2026).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

4. Крохмаль Н. В. Об'єкт кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право»*. 2025. № 10 (51). С. 127–135. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10\(51\)-127-135](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-127-135).

5. Крохмаль Н. В. Кваліфікація незакінчених статевих кримінальних правопорушень. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 11 (51). С. 1060–1071. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-1060-1071](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1060-1071).

6. Крохмаль Н. В. Нормативізація кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2025. № 10 (64). С. 944–954. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-944-954](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-944-954).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи неповнолітніх з використанням інтернету. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Одеса, 24 листоп. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 109–112.

8. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Стан законодавчої регламентації насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави : матеріали XVI міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Одеса, 29 берез. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 241–245.

9. Крохмаль Н. В., Собко Г. М. Психічне насильство як один із видів насильства над дітьми. *Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, м. Одеса, 29 листоп. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 115–118.

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
щодо кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у правоохоронній
діяльності
(розроблено за результатами дисертаційного дослідження на тему «Кваліфікація
насильницько-статевих кримінальних правопорушень»)
Одеса – 2026

ПЕРЕДМОВА

Методичні рекомендації підготовлено на підставі результатів дисертаційного дослідження, присвяченого проблемам кримінально-правової кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Їх метою є формування єдиного підходу до застосування кримінального законодавства під час розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Рекомендації ґрунтуються на положеннях Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів України, практиці Верховного Суду, Європейського суду з прав людини, а також результатах аналізу сучасної наукової літератури та правозастосовної практики.

Документ призначений для слідчих, дізнавачів, прокурорів, суддів, працівників оперативних підрозділів, науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

1.1. Поняття насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Під насильницько-статевими кримінальними правопорушеннями у цих методичних рекомендаціях розуміються діяння, в яких сексуальне посягання пов'язане з відсутністю добровільної згоди, фізичним, психічним чи психологічним примусом або використанням безпорадного чи залежного стану потерпілої особи. Статті 155 і 156 КК України розглядаються як суміжні склади настільки, наскільки це необхідно для правильного відмежування та захисту статевої недоторканості дитини.

Особливістю зазначеної категорії кримінальних правопорушень є підвищений рівень суспільної небезпечності, складність доказування окремих елементів складу кримінального правопорушення та необхідність застосування спеціальних підходів до оцінки доказів.

1.2. Значення правильної кримінально-правової кваліфікації

Кваліфікація кримінального правопорушення є необхідною передумовою реалізації принципів законності, справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності.

Неправильна кваліфікація може призвести до:

- порушення прав потерпілої особи;
- безпідставного притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- неправильного призначення покарання;
- скасування судових рішень судами апеляційної та касаційної інстанцій.

1.3. Основні принципи кваліфікації

Під час кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень рекомендується керуватися такими принципами:

- законності;
- об'єктивності;
- повноти встановлення фактичних обставин;
- презумпції невинуватості;
- забезпечення прав потерпілої особи;

- гендерної чутливості;
- недопущення віктимблеймінгу;
- урахування міжнародних стандартів захисту прав людини;
- пріоритетності принципу добровільної згоди.

1.4. Принцип добровільної згоди

Відповідно до сучасних підходів кримінально-правової охорони статевої свободи особи визначальне значення має встановлення наявності або відсутності добровільної згоди.

Добровільною є згода, яка є результатом вільного та усвідомленого волевиявлення особи з урахуванням усіх супутніх обставин. Вона не може презюмуватися з мовчання, відсутності активного опору, попередніх відносин між особами або попередньої сексуальної поведінки потерпілої особи.

Алгоритм оцінки добровільної згоди включає: 1) встановлення юридично значущих обставин – можливості вільно висловити й змінити волю, наявності погроз, страху, залежності, ізоляції, фізичної переваги, безпорадного стану або іншого впливу; 2) аналіз поведінки та комунікації до, під час і після події без стереотипних очікувань щодо «належної» реакції потерпілої особи; 3) перевірку відомостей за допомогою показань, медичних і психологічних даних, цифрової комунікації, відеозаписів, показань свідків та інших допустимих доказів; 4) окреме формулювання кримінально-правового висновку про відсутність добровільної згоди. Збирання доказів є процесуальною діяльністю, а кваліфікація – юридичною оцінкою встановлених фактів.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Особливості кваліфікації зґвалтування (стаття 152 КК України)

Під час кваліфікації зґвалтування необхідно встановити всі обов'язкові ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 152 КК України.

Безпосереднім об'єктом кримінально-правової охорони виступає статевая свобода або статевая недоторканість особи.

Об'єктивна сторона характеризується вчиненням дій сексуального характеру, пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи без її добровільної згоди.

Під час правової оцінки слід враховувати, що ключовою ознакою складу кримінального правопорушення є саме відсутність добровільної згоди потерпілої особи, а не спосіб подолання її волі.

Кримінально-правові ознаки, що підлягають установленню:

- характер сексуальних дій;
- факт проникнення;
- обставини отримання або відсутності згоди;
- наявність фізичного насильства, погроз або використання безпорадного стану;
- вік потерпілої особи;
- форму вини винного.

При встановленні кваліфікуючих ознак слід враховувати положення частин другої – шостої статті 152 КК України та практику Верховного Суду щодо їх тлумачення.

2.2. Особливості кваліфікації сексуального насильства (стаття 153 КК України)

Кримінально-правова оцінка дій за статтею 153 КК України потребує встановлення факту вчинення дій сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи за відсутності проникнення.

Основним критерієм відмежування сексуального насильства від зґвалтування є відсутність проникнення.

Кримінально-правові ознаки та фактичні обставини, що підлягають установленню:

- характер сексуальних дій;– спосіб впливу на потерпілу особу;
- наявність або відсутність добровільної згоди;
- психологічний стан потерпілої особи;

– обставини вчинення кримінального правопорушення.

Особливу увагу необхідно приділяти випадкам, коли фізичне насильство відсутнє, але наявні ознаки психологічного примусу або використання стану залежності.

2.3. Особливості кваліфікації примушування до вступу в статевий зв'язок (стаття 154 КК України)

Стаття 154 КК України охоплює примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою. Використання матеріальної або службової залежності є кваліфікуючою ознакою, а погрози майнового характеру чи розголошення відомостей, що ганьблять потерпілу особу або її близьких, – ознаками особливо кваліфікованого складу.

Для кваліфікації необхідно встановити:

- існування відносин залежності;
- використання винним такої залежності;
- факт примушування до вступу у статевий зв'язок або вчинення інших дій сексуального характеру;
- причинний зв'язок між залежністю та поведінкою потерпілої особи.

Джерелами підтвердження відповідних обставин можуть бути документи про характер залежності, електронне листування, аудіо- та відеозаписи, показання учасників і свідків, а також інші допустимі докази. Ці відомості використовуються для встановлення юридичних ознак примушування, але не підміняють кримінально-правового висновку.

2.4. Особливості кваліфікації дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (стаття 155 КК України)

Визначальною ознакою цього складу кримінального правопорушення є вік потерпілої особи.

Фактичне волевиявлення особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, не виключає кримінальної відповідальності повнолітнього суб'єкта за ст. 155 КК України за наявності інших обов'язкових ознак складу. Водночас ст. 155 КК України не слід автоматично включати до ядра власне насильницько-статевих кримінальних правопорушень, оскільки насильство або примус не є обов'язковими ознаками її об'єктивної сторони.

Під час розслідування необхідно встановити:

- вік потерпілої особи;
- характер дій сексуального характеру;
- усвідомлення винним віку потерпілої особи;
- наявність або відсутність обставин, що виключають кримінальну відповідальність.

2.5. Особливості кваліфікації розбещення неповнолітніх (стаття 156 КК України)

Розбещення неповнолітніх охоплює широкий спектр протиправної поведінки, спрямованої на формування у неповнолітньої особи викривленого уявлення про сексуальні відносини.

До таких дій можуть належати:

- демонстрація порнографічних матеріалів;
- оголення статевих органів;
- схиляння до дій сексуального характеру;
- вчинення інших розпусних дій.

При кваліфікації необхідно враховувати не лише зміст дій винного, а й їх вплив на психічний та моральний розвиток дитини.

2.6. Особливості кваліфікації домагання дитини для сексуальних цілей (стаття 156-1 КК України)

Поява зазначеного складу кримінального правопорушення пов'язана із розвитком цифрових технологій та збільшенням кількості злочинів сексуального характеру, що вчиняються із використанням мережі Інтернет.

Під час кваліфікації необхідно встановити:

- факт комунікації з дитиною;
- використання інформаційно-комунікаційних технологій;
- сексуальну мету спілкування;
- намір винного організувати зустріч або вчинити дії сексуального характеру.

Особливу доказову цінність мають електронні повідомлення, дані соціальних мереж, месенджерів та результати комп'ютерно-технічних експертиз.

Висновки до розділу

Правильна кваліфікація кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152–156-1 КК України, можлива лише за умови комплексного аналізу всіх елементів складу кримінального правопорушення та врахування сучасних міжнародних стандартів захисту прав людини. Вирішальне значення для розмежування суміжних складів мають характер сексуальних дій, наявність або відсутність проникнення, добровільної згоди, залежності потерпілої особи, а також її вік.

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СКЛАДНИХ ВИПАДКАХ

3.1. Особливості кваліфікації незакінчених насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Під час кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень важливе значення має правильне визначення стадії їх вчинення. Помилки у встановленні моменту закінчення кримінального правопорушення можуть призвести до неправильної кримінально-правової оцінки діяння та порушення принципу законності.

При вирішенні питання про наявність незакінченого кримінального правопорушення необхідно керуватися положеннями статей 13–15 КК України.

Готування до насильницько-статевих кримінальних правопорушень може проявлятися у:

- пошуку потерпілої особи;
- придбанні або підготовці засобів для вчинення кримінального правопорушення;
- створенні умов для ізоляції потерпілої особи;
- попередній змові між співучасниками.

Замах на насильницько-статеве кримінальне правопорушення має місце тоді, коли особа безпосередньо розпочала виконання об'єктивної сторони відповідного кримінального правопорушення, однак не довела його до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Під час відмежування замаху від закінченого кримінального правопорушення необхідно враховувати специфіку конструкції відповідного складу кримінального правопорушення та момент його юридичного закінчення.

3.2. Особливості кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень, вчинених у співучасті

Практика свідчить, що значна кількість насильницько-статевих кримінальних правопорушень вчиняється у співучасті.

Під час кваліфікації необхідно встановити:

- форму співучасті;
- характер попередньої змови;
- роль кожного співучасника;
- обсяг умислу кожного учасника кримінального правопорушення.

Особливу увагу слід приділяти випадкам групового зґвалтування або сексуального насильства.

При цьому дії кожного співучасника повинні отримати самостійну кримінально-правову оцінку.

Організатор підлягає відповідальності за організацію кримінального правопорушення та дії виконавців, які охоплювалися його умислом.

Підбурювач несе відповідальність за схилення іншої особи до вчинення кримінального правопорушення.

Пособник підлягає відповідальності у випадку сприяння вчиненню кримінального правопорушення порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Особливого значення набуває встановлення спільності умислу між співучасниками.

За відсутності доказів узгодженості дій або усвідомлення характеру поведінки інших осіб питання про співучасть повинно вирішуватися з особливою обережністю.

3.3. Особливості кваліфікації повторності насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Під час кваліфікації необхідно враховувати положення статті 32 КК України щодо повторності кримінальних правопорушень.

Особливу складність становить відмежування повторності від продовжуваного кримінального правопорушення.

Повторність має місце у випадку вчинення особою двох або більше самостійних кримінальних правопорушень, передбачених однією статтею або частиною статті Особливої частини КК України.

Продовжуване кримінальне правопорушення характеризується:

- єдиним умислом;
- спільною метою;
- тотожністю діянь;
- спрямованістю на один безпосередній об'єкт кримінально-правової охорони.

У випадках систематичного сексуального насильства щодо однієї потерпілої особи необхідно ретельно досліджувати питання наявності єдиного злочинного наміру та часових меж реалізації кримінально протиправної поведінки.

3.4. Особливості кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень

Судова практика свідчить про поширеність випадків, коли насильницько-статеві кримінальні правопорушення поєднуються з іншими кримінально караними діями.

Найчастіше сукупність виникає із:

- умисними тілесними ушкодженнями;
- незаконним позбавленням волі;
- викраденням людини;
- домашнім насильством;
- торгівлею людьми;
- виготовленням або розповсюдженням порнографічних матеріалів;
- порушенням законів та звичаїв війни.

Під час кваліфікації необхідно встановити, чи охоплюються відповідні діяння складом основного кримінального правопорушення, чи потребують самостійної кримінально-правової оцінки.

Якщо окремі суспільно небезпечні наслідки або дії не охоплюються диспозицією статті, застосуванню підлягають правила реальної сукупності кримінальних правопорушень.

3.5. Конкуренція кримінально-правових норм

Особливе значення для правильної кваліфікації має вирішення питань конкуренції кримінально-правових норм.

Найбільш поширеними є:

- конкуренція загальної та спеціальної норм;
- конкуренція частини і цілого;
- конкуренція декількох спеціальних норм.

У разі конкуренції загальної та спеціальної норм застосуванню підлягає спеціальна норма.

Під час кваліфікації необхідно виходити із фактичного змісту вчиненого діяння та спрямованості умислу винного.

3.6. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень щодо малолітніх та неповнолітніх

Кримінальні правопорушення сексуального характеру щодо дітей характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності та потребують особливо ретельного дослідження всіх обставин.

При кваліфікації необхідно встановити:

- вік потерпілої особи;
- усвідомлення винним віку потерпілої особи;
- характер сексуальних дій;
- спосіб впливу на дитину;
- наявність ознак розбещення, сексуальної експлуатації або домагання.

Особливу увагу слід приділяти випадкам використання інформаційно-телекомунікаційних систем для встановлення контакту з дітьми.

3.7. Особливості кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану

В умовах збройної агресії сексуальне насильство може використовуватися як засіб залякування цивільного населення, примусу або переслідування.

У таких випадках необхідно перевіряти наявність підстав для додаткової кваліфікації за статтею 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни».

Під час документування таких кримінальних правопорушень доцільно враховувати міжнародні стандарти розслідування конфліктно зумовленого сексуального насильства (Conflict-Related Sexual Violence, CRSV), положення міжнародного гуманітарного права та практику міжнародних кримінальних трибуналів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Особливості кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень у складних випадках зумовлені необхідністю правильної оцінки стадій вчинення кримінального правопорушення, форм співучасті, повторності, сукупності та конкуренції кримінально-правових норм. Проведене дослідження свідчить, що найбільші труднощі у правозастосовній діяльності виникають саме під час кваліфікації багатоепізодних кримінальних правопорушень, групових форм сексуального насильства та кримінальних правопорушень, вчинених щодо дітей або в умовах воєнного стану. У таких випадках вирішального значення набуває комплексний аналіз усіх фактичних обставин кримінального провадження, положень кримінального законодавства та актуальної практики Верховного Суду.

РОЗДІЛ 4 ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

4.1. Загальна характеристика насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану

Повномасштабна збройна агресія проти України актуалізувала проблему протидії сексуальному насильству, яке вчиняється як щодо цивільного населення, так і щодо осіб, які перебувають під контролем збройних формувань або окупаційної влади.

Особливістю насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану є підвищена латентність таких діянь, складність документування доказової інформації, неможливість своєчасного звернення потерпілих до правоохоронних органів, а також необхідність врахування положень міжнародного гуманітарного права.

Практика документування міжнародних злочинів свідчить, що сексуальне насильство нерідко використовується як інструмент залякування цивільного населення, покарання, дискримінації, примусу або демонстрації контролю над потерпілими.

У зв'язку з цим під час кримінально-правової оцінки відповідних діянь необхідно враховувати не лише положення національного законодавства, а й норми міжнародного кримінального права.

4.2. Кримінально-правова кваліфікація сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом

У разі встановлення зв'язку між насильницько-статевим кримінальним правопорушенням та міжнародним або неміжнародним збройним конфліктом слід перевіряти наявність підстав для додаткової кримінально-правової кваліфікації.

Під час розслідування необхідно встановити:

- наявність факту збройного конфлікту;
- зв'язок між кримінальним правопорушенням та конфліктом;
- статус потерпілої особи;
- статус особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- мотиви та мету вчинення протиправних дій.

Сексуальне насильство може виступати самостійним кримінальним правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи або одночасно утворювати ознаки міжнародного злочину.

У таких випадках необхідно вирішувати питання про кваліфікацію за сукупністю кримінально-правових норм.

4.3. Особливості застосування статті 438 КК України

Під час документування кримінальних правопорушень сексуального характеру, вчинених у зв'язку зі збройним конфліктом, необхідно перевіряти наявність ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни».

Підставами для додаткової кваліфікації можуть бути:

- вчинення сексуального насильства щодо цивільного населення;
- вчинення сексуального насильства щодо військовополонених;
- застосування сексуального насильства як способу катування;
- вчинення сексуального насильства представниками окупаційної влади;
- використання сексуального насильства як елементу переслідування або примусу.

Під час правової оцінки слід враховувати положення Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них, Римського статуту Міжнародного кримінального суду та практику міжнародних кримінальних трибуналів.

4.4. Особливості документування конфліктно зумовленого сексуального насильства (CRSV)

Під конфліктно зумовленим сексуальним насильством (Conflict-Related Sexual Violence – CRSV) слід розуміти акти сексуального насильства, які мають прямий або опосередкований зв'язок із збройним конфліктом.

Під час документування таких кримінальних правопорушень необхідно враховувати міжнародні стандарти збору доказів.

Рекомендується встановлювати:

- місце та час події;
- наявність бойових дій або окупації;
- приналежність правопорушника до військових чи парамілітарних формувань;
- мотиви вчинення кримінального правопорушення;
- характер шкоди, заподіяної потерпілій особі.

Особливе значення має належне документування показань потерпілих осіб із залученням психологів та інших фахівців.

4.5. Особливості доказування в умовах воєнного стану

Збройний конфлікт суттєво ускладнює процес збирання доказів.

У зв'язку з цим допускається використання широкого кола джерел доказової інформації.

До таких джерел можуть належати:

- відеозаписи;
- фотоматеріали;
- супутникові знімки;
- дані відкритих джерел (OSINT);

- показання свідків;
- медична документація;
- висновки експертів;
- матеріали міжнародних організацій.

Під час оцінки доказів необхідно враховувати об'єктивні труднощі їх отримання в умовах активних бойових дій або окупації території.

4.6. Особливості роботи з потерпілими особами

Потерпілі від сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, належать до категорії осіб із підвищеним рівнем вразливості.

Під час проведення процесуальних дій необхідно забезпечити:

- дотримання принципу конфіденційності;
- безпеку потерпілої особи;
- недопущення повторної травматизації;
- доступ до психологічної допомоги;
- доступ до медичної допомоги;
- реалізацію процесуальних прав потерпілих.

Особливу увагу необхідно приділяти роботі з дітьми, особами похилого віку, особами з інвалідністю та особами, які перебували в полоні або незаконному ув'язненні.

4.7. Міжнародні стандарти протидії сексуальному насильству під час збройних конфліктів

Під час кваліфікації та розслідування насильницько-статевих кримінальних правопорушень необхідно враховувати міжнародні стандарти, сформовані:

- Організацією Об'єднаних Націй;
- Радою Європи;
- Міжнародним кримінальним судом;
- Міжнародним Комітетом Червоного Хреста.

Особливе значення мають:

- Резолюція Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека»;
- Резолюція Ради Безпеки ООН № 1820 щодо сексуального насильства під час конфлікту;
- Римський статут Міжнародного кримінального суду;
- Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту.

Врахування зазначених міжнародних стандартів сприяє належній кваліфікації кримінальних правопорушень та забезпечує відповідність національної практики міжнародним зобов'язанням України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Особливості кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану обумовлені необхідністю врахування взаємозв'язку між національним кримінальним законодавством та нормами міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права. У випадках, коли сексуальне насильство пов'язане зі збройним конфліктом, слід перевіряти наявність ознак воєнних злочинів та забезпечувати належне документування доказів відповідно до міжнародних стандартів. Особливого значення набуває потерпілоорієнтований підхід, спрямований на захист прав і безпеки осіб, які постраждали від конфліктно зумовленого сексуального насильства.

РОЗДІЛ 5. ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ПРО Насильницько-статеві КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

5.1. Значення судової практики для кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень

Сучасна практика застосування кримінального законодавства свідчить, що під час кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень важливе значення мають правові висновки Верховного Суду та стандарти, сформульовані Європейським судом з прав людини.

Судова практика забезпечує однакове розуміння кримінально-правових норм, сприяє усуненню суперечностей у правозастосуванні та формуванню єдиних підходів до оцінки доказів, встановлення добровільної згоди, психологічного примусу та інших обставин, які мають значення для кримінально-правової кваліфікації.

Під час здійснення досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення рекомендується систематично враховувати актуальні правові позиції Верховного Суду та практику ЄСПЛ.

5.2. Правові позиції Верховного Суду щодо встановлення добровільної згоди

У практиці Верховного Суду сформовано підхід, відповідно до якого добровільна згода повинна бути результатом вільного волевиявлення особи та оцінюватися з урахуванням усіх фактичних обставин конкретного кримінального провадження.

При встановленні добровільності згоди необхідно враховувати:

- характер взаємовідносин між учасниками події;
- психологічний стан потерпілої особи;
- наявність погроз або примусу;
- фізичну перевагу винного;
- обставини вчинення кримінального правопорушення;
- можливість потерпілої особи вільно відмовитися від участі у діях сексуального характеру.

Верховний Суд неодноразово наголошував, що відсутність тілесних ушкоджень або активного фізичного опору не може автоматично свідчити про наявність добровільної згоди.

Слідчим і прокурорам рекомендується оцінювати поведінку потерпілої особи в контексті конкретної ситуації та уникати формального підходу до аналізу доказів.

5.3. Правові позиції Верховного Суду щодо психологічного примусу

Одним із важливих напрямів розвитку судової практики є визнання психологічного примусу як форми впливу на волевиявлення потерпілої особи.

Під час оцінки доказів необхідно враховувати, що психологічний примус може проявлятися через:

- погрози застосування насильства;
- погрози розголошення конфіденційної інформації;
- використання службової залежності;
- використання матеріальної залежності;
- тривалий психологічний тиск;
- домашнє насильство.

У таких випадках відсутність фізичного насильства не виключає кримінальної відповідальності особи та не свідчить про добровільність поведінки потерпілої особи.

5.4. Практика Верховного Суду щодо розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень

Аналіз судової практики свідчить, що найбільші труднощі виникають під час розмежування:

- зґвалтування (ст. 152 КК України);
- сексуального насильства (ст. 153 КК України);
- примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).

Верховний Суд виходить із того, що визначальним критерієм відмежування статей 152 та 153 КК України є наявність або відсутність проникнення.

Для кваліфікації за статтею 154 КК України вирішальне значення має встановлення факту використання залежності потерпілої особи або застосування психологічного впливу з метою схилення до вступу у статевий зв'язок.

Під час кваліфікації необхідно враховувати не лише формальні ознаки складу кримінального правопорушення, а й фактичний зміст поведінки винного.

5.5. Практика Верховного Суду щодо співучасті та сукупності кримінальних правопорушень

Верховний Суд послідовно виходить із необхідності індивідуалізації кримінальної відповідальності кожного співучасника.

Під час розслідування групових форм сексуального насильства необхідно:

- встановлювати роль кожного учасника;
- визначати межі умислу кожного співучасника;
- перевіряти наявність попередньої змови;
- оцінювати характер сприяння вчиненню кримінального правопорушення.

При застосуванні правил сукупності необхідно встановлювати, чи охоплюються супутні дії складом основного кримінального правопорушення, чи потребують додаткової кваліфікації.

5.6. Практика Європейського суду з прав людини

Європейський суд з прав людини сформував низку правових стандартів, які мають враховуватися під час кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру.

Основними вимогами ЄСПЛ є:

- забезпечення ефективного розслідування;
- повага до людської гідності потерпілих;
- недопущення дискримінації;
- забезпечення доступу до правосуддя;
- уникнення гендерних стереотипів.

Положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вимагають від держави не лише криміналізації сексуального насильства, але й забезпечення ефективного механізму його розслідування.

5.7. Справа «M.C. v. Bulgaria»

Одним із найбільш значущих рішень ЄСПЛ у сфері сексуального насильства є справа «M.C. v. Bulgaria».

У цьому рішенні Суд наголосив, що держави повинні забезпечувати ефективне розслідування будь-яких форм сексуального насильства незалежно від того, чи супроводжувалися вони фізичним опором потерпілої особи.

ЄСПЛ фактично визнав відсутність добровільної згоди основним критерієм оцінки сексуального насильства.

Зазначений підхід має принципове значення для застосування положень статей 152 та 153 КК України.

5.8. Справа «J.L. v. Italy»

У справі «J.L. v. Italy» Суд звернув увагу на неприпустимість використання гендерних стереотипів під час оцінки поведінки потерпілих.

ЄСПЛ наголосив, що попередня сексуальна поведінка особи, стиль життя або особисті характеристики не можуть використовуватися для виправдання сексуального насильства або заперечення факту його вчинення.

Зазначений підхід має враховуватися під час проведення допитів, оцінки доказів та ухвалення процесуальних рішень.

5.9. Справа «C.A.S. and C.S. v. Romania»

У рішенні «C.A.S. and C.S. v. Romania» Суд підкреслив необхідність оперативного та ефективного розслідування кримінальних правопорушень сексуального характеру.

ЄСПЛ звернув увагу на обов'язок держави:

- забезпечити належне документування доказів;
- своєчасно призначати експертизи;
- здійснювати ефективну взаємодію між правоохоронними органами;
- гарантувати захист потерпілих осіб.

5.10. Практичне значення судової практики для діяльності правоохоронних органів

Правові висновки Верховного Суду та ЄСПЛ повинні використовуватися під час:

- внесення відомостей до ЄРДР;
- формування повідомлення про підозру;
- складання обвинувального акта;
- підтримання публічного обвинувачення;
- ухвалення судових рішень.

Систематичний аналіз судової практики сприяє підвищенню якості кримінально-правової кваліфікації, зменшенню кількості процесуальних помилок та забезпеченню дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Практика Верховного Суду та Європейського суду з прав людини відіграє визначальну роль у формуванні сучасних підходів до кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень. Судові рішення сприяють однаково розумінню категорії добровільної згоди, психологічного примусу та критеріїв розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень. Врахування правових позицій Верховного Суду та стандартів ЄСПЛ є необхідною умовою забезпечення законності, справедливості та ефективності кримінального провадження у справах про кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

РОЗДІЛ 6

ТИПОВІ ПОМИЛКИ ПІД ЧАС КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКО-СТАТЕВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

6.1. Загальна характеристика помилок правозастосування

Проведений аналіз наукових джерел, судової практики та матеріалів кримінальних проваджень свідчить про наявність значної кількості помилок, які допускаються під час кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень.

Такі помилки негативно впливають на ефективність кримінального переслідування, призводять до порушення прав потерпілих осіб, ускладнюють реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності та створюють передумови для скасування судових рішень.

Основними причинами виникнення помилок є:

- неправильне тлумачення кримінально-правових норм;
- неповне встановлення фактичних обставин кримінального провадження;
- недостатнє врахування практики Верховного Суду та ЄСПЛ;
- формальний підхід до оцінки доказів;
- використання стереотипних уявлень щодо поведінки потерпілих осіб.

6.2. Помилки під час встановлення добровільної згоди

Найбільш поширеними є помилки, пов'язані з неправильною оцінкою добровільної згоди потерпілої особи.

На практиці іноді помилково вважається, що:

- відсутність тілесних ушкоджень свідчить про добровільність;
- відсутність активного фізичного опору означає наявність згоди;
- попередні близькі стосунки між особами виключають можливість сексуального насильства;
- подальше спілкування потерпілої особи з правопорушником спростовує факт кримінального правопорушення.

Такі підходи суперечать сучасним міжнародним стандартам та практиці Європейського суду з прав людини.

Для усунення зазначених помилок необхідно оцінювати добровільність волевиявлення з урахуванням усієї сукупності обставин конкретного кримінального провадження.

6.3. Недооцінка психологічного примусу

Суттєвою проблемою залишається недооцінка психологічного насильства як способу впливу на потерпілу особу.

У деяких випадках правоохоронні органи необґрунтовано ототожнюють насильство виключно з фізичним впливом.

Водночас психологічний примус може проявлятися через:

- погрози;
- шантаж;
- використання залежності;
- залякування;
- систематичний психологічний тиск;
- домашнє насильство.

Рекомендується приділяти особливу увагу доказуванню психологічного примусу та використовувати можливості психологічної експертизи.

6.4. Помилки під час розмежування статей 152, 153 та 154 КК України

Однією з найбільш складних проблем є відмежування зґвалтування від сексуального насильства та примушування до вступу в статевий зв'язок.

Типовими помилками є:

- неправильне встановлення факту проникнення;
- ототожнення психологічного примусу із сексуальним насильством;
- неправильне визначення характеру залежності потерпілої особи;
- формальне застосування диспозицій кримінально-правових норм.

Для усунення зазначених недоліків рекомендується використовувати алгоритми кримінально-правової оцінки та таблиці розмежування складів кримінальних правопорушень.

6.5. Помилки під час кваліфікації кримінальних правопорушень щодо дітей

Особливу категорію становлять помилки під час кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених щодо малолітніх та неповнолітніх осіб.

До найбільш поширених належать:

- неправильне встановлення віку потерпілої особи;
- помилкова оцінка значення її згоди;
- неправильне розмежування статей 155, 156 та 156-1 КК України;
- недостатня оцінка впливу дій винного на психічний розвиток дитини.

У таких випадках доцільно широко використовувати можливості психологічної експертизи та спеціалізованих методик допиту дітей.

6.6. Помилки при кваліфікації співучасті

Аналіз судової практики свідчить про наявність труднощів у встановленні ролі окремих співучасників.

Найчастіше допускаються помилки, пов'язані з:

- необґрунтованим визнанням співучасті;
- неправильним визначенням ролі організатора;
- відсутністю належного обґрунтування пособицтва;
- недостатнім дослідженням спільності умислу.

Під час кваліфікації рекомендується індивідуалізувати відповідальність кожного співучасника та встановлювати фактичний внесок кожної особи у вчинення кримінального правопорушення.

6.7. Помилки при застосуванні правил повторності та сукупності

Поширеними є випадки неправильного застосування правил повторності та сукупності кримінальних правопорушень.

Основними проблемами є:

- ототожнення повторності із продовжуваним кримінальним правопорушенням;
- неправильне визначення меж єдиного умислу;
- невірне застосування правил реальної та ідеальної сукупності;
- необґрунтоване поглинення окремих кримінально караних діянь.

Для правильної кваліфікації необхідно встановлювати юридичну самостійність кожного епізоду кримінально протиправної діяльності.

6.8. Помилки під час оцінки доказів

Особливе значення мають помилки, пов'язані з доказуванням.

Найбільш поширеними є:

- недооцінка показань потерпілої особи;
- ігнорування цифрових доказів;
- формальна оцінка висновків експертів;
- несвоєчасне проведення слідчих (розшукових) дій;
- неповне документування обставин кримінального правопорушення.

Слід враховувати, що жоден доказ не має наперед встановленої сили, а оцінка доказів здійснюється на основі їх належності, допустимості, достовірності та достатності.

6.9. Шляхи усунення типових помилок

З метою підвищення якості кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень рекомендується:

- систематично вивчати практику Верховного Суду;
- враховувати стандарти ЄСПЛ;
- використовувати міждисциплінарний підхід;
- залучати психологів та інших спеціалістів;
- підвищувати рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів;
- використовувати сучасні можливості цифрової криміналістики;
- забезпечувати потерпілоорієнтований підхід під час здійснення кримінального провадження.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ

Найбільш поширені помилки під час кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень пов'язані з оцінкою добровільної згоди, психологічного примусу, розмежуванням суміжних складів кримінальних правопорушень та застосуванням правил співучасті, повторності й сукупності. Усунення зазначених недоліків можливе шляхом удосконалення професійної підготовки працівників правоохоронних органів, урахування актуальної судової практики та впровадження сучасних стандартів розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Анкета № 1. Опитування працівників прокуратури та органів досудового розслідування

(157 осіб).

1) На Вашу думку, на що посягають насильницько-статеві кримінальні правопорушення? (У цьому питанні можна обрати кілька відповідей).	Кількість респондентів	Частка, %
а) на статеву свободу та недоторканість особи;	157	100 %
б) на психічну безпеку особи;	121	77,1 %
в) на моральні засади суспільства;	84	53,5 %
г) на право людини на тілесну недоторканість	149	94,9 %
2) Чи необхідно, поряд із посиленням гарантій захисту потерпілих, встановлювати підвищену кримінальну відповідальність за насильницько-статеві кримінальні правопорушення?		
а) так, необхідно;	112	71,3 %
б) ні, достатньо чинних санкцій;	31	19,7 %
в) відповідальність має бути індивідуальною залежно від наслідків	14	8,9 %
3) Чи повинна особа, яка не є військовослужбовцем, нести однакову кримінальну відповідальність із військовослужбовцем за насильницько-статеві кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану?		
а) так;	133	84,7 %
б) ні, військовослужбовець має нести підвищену відповідальність	24	15,3 %
4) Які категорії осіб, на Вашу думку, найчастіше вчиняють насильницько-статеві кримінальні правопорушення?		
а) цивільні особи;	71	45,2 %
б) військовослужбовці рядового складу;	18	11,5 %
в) військовослужбовці офіцерського складу;	9	5,7 %
г) особи з попередніми судимостями за статеві кримінальні правопорушення;	53	33,8 %
д) особи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння;	138	87,9 %
5) Які види насильницько-статевих кримінальних правопорушень потребують додаткової кримінально-правової охорони? (У цьому питанні можна обрати кілька відповідей).		
а) зґвалтування малолітніх	140	89,2 %
б) групові зґвалтування	102	65,0 %
в) зґвалтування в умовах воєнного стану	149	94,9 %
г) сексуальне насильство без проникнення	59	37,6 %
д) примушування до статевого акту або експлуатації	77	49,0 %
е) сексуальне насильство під час затримання чи перебування у підрозділі	86	54,8 %
ж) розбещення неповнолітніх	111	70,7 %
6) Чи потрібне прийняття окремого нормативно-правового акта, який визначатиме спеціальні поняття, класифікацію та критерії тяжкості насильницько-статевих кримінальних правопорушень?		

а) так	103	65,6 %
б) ні	18	11,5 %
в) так, але лише щодо окремих видів насильницько-статевих кримінальних правопорушень	36	22,9 %
7) У чому полягає основне значення ефективної протидії насильницько-статевим кримінальним правопорушенням?		
а) у захисті фізичної цілісності та психічного здоров'я потерпілих	138	87,9 %
б) у зменшенні латентності статевих кримінальних правопорушень	64	40,8 %
в) у забезпеченні прав людини	97	61,8 %
8) Чи обґрунтовано передбачення в проєкті нового КК України окремої глави щодо насильницько-статевих кримінальних правопорушень?		
а) так	139	88,5 %
б) ні	18	11,5 %
9) Чи потрібні спеціальні норми, що встановлюють відповідальність за насильницько-статеві кримінальні правопорушення, вчинені за таких обставин? (Можна обрати кілька відповідей).		
а) проти дітей	154	98,1 %
б) щодо осіб у стані безпорадності (інвалідність, наркотичне сп'яніння, психічні розлади тощо)	113	72,0 %
в) в умовах воєнного стану чи збройного конфлікту	149	94,9 %
г) з використанням службового становища	105	66,9 %
д) ні, загальних норм достатньо	5	3,2 %
10) За якими критеріями має бути диференційована кримінальна відповідальність за насильницько-статеві кримінальні правопорушення? (Можна обрати кілька відповідей).		
а) за віком потерпілих	120	76,4 %
б) за станом потерпілих (безпорадність, залежність, підпорядкованість)	94	59,9 %
в) за наслідками (фізична та психічна шкода)	112	71,3 %
г) за особою суб'єкта	73	46,5 %
д) ні, ці фактори не мають значення	7	4,5 %
11) Чи слід визнавати обтяжуючою обставиною використання службового становища або особистих зв'язків для вчинення насильницько-статевих кримінальних правопорушень?		
а) ні	29	18,5 %
б) так	128	81,5 %
12) Чи потребують додаткової кримінально-правової кваліфікації дії особи, яка вчинила насильницько-статеве кримінальне правопорушення, якщо вона мала службовий доступ до потерпілої особи (командир, інструктор, викладач, лікар тощо)?		
а) так	141	89,8 %
б) ні	16	10,2 %
13) Які чинники сприяють вчиненню насильницько-статевих кримінальних правопорушень? (Можна обрати кілька відповідей).		
а) стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння	133	84,7 %

б) відсутність належного контролю з боку керівництва чи органів опіки	64	40,8 %
в) латентність таких кримінальних правопорушень	97	61,8 %
г) недосконалість кримінально-правових норм	89	56,7 %
д) недостатня професійна підготовка окремих слідчих, прокурорів та експертів	34	21,7 %
14) Які заходи є найбільш ефективними для запобігання насильницько-статевим кримінальним правопорушенням? (Можна обрати кілька відповідей).		
а) підвищення кримінальної відповідальності	101	64,3 %
б) активні програми підтримки та реабілітації потерпілих	86	54,8 %
в) створення спеціалізованих підрозділів для розслідування насильницько-статевих кримінальних правопорушень	93	59,2 %
г) проведення широких інформаційних кампаній	57	36,3 %
д) залучення громадських організацій до моніторингу і підтримки постраждалих	45	28,7 %

ДОВІДКА

про результати опитування співробітників прокуратури та органів досудового розслідування щодо проблем кваліфікації насильницько-статевих кримінальних правопорушень

З метою виявлення актуальних проблем кримінально-правової кваліфікації, професійних оцінок об'єкта посягань, факторів учинення та можливих напрямів удосконалення протидії проведено експертне опитування 157 працівників прокуратури та органів досудового розслідування. У питаннях, де це прямо зазначено, респонденти могли обрати кілька варіантів відповіді, тому сума відсотків може перевищувати 100 %. Результати використовуються як професійна оцінка конкретної вибірки та не претендують на статистичну репрезентативність усієї правоохоронної системи України.

За результатами опитування встановлено, що всі респонденти (100 %) вважають, що насильницько-статеві кримінальні правопорушення посягають на статеву свободу та статеву недоторканість особи, що свідчить про однозначне сприйняття основного безпосереднього об'єкта цих посягань у професійному середовищі. Разом із тим, значна частина опитаних також вказала на додаткові об'єкти посягання, зокрема право людини на тілесну недоторканість (94,9 %), психічну безпеку особи (77,1 %) та моральні засади суспільства (53,5 %), що свідчить про комплексне розуміння суспільної небезпечності таких діянь.

Більшість респондентів (71,3 %) підтримали посилення кримінально-правової охорони окремих найбільш небезпечних форм посягань; 19,7 % вважають чинні санкції достатніми, а 8,9 % наголосили на необхідності індивідуалізації відповідальності залежно від наслідків. Отримана думка є додатковим емпіричним аргументом, але не може самостійно обґрунтовувати зміну категорії кримінального правопорушення або санкції без аналізу судової практики та принципу пропорційності.

Щодо відповідальності в умовах воєнного стану переважна більшість опитаних (84,7 %) підтримує позицію про однакову кримінальну відповідальність цивільних осіб і військовослужбовців за насильницько-статеві кримінальні правопорушення, тоді як 15,3 % вважають, що військовослужбовці повинні нести підвищену відповідальність.

Аналіз відповідей щодо суб'єктів учинення насильницько-статевих кримінальних правопорушень показав, що найчастіше такими особами, на думку респондентів, є особи у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння (87,9 %), цивільні особи (45,2 %), а також особи, які раніше притягувалися до відповідальності за статеві кримінальні правопорушення

(33,8 %). Це свідчить про важливість профілактичних заходів, спрямованих на роботу з групами ризику.

Переважає більшість опитаних (94,9 %) вказала на необхідність посиленої кримінально-правової охорони випадків зґвалтування в умовах воєнного стану, 89,2 % – зґвалтування малолітніх, 70,7 % – розбещення неповнолітніх, 65 % – групових зґвалтувань, що демонструє підвищену увагу практиків до найбільш суспільно небезпечних форм сексуального насильства.

65,6 % респондентів підтримали ідею спеціального нормативного врегулювання понять, класифікації та критеріїв тяжкості досліджуваних діянь. Цей результат відображає професійну оцінку конкретної вибірки, однак питання про форму такого акта і його співвідношення з КК України потребує окремого правового обґрунтування.

Щодо значення ефективної протидії насильницько-статевим кримінальним правопорушенням 87,9 % опитаних пов'язують її із захистом фізичної цілісності та психічного здоров'я потерпілих, 61,8 % – із забезпеченням прав людини, а 40,8 % – зі зменшенням латентності таких кримінальних правопорушень.

88,5 % респондентів позитивно оцінили доцільність системного виділення відповідних норм у проєкті нового Кримінального кодексу України. Результат опитування не замінює аналізу структури проєкту та не є самостійним доказом необхідності окремої глави, але може враховуватися як експертна оцінка.

Щодо необхідності спеціальних норм відповідальності 98,1 % респондентів вважають їх необхідними для кримінальних правопорушень проти дітей, 94,9 % – для діянь, учинених в умовах воєнного стану або збройного конфлікту, 72,0 % – щодо осіб у безпорадному стані, 66,9 % – у разі використання службового становища. Це свідчить про усвідомлення практиками підвищеної суспільної небезпечності таких ситуацій.

Респонденти також вказали на необхідність диференціації кримінальної відповідальності залежно від віку потерпілих (76,4 %), наслідків правопорушення (71,3 %), стану потерпілих (59,9 %) та особи суб'єкта (46,5 %).

Більшість опитаних (81,5 %) вважають, що використання службового становища має визнаватися обтяжуючою обставиною, а 89,8 % – підтримують необхідність додаткової кваліфікації у випадках, коли винний мав службовий доступ до потерпілого.

Серед чинників, що сприяють учиненню насильницько-статевих кримінальних правопорушень, респонденти назвали стан сп'яніння (84,7 %), латентність таких кримінальних правопорушень (61,8 %), недосконалість кримінально-правових норм (56,7 %), недостатній контроль з боку відповідних органів (40,8 %) та недостатню професійну підготовку окремих фахівців (21,7 %).

Найбільш ефективними заходами запобігання респонденти вважають підвищення кримінальної відповідальності (64,3 %), створення спеціалізованих підрозділів для розслідування таких кримінальних правопорушень (59,2 %), програми підтримки потерпілих (54,8 %), інформаційні кампанії (36,3 %) та залучення громадських організацій (28,7 %).

Методологічні обмеження опитування: результати характеризують позиції 157 опитаних працівників; регіональний, посадовий і стажовий розподіл вибірки в цій довідці окремо не подано; відповіді на питання з множинним вибором не є взаємовиключними. Тому висновки опитування використовуються разом з іншими джерелами, а не як підстава для загальнонаціональних статистичних узагальнень.

**ПРОПОНОВАНА АВТОРСЬКА РЕДАКЦІЯ
СТАТТІ 154 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Стаття 154. Примушування до вступу в статевий зв'язок

1. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру —

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Примушування особи, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна, до здійснення акту сексуального характеру без її добровільної згоди —

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, —

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор Одеського
державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Максим КОРНІЄНКО

18 2025 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Крохмаль Наталії Володимирівни щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження за темою: «Кваліфікація насильницько-
статевих кримінальних правопорушень» в освітній процес Одеського
державного університету внутрішніх справ

м. Одеса

« 01 » 18 2025 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації освітнього процесу ОДУВС, кандидата технічних наук, доцента Сіфорова О.І., полковника поліції;
- 2) професора кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ОДУВС Чекмарьової І.М, кандидата юридичних наук, доцента;
- 3) декана факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ФПФОДР НПУ, доктора філософії Галая Антона Юрійовича

склала цей акт про те, що науково-методичні та практичні результати сформовані в дисертаційному дослідженні Крохмаль Наталії Володимирівни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження за темою: «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», вважаються актуальними.

Комісія дійшла висновку, що результати дисертаційного дослідження Крохмаль Н.В. можуть бути використані при підготовці навчально-методичних матеріалів, зокрема: підручників, навчальних посібників, навчальних програм, робочих навчальних програм, текстів лекцій із дисциплін: «Кримінальне право», «Кваліфікація кримінальних правопорушень», «Кримінологія».

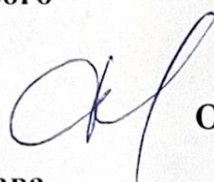
Положення дисертаційного дослідження враховують сучасні досягнення науки кримінального права, кваліфікації кримінальних правопорушень, останніх змін у законодавстві, що стосуються кримінальної відповідальності за порушення недоторканості житла.

Комісія відзначила високу актуальність результатів дослідження Крохмаль Н.В., теоретичний досвід, практичну і методологічну значущість висновків дисертанта для впровадження у навчальний процес.

Емпіричні дані, практичні рекомендації та висновки, отримані Крохмаль Н.В. в процесі дослідження, використовуються в ОДУВС при проведенні лекційних та семінарських занять, при підготовці курсових робіт, при проведенні міжкафедральних наукових семінарів присвячених актуальним проблемам боротьби зі злочинністю.

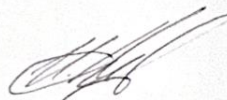
Члени комісії:

Начальник відділу організації освітнього процесу ОДУВС
кандидат технічних наук, доцент
полковник поліції

Олександр СІФОРОВ

Професор кафедри кримінального права та кримінології ФПФОДР ОДУВС,
кандидат юридичних наук, доцент

Ірина ЧЕКМАРЬОВА

Декан факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування ФПФОДР НПУ, доктор філософії
підполковник поліції

Антон ГАЛАЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Одеського державного університету
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Максим КОРНІЄНКО

18 .2025 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Крохмаль Наталії Володимирівни роботи на тему: «Кваліфікація
насилено-статевих кримінальних правопорушень» у наукову
діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ**

м. Одеса

«01» 18 2025 р.

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової діяльності ОДУВС, к.ю.н., доцента Домброван Н.В.;
- 2) завідувача кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування НПУ, доктора юридичних наук, професора Конопельського В.Я.;
- 3) завідувача відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури ОДУВС, к.ю.н. Теслюк І.О.

склала цей акт про те, що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Крохмаль Н.В. щодо впровадження результатів дисертаційного

дослідження за темою: «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ при проведенні наукових досліджень за темою НДР ОДУВС за комплексною темою «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер 0116U006773) та кафедральної теми «Сучасні тенденції запобігання кримінальним правопорушенням: кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-виконавчі аспекти» (державний реєстраційний номер 0124U004181).

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Крохмаль Наталії Володимирівни за темою: «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень» становить цінність для наукової діяльності, а надані матеріали мають високий теоретичний рівень та суттєву практичну значущість. Використання матеріалів дисертаційного дослідження в науковій діяльності, зокрема опублікованих праць:

1. Крохмаль Н.В. Об'єкт кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал. 2025. No 10(51) 2025. С. 127-136 [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10\(51\)-127-135](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-10(51)-127-135)

2. Крохмаль Н.В. Нормативізація кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи // Наукові перспективи: журнал. 2025. No 10(64) 2025. С. 944-955 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-944-954](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-944-954)

3. Крохмаль Н.В. Кваліфікація незакінчених статевих кримінальних правопорушень «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2025. No 11(51) 2025. С. 1060-1072 [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11\(51\)-1060-1071](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-11(51)-1060-1071)

4. Крохмаль Н.В., Собко Г.М Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень проти статевої свободи неповнолітніх з використанням інтернет // Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 24 лист. 2023 р. Одеса : ОДУВС, 2023. С. 109-112

5. Крохмаль Н. В., Собко Г. Стан законодавчої регламентації насильницьких кримінальних правопорушень проти статевої свободи та недоторканості // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократич- ної правової держави: матеріали XVI міжнар. наук.-практ. інтернет- конф., м. Одеса, 29 березня 2024 р. Одеса: ОДУВС, 2024. С. 241-245

6. Крохмаль Н.В., Собко Г.М Психічне насильство як один з видів насильства над дітьми//Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності в період воєнного стану: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 29 лист. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024.С. 115-118

7. Крохмаль Н. В., Собко Г. Нормативізація кримінально-правового регулювання посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи на шляху до євроінтеграції // Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XVII міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., присв. Дню юриста, м. Одеса, 07 жовтня 2025 р., Т. 2. Одеса: ОДУВС, 2025. С. 278-280

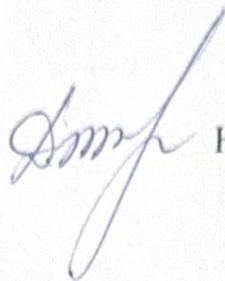
Результати дисертаційного дослідження Крохмаль Наталії Володимирівни щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження за темою: «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень» впровадженні у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ.

Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять, а також були

використані у науково-дослідній роботі профільних кафедр, наукових лабораторіях та перемінного складу.

Члени комісії:

Начальник відділу організації
наукової діяльності ОДУВС, к.ю.н.,
доцент

Наталія ДОМБРОВАН

Завідувач кафедри
кримінального права та кримінології
факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування
НПУ ОДУВС,
д.ю.н., професор

Віктор КОНОПЕЛЬСЬКИЙ

Завідувач відділу аспірантури (ад'юнктури)
і докторантури ОДУВС,
к.ю.н.

Ірина ТЕСЛЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Т.о. заступника начальника відділу –
начальника слідчого відділення ВП № 3
ОРУП № 1 ГУНП в Одеській області
майора поліції
Максим МАЧУСЬКИЙ

«21» 07 2026 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Крохмаль Наталі Володимирівни за темою
«Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень»
у практичну діяльність правоохоронного органу**

м. Одеса

«21» 07 2026 р.

Комісія у складі: голови комісії – старшого слідчого СВ ВП № 3 ОРУП № 1 ГУНП в Одеській області капітана поліції Тетяни Грибової; членів комісії слідчого СВ ВП № 3 ОРУП № 1 ГУНП в Одеській області майора поліції Жанни Озерової, слідчого СВ ВП № 3 ОРУП № 1 ГУНП в Одеській області капітана поліції Валерії Мазуренко склали цей акт про таке.

Комісією вивчено та апробовано науково-практичні положення, висновки й рекомендації, сформульовані Крохмаль Наталею Володимирівною у дисертаційному дослідженні «Кваліфікація насильницько-статевих кримінальних правопорушень», поданому на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність». Результати дослідження спрямовані на вдосконалення практики первинної та остаточної кримінально-правової кваліфікації, документування, доказування й запобігання помилкам у кримінальних провадженнях щодо посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи.

ВСТАНОВИЛА:

1. Класифікацію форм насильницького впливу. Запропонований поділ насильницько-статевих кримінальних правопорушень за переважно фізичним, психічним або психологічним примусом, використанням безпорадного чи уразливого стану потерпілої особи та змішаними формами впливу використовується для повного встановлення юридично значущих обставин і вибору належної кримінально-правової норми.

2. Критерії встановлення відсутності добровільної згоди. Під час правової оцінки враховується сукупність фактичних обставин: вік і психоемоційний стан потерпілої особи, страх, залежність, ізоляція, фізична перевага, погрози, психологічний тиск, безпорадний або уразливий стан. Відсутність активного фізичного опору не розглядається як автоматичне підтвердження добровільної згоди.

3. Критерії розмежування суміжних складів кримінальних правопорушень. Впроваджено підходи до відмежування зґвалтування від

сексуального насильства; сексуального насильства від розбещення неповнолітніх; примушування до здійснення акту сексуального характеру від інших форм психічного примусу; діянь, передбачених статтями 155, 156 та 156-1 КК України, від суміжних правопорушень, у тому числі пов'язаних із сексуальною експлуатацією та використанням цифрових технологій.

4. Рекомендації щодо кваліфікації незакінчених кримінальних правопорушень. Для відмежування готування, замаху, закінченого кримінального правопорушення та добровільної відмови враховуються спрямованість і конкретизованість прямого умислу, початок безпосереднього виконання об'єктивної сторони, створення реальної загрози статевій свободі чи статевій недоторканості потерпілої особи та причини припинення протиправних дій.

5. Підходи до кваліфікації співучасті, повторності та сукупності. Під час оцінки групових діянь визначається фактичний внесок кожного учасника, спільність умислу, активна, організаційна або пособницька роль. Для відмежування повторності від продовжуваного кримінального правопорушення досліджуються єдність умислу, мети, тотожність діянь і часові межі. Застосування правил сукупності ґрунтується на самостійності об'єктів посягання, фактичних наслідків і недопущенні необґрунтованого поглинення чи дублювання кваліфікації.

6. Рекомендації щодо кримінальних правопорушень у цифровому середовищі. Для виявлення, документування та кваліфікації сексуального домагання дитини й інших діянь із використанням інформаційно-комунікаційних технологій застосовуються можливості цифрової криміналістики, своєчасне збереження електронних повідомлень, облікових записів, метаданих та інших цифрових слідів, а також залучення відповідних спеціалістів.

7. Урахування воєнного контексту. Під час кваліфікації перевіряється можливий зв'язок сексуального насильства зі збройним конфліктом, статус потерпілої особи, обстановка вчинення, системність або цільова спрямованість дій, використання насильства як засобу залякування, приниження, контролю чи експлуатації, а також наявність підстав для додаткової кваліфікації за нормами про кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

8. Потерпілоорієнтований і міждисциплінарний підхід. У практичній роботі рекомендовано забезпечувати захист потерпілих осіб, мінімізувати повторну травматизацію, своєчасно призначати необхідні експертизи, залучати психологів та інших спеціалістів, організовувати взаємодію слідчих, дізнавачів, оперативних підрозділів, прокурорів і служб захисту дітей.

9. Використання актуальної судової практики. Правові позиції Верховного Суду та стандарти Європейського суду з прав людини враховуються під час внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, визначення та зміни правової кваліфікації, формування повідомлення про підозру, складання обвинувального акту й оцінки достатності доказів.

ФОРМИ ПРАКТИЧНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ:

- використання методичних рекомендацій та алгоритму встановлення об'єктивних і суб'єктивних ознак у роботі слідчих, дізнавачів і працівників оперативних підрозділів;
- урахування критеріїв розмежування суміжних складів, співучасті, повторності, сукупності та конкуренції норм під час визначення кваліфікації й підготовки процесуальних документів;
- використання результатів дослідження під час службової підготовки, практичних занять, інструктивних і міжвідомчих нарад, а також для підготовки пам'яток, чек-листів та оглядів типових помилок;
- застосування потерпілоорієнтованого підходу, засобів цифрового документування та міждисциплінарної взаємодії у кримінальних провадженнях цієї категорії.

РЕЗУЛЬТАТИ ВПРОВАДЖЕННЯ:

- підвищення обґрунтованості, повноти та однаковості кримінально-правової кваліфікації й зменшення ризику правозастосовних помилок;
- покращення документування цифрових слідів, міжвідомчої взаємодії та використання спеціальних знань;
- посилення захисту прав, гідності й безпеки потерпілих осіб, зокрема дітей та постраждалих від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту.

Комісія дійшла висновку, що положення та практичні рекомендації дисертаційного дослідження Крохмаль Наталі Володимирівни мають належний науковий рівень і можуть бути використані органами досудового розслідування та іншими підрозділами правоохоронних органів для підвищення ефективності протидії насильницько-статевим кримінальним правопорушенням і захисту прав потерпілих осіб.

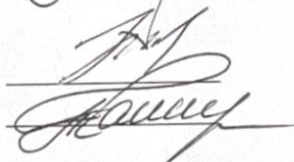
Акт складено у двох примірниках, що мають однакову юридичну силу: один – для правоохоронного органу, другий – для Одеського державного університету внутрішніх справ.

Голова комісії

Члени комісії

Тетяна ГРИБОВА

Жанна ОЗЕРОВА
Валерія МАЗУРЕНКО